

vigilia

BAÁN ISTVÁN
IMRÉNYI TIBOR
KARANCZY LÁSZLÓ
OJTOZI ESZTER
SOMORJAI ÁDÁM
TÖRÖK ENDRE
írásai

Beszélgetések
az orosz kereszténységről

HAMVAS BÉLA esszéje

KALÁSZ MÁRTON versei

KIPKE TAMÁS
az erdélyi menekültekről

Ezeréves

az orosz kereszténység

1988

10

...	721
OJTOZI ESZTER—KARANCZY LÁSZLÓ: Az ortodoxia és az orosz szellemiség ezer éve	722
TÖRÖK ENDRE: Az orosz vallásbölcselet virágkora	730
IMRÉNYI TIBOR: Keleti atyák az Isten kereséséről	738
A zarándok elbeszélései	742
BAÁN ISTVÁN: A körtvélyesi monostor	749
BAÁN ISTVÁN: A Filokália	754
KALLISZTOSZ és IGNATIÓSZ XANTHOPULOSZ: Spirituális centuria	755
SOMORJAI ÁDÁM: Círill, Metód és István király: Slavorum — et Hungarorum — Apostoli	758
GERLEI JÓZSEF: Sistina	763
BALLA D. KÁROLY: Mezsgyék; Felszakadt stigmák (versek)	767, 794
KALÁSZ MÁRTON: Ebbe a gondolatba; Kis nyáreji vers (versek)	768
HAMVAS BÉLA: Értékezés a közigazgatásról (III. rész)	769
KIPKE TAMÁS: „Hazátlan lettem otthon...”	774

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Az orosz kereszténységről	779
Interjú Pityirim metropolitával	785

HIT ÉS ÉLET

Haladók vagy konzervatívok?	787
-----------------------------	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

BERKI FERIZ: Jegyzetek az orosz kereszténység millenniumáról	789
ALEKSZANDER NYEZSNIJ: „Moszkva nekünk nem parancsol...”	792

NAPLÓ

A láthatatlan írás (Pomogáts Béla)	795
Egyháztörténet Az ezeréves orosz kereszténység. Alceste Santini: Ezeréves az orosz egyház. Beszélgetés Pimennel, minden oroszok pátriárkájával. Az 1000 éves orosz kereszténység (T. J. A.)	796
Pavel Florenszkij: Az ikonosztáz (Kelényi Béla)	796
Kiállítás Orosz egyházművészet Magyarországon (Vujicsics D. Sztóján)	797
Film Elvesztettük álmainkat (Fűr Lajos)	799
A címlapon Ikonfestő Szent Alimpjy fametszete	

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szede: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató
Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató
Táskaszám: 88/80 893 Index szám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177—246. 173—933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,— Ft, 1/2 évre 160,— Ft, 1/4 évre 80,— Ft, egyes szám ára 26,— Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Állítólag a mai fölnöttek kilencven százalékának fogalma sincs arról, hogy mekkora volt a történelmi Magyarország, és egy százalékra sem tehető azok aránya, akik azt is tudják, hogy Trianonhoz képest további 43 km²-rel fogyott az ország a II. világháború után Csehszlovákia javára.

Az igazi kérdés azonban nem a négyzetkilométerekre vonatkozik, hanem arra, ami szociológiai eszközökkel valószínűleg fölmérhetetlen: mekkora ma Magyarország? Persze nem a látható, hanem a valóságos, amely hat, amely működik, amely hív, amely fáj, amely nélkül a földrajzi Magyarországnak semmi értelme azon túl, hogy politikai, jogi, gazdasági fikcióként tengődik — a szomszédok kegyes türelméből. Tengődik és sokat mondtunk. Ugyanis egy csak materiális szférákban elképzelt ország életképtelen lenne. Benne a jog önkényre torzulna, a hatalon öncélú erőszakká — még az is, ami demokratikusnak mutatkozik —, a gazdasági élet barácsolássá és lopássá süllyedne, a közoktatás szellemi erőszakká, a művészet talpnyaló, ha éppen nem odamondogató publicisztikává sivárodná. Az ilyen ország olyan volna, mint valami tőzsdespekuláns vállalat, ami vagy beüt, vagy nem. Legkivált persze akkor nem, amikor éppen menne a bolt. Egy szikra, egy kicsi szellő kiderítené, hogy a csak gazdaságra vagy hatalomra épült ország homokon áll és úgy valóságos, mint az a házasság, melyben a csókért vagy fizetni kell, vagy karbatalommal kényszeríteni — kéjszeríteni, botlik ujjam alatt az Erika nevű írógép... A dolog csak akkor lenne rosszabb, ha ez az egész az érdekek gazdag szövedékévé ideologizálna. Ebben az esetben a változatlan lényegét huzugságmocsár öntené el.

Az én országom nem e világból való, mondta Pilátusnak a Mester. A miénk se, ismételjük mi, gyarló tanítványok: az Ő országának édes híréből tudjuk, hogy földi hazánk se állhat úgy a népek országútjának sarkán, mint valami demokratikus szatócsüszlet. Ha létezni és fönnmaradni akar, akkor a valóság egészében kell elhelyezkednie s nem abban a töredék létben, amelyet a határsorompók jelölnek.

Krisztus alapíthatott volna földi királyságot is, mely előbb-utóbb egy lett volna a többi marakodó között. Ő nem azzal formálta át a történetet, hogy szétütött a rómaiak között, hanem önkéntes kínbalásával, a föltámadásba vezető végtelen szeretetével a földi királyságok alapkövét mélyebbre helyezte a banktrezoroknál és a rakétasilóknál: személyiségünknek abba a részébe, mely nem evilági, mert tőle való.

Hazánk ha van, lelki baza, e valóságos ország szelleme hatja át a törvényeket, ad értelmet a gazdaságnak és a munkának és a szabadságnak, legitimizálja a hatalmat, rendeli szolgálni a minisztert, ne hogy összekeverje a hazát az állammal.

Nagy ősrünk, Szent István a Koronával a hatalom mámore belyett keresztet vállalt: a teremtés és a föltámadás Törvényének nebez szolgálatát. Hatalma csúcspontján szíve teljes alázatával borult imazsamolyára. Ma sincsen más útja a megmaradásnak. Melléje kell térdelnünk és föl kell ajánlanunk a Boldogasszonynak földi hazánkat, hogy az lelki hazánk is lebessen: valóságos, boldog, az idővel dacoló.

Az ortodoxia és az orosz szellemiség ezer éve

A kereszténység felvétele

Attól kezdve, hogy Vlagyimir Szvjatoszlavics kijevi fejedelem — elődeinek bizonytalan és következetlen kísérletei után — 988-ban bizánci szerzeteseket hívott be országába, hogy az orosz népet véglegesen a kereszténység útjára vezessék, az orosz ortodoxia az ellentmondások, küzdelmek, tragédiák és diadalok rögös útját járta egészen napjainkig. Ezek az ellentmondások, küzdelmek, tragédiák és diadalok kitörölhetetlen nyomokat hagytak az orosz szellemiségben. A gyökeres átalakulásokat eredményező történelmi sorsfordulók során az orosz szellemet az évszázadok folyamán számos, egymástól gyökeresen különböző befolyás érte: az ősi, pogány, „ázsiai” hatástól a nyugat-európai szellem különféle (francia, német, lengyel) változataiig. Aligha tagadható azonban, hogy az orosz szellemiség évezredes alakulásában a kereszténység sajátos, keleti formája hagyta a legtartósabb nyomokat — még olyan gondolkodók, művészek, államférfiak és egyszerű emberek tudatában is, akik igyekeztek távol tartani magukat a vallástól és az egyháztól. Ezek a különböző eredetű hatások természetesen gyakran összefolynak másfelől származó jegyekkel és jellegzetességekkel; ugyanazok a hatások egészen másképpen érvényesülhetnek a nép és a „szellem zászlóvivőinek” gondolkodásában és e két tényező között a kapcsolat távolról sem mindig egyformán intenzív, egyenes vonalú és egyértelmű. És természetesen a történelmi sorsfordulók és nemzeti tragédiák során az orosz egyházi és vallási gondolkodás sem maradt mozdulatlan a hosszú évszázadok folyamán.

A kereszténység felvételére Kelet-Európa oroszokta vidékein éppen abban az időben került sor, amikor a nagy egyházszakadás formálisan ugyan még nem következett be, de teológiai, egyházszervezeti, erkölcsi és politikai feltételei lényegében már adottak voltak. Ez a körülmény határozta meg azt a történelmi tény, hogy az állammá szerveződő orosz fejedelemségek a kereszténység bizánci formáját vették át, valamint azt is, hogy az orosz államvezetés és a vallásos tömegek hosszú ideig egyértelműen ellenséges vagy legalábbis elutasító magatartást tanúsítottak a nyugati kereszténységgel szemben. Ez utóbbi tényező vezetett főleg a XV. században felélénkülő uniós törekvések kudarcához is — holott e törekvések sikere talán megmenthette volna Bizáncot. Ugyanakkor a két egyház szemléletében és a hívők vallásos gyakorlatában tartósan megragadt az őket összekötő szellemi egység tudata is.

A két egyház közötti különbség nemcsak olyan alapvető teológiai-dogmatikai és gyakorlati kérdésekben került felszínre, mint például a „filioque”, vagy később a purgatórium, a bibliaolvasás, az egyházfő tévedhetetlensége, vagy éppen a papok házassága, hanem abban is, hogy a bizánci kereszténység nagyobb tiszteletben részesítette a keleti egyházatyákat, azok személyiségét és tanításait — illetve erősebben hangsúlyozta és időben is szélesebben értelmezte ezt a tiszteletet. Ezzel függ össze egybek mellett a szeretetesszény és az erényszeretet (filokália, dobrotoljubije) fokozott hangsúlyozása a szerzetességben. Ez az erkölcsi felfogás, amely, mint még látni fogjuk, a XIX. századi vallásfilozófiában és irodalomban is kimutatható, természetesen nem vezetett oda, hogy a közép- és újkorok oroszországi politikai életében és mindennapjaiban kevesebb volt a kegyetlenség és az embertelenség, mint másutt — legfeljebb azt mondhatjuk: ezek nélkül az eszmények nélkül a kegyetlenség és az embertelenség még inkább elharapózott volna.

Egyház és kultúra Oroszországban

A kereszténység felvétele hozzájárult a feudális viszonyok, az államiság, a közösségi gondolkodás kialakulásához, s megteremtette az orosz lakta földek — igaz, eléggé viszonylagos és ingatag — egységét, amit a korábbi pogány, részben még törzsi alapokra épülő szervezeti formák egyáltalán nem tudtak biztosítani. Politikai kapcsolatok alakulnak ki nemcsak Bizánccal, hanem a nyugatra fekvő országokkal, így hazánkkal is. Ezt a helyzetet nem elsősorban a kereszténységet átadó Bizánccal való ellentmondásos, sőt gyakran ellenséges viszony befolyásolta hátrányosan, hanem inkább a dél és kelet felől fenyegető kun, besenyő, majd később a mongol veszély. A mongol hódítás a XIII. századtól véget is vetett az egységes orosz államiságnak. Az összetartozás érzésének fő ereje azonban a szétdaraboltság évszázadai alatt is a közös egyház, a közös vallási meggyőződés maradt a fejedelmek, a papság és az egyszerű orosz emberek számára egyaránt.

A kereszténység döntő változásokat hozott az orosz emberek gondolkodásmódjában, erkölcsi felfogásában. A szereteteszmény termékeny talajra talál az orosz néplélekben. Az egyoldalú, zabolátlán és állami szinten is alig megvalósítható pogány harci eszmények mellé bevonul az evangélium és a humánus elve. Az orosz nép hamarosan szentként kezdi tisztelni nemcsak a különböző politikai és személyes viszályok vértanúit (Borisz és Gleb), hanem a tisztaságát a kínzások és gyötrelmek között is megőrző embert is (Magyar Mózes).

Döntő változások következnek be a „magas” kultúrában. A pogány eredetű és számos esztétikai értéket tartalmazó népköltészetet az egyház általában nem nézi jó szemmel, mégis kialakul az orosz folklórnak egy sajátos, pogány és keresztény elemeket ötvöző vonulata, amely — az idők folyamán bekövetkezett tartalmi és formai változásokkal együtt — ma is értékes részét képezi az orosz népköltészetnek. A folklór mellett megjelenik az írásos irodalmi tevékenység is. Sajátos módon a középkori orosz irodalom nem veszi át a nyugati, de még a bizánci irodalom tudatosan kiépített műfajrendszerét sem; irodalmi élet, az „irodalomért való” irodalom Oroszországban lényegében a XVII. század végéig nem létezik, csak egyes írásművek, művészi, irodalmi jellegzetességekkel és értékekkel. Az irodalmi alkotások nagy része egyházi, vallásgyakorlási célokat szolgál, kisebb részben politikai célokat, művészileg értékelhető elemei részben a népköltészet, részben a Biblia metaforáira épülnek. A vallás a megtermékenyítője a középkori orosz művészet egyéb ágazatainak, a talányosan egyedi vonásokat mutató templomépítészetnek és az ikonfestészetnek is. Ezek egyre inkább eltérnek a bizánci mintáktól, és nemcsak sajátos orosz stílust, hanem egymástól is különböző iskolákat alakítanak ki. A Bizánctól átvett liturgikus zene az évszázadok folyamán szintén egyre inkább az orosz népi éneklés jellegzetességeihez idomul. A középkori orosz művészetet a görög hagyomány és az orosz gondolkodásmód sajátos ötvözdése jellemzi.

A középkori Oroszország szellemi életében, Nyugat-Európához hasonlóan, kiemelkedő szerep jut a kolostoroknak és a szerzetességnek. Ezt azért fontos különösen hangsúlyozni, mert éppen az utóbbi évtizedekben széles körben elterjedt az a felfogás, hogy az orosz kolostorok a műveletlenség és a népbuhtítás, sőt az erkölcsstelenség fészkei voltak. Hasonló jelenségek természetesen Oroszországban is előfordultak, de nem véletlen az sem, hogy az ilyen anomáliák bírálói (pl. a XVII. századi Szimeon Polockij leleplező versei) szintén kolostori, illetve egyházi környezetből kerültek ki. D. Sz. Lihacsov, az egyik legjelentősebb szovjet irodalom- és művelődéstörténész polemikus élű írásában jogosan teszi fel a kérdést: „De hát ki másolta a könyveket? Ki vezetett be új gazdálkodási rendszereket? Ki termelt ki új gyümölcsfajtákat? A genetika és a szelekció problémáival éppen a kolostorok foglalkoztak már a régi Oroszországban.” Lihacsov utal a középkori orosz egyházi éneklésre, a vallásos tárgyú irodalom szépségeire, és a képzőművészetek időtálló, szemet-lelket gyönyörködtető teljesítményeire, amelyek szintén a kolostorok tevékenységében gyöke-

reznek. (Lityeraturnaja Gazeta, 1987/57) Andrej Rubljovot, a kivételes tehetségű és eredeti látású ikonfestő szerzetest az egyház ugyan csak most, a jubileumi évben kanonizálta, de a nép régóta szentként tiszteli. A kolostorok szellemformáló és művelődéstörténeti jelentőségét nem csökkenti az a körülmény, hogy — bár a keleti kereszténységben nincsenek különálló szerzetesrendek — a középkori orosz szerzetesség nem volt egységes. A XV—XVI. században például éles harc folyt Nyil Szorszkij (Szórai Szent Nyil) és Joszif Volockij hívei (az úgynevezett „volgántúli sztarecek” vagy „önzetlenek” és az „ioszifljanyinok”) között a kolostori földbirtoklás és vagyonszerzés kérdésében. Ma már nemigen fontos, hogy a két csoport között melyiknek volt inkább igaza, az viszont bizonyos, hogy a köztük folyó viták, amelyeknek természetesen nemcsak egyházi-hitbéli, hanem politikai és gazdasági okai is voltak, hozzájárultak a szellemi légkör élénkítéséhez a középkori Oroszországban.

A szerzetesség nemcsak az egyszerű hívők lelki gondozását, evangéliumi szellemben való nevelését, erkölcsi arculatának alakítását végezte, hanem a „magas” politikába is beleszólt. Lihacsov is utal arra: történelemhamisítás, ha az 1380. évi kulikovói csatának jellemzésében (ez a csata az orosz fejedelemségek első nagy győzelme volt az országot elfoglalva tartó mongolok felett) Dmitrij Donszkoj szerepét anélkül hangsúlyozzuk, hogy kellőképpen méltatnánk Szerгий Radonyezsszkij (Radonyezsi Szent Szerгий, a Troice Szerгийev-kolostor, a mai zagorszki szenthely alapítója) szerepét a harcok lelkesítésében. Az orosz egyház a XV. század közepétől önállóvá válik. Filofej XVI. századi pszkovi szerzetes nevéhez fűződik a „Moszkva — harmadik Róma” elmélet kidolgozása, amely Bizánc bukása után az egységes pravoszláv orosz birodalom világtörténelmi szerepét hangsúlyozza, s amelyre a későbbiekben is rendszeresen hivatkoztak orosz egyházi és állami körökben. A szerzetesek és egyes főpapok (Filipp metropolita), meg a nép legmélyéről származó szent emberek, az úgynevezett „jurogyivij”-ek (Vaszilij Blazsennij — Boldog Vaszilij, akiről a nép a moszkvai Vörös téren álló Mária oltalma székesegyházat elnevezte) voltak azok, akik szót mertek emelni egyes cárok, különösen Rettenetes Iván önkényességeivel és kegyetlenkedéseivel szemben. Helytelen lenne tehát bárminő társadalmi-etikai közömbösségről beszélni a középkori orosz egyház történelmi szerepének megítélésében.

Az önálló pravoszláv egyház

A XVI. századi egyházszakadás, amely Nyikon patriarcha reformjai nyomán következett be s amely ma is érvényben van, súlyos válságot jelentett a hívő oroszok életében. Fokozottan vonatkozik ez azokra a politikai és kulturális reformokra, amelyeket I. Péter vezetett be a XVIII. század elején. E reformok elengedhetetlenek voltak Oroszország bekapcsolódásához a nyugat-európai politikai és szellemi közösségbe, bár zsarnokságával súlyos károkat okozott az országnak. Újításai érzékenyen érintették az egyházat és annak szerepét a társadalom szellemi életében. Az az „elvilágiasodás”, amely már korábban megindult Oroszországban, szükségszerű folyamat volt az állam és a művelődés fejlődésében. Másfelől Péter egyházügyi reformjai — többek között az 1589-ben felállított patriarchátus 1731-es megszüntetése, az állam irányítása alatt álló szinódus intézményével való helyettesítése és a kolostorok működésének korlátozása — az egyházat nem egyszerűen alárendelték az államnak, hanem az egyre veszélyesebben kibontakozó önkényuralmi rendszer eszközeivé igyekeztek lefokozni. A XVIII. századi Oroszországban kialakul s nyugat-európai mintára, az ottani mozgalmak és irányzatok szellemében szerveződik át a szellemi élet, az irodalom és a többi művészet is. A keleti szellemű keresztény vallásosság a társadalmi gondolkodás állandó eleme marad. Jelentős fejlődésnek indul a már polifonikus egyházi zene, de megjelennek a különböző, részben deisztikus alapokon nyugvó

ideológiák is, a század vége felé kialakuló felvilágosodás pedig Oroszországban is szinte egyértelműen vallás- és egyházellenes irányulású. A XVIII. században alig vannak Oroszországban igazán európai műveltségű, széles látókörű, nagy tekintélyű főpapok (leginkább szembeötlő kivétel talán Feofán Prokopovics, a péteri reformok lelkes híve és szervezeti megvalósítója), egy időre elsekélyesedik a szerzetesi élet is. Mindez annak jele, hogy az egyház nem nagyon képes megtalálni azokat a formákat, amelyekben saját elveinek és pozícióinak feladása nélkül meg tudna felelni az állam igényei által támasztott fejlődési követelményeknek. A XVIII. században az orosz ortodox egyház történetének legnehezebb szakasza kezdődik, amely törvénytörően vezet a XIX. század végi valóságához.

Az orosz társadalom fő kérdése a XIX. században a jobbágyrendszer és az önkényuralom elleni harc. Az államszervezet egészen a 60-as évekig nem hajlandó semmiféle lényeges változtatásra az ország társadalmi berendezkedésében és irányítási módszereiben. Az államhatalom nemcsak a haladó politikai mozgalmakat üldözi, hanem szinte mindenféle önálló gondolati, filozófiai tevékenységet is elvet. A társadalmi eszmék megfogalmazását és hirdetését az irodalomnak kell magára vállalnia. Az egyházi gondolkodók hangsúlyozottan tartózkodnak attól, hogy társadalmi kérdésekben véleményt nyilvánítsanak, jöllehet az önkényuralom kiszolgálójának szerepe számukra is egyre terhebb és megalázóbb; különösen az 1825. évi dekabrista felkelés bukása után, amikor az államilag szentesített ideológia a fennálló rend egyik legfőbb támaszaként éppen a pravoszláv hitet jelöli meg, jöllehet mi sem áll távolabb az ortodoxia lényegétől, mint az istenfogalmat profanizáló cárimádat.

Az orosz szellem nagy korszaka

A XIX. században az ortodoxia szerepét az orosz szellemiség alakulásában két szempontból kell vizsgálni. Egyrészt a vallásos gondolkodás, a teológia és a vallásfilozófia belső fejlődése szempontjából, másrészt az egyéb gondolkodásformák, főként az irodalom területén. E két terület között természetesen állandó és sokatmondó összefüggések figyelhetők meg.

A század folyamán jelentős eredményeket hoz az egyházi személyek által művelt teológia. Az ő munkásságuknál is fontosabb azonban a „laikus” vallásfilozófusok tevékenysége, amely szoros kapcsolatban áll a szellem egyéb területeinek, ismét elsősorban az irodalomnak a fejlődésével. Meg kell persze jegyeznünk, hogy az irodalom szerepének kiemelése részben mégis gondolatmenetünk terjedelmi korlátaiból eredő egyszerűsítés: valójában a vallásos gondolkodás a XIX. században nagy hatással van a művészetek egyéb területeinek fejlődésére is; erről tanúskodnak Ivanov, Kramszkoj, Nyesztyerov Krisztus-ábrázolásai és vallásos tárgyú és ihletésű képei, amelyek némelyikében a materialista társadalmi gondolkodás is felfedezni véli saját eszméinek közvetett tükröződését; vagy egyes zeneszerzők (különösen Csajkovszkij) érdeklődése a liturgikus zene iránt.

A 30–40-es években kialakul az orosz társadalmi gondolkodás két legfontosabb irányzata: a szlavofilek és a nyugatbarátok mozgalma. A szlavofilek az ország további fejlődésének sajátos orosz útja mellett törnek lándzsát, a nyugatosok a polgári Európa követésében látják a társadalmi bajok orvoslását. Közülük többen a materializmus és a forradalmiság felé hajlanak; Belinszkij például, Gogollal vitázva odáig megy, hogy az orosz népet „mélyen ateista” népnek nevezi. Igaz viszont, hogy a nyugatosok másik kimagasló képviselője, Herzen, akinek a faluközösségre („obscsina”) épülő szocialista elmélete sajátos rokonságot mutat a Homjakov-féle „szobornosztj” („gyülekezetiség”) elvével, ifjúkorában vonzódott egyes keresztény-szocialista elképzelésekhez. A nyugatosoktól függetlenül, sőt őket megelőzve, a gondolkodó oroszok közül sokan már a század első felében érdeklődést tanúsítanak a nyugati kereszténység különböző formái iránt (I. Sándor cár, Csaadajev, Gogol).

A szlavofilek ezzel szemben szigorúan pravoszláv vallási alapokon állnak és kiemelkedő képviselői dolgozták ki az orosz vallásfilozófia alapjait.

A legjelentősebb szlavofil vallásfilozófusok, A. Sz. Homjakov és I. V. Kirejevskij, bár filozófiai iskolázottságukat a német idealistáktól nyerték és a nyugat-európai civilizáció eredményeit nem vetették el teljesen, saját rendszerük létrehozásában a keleti egyház-atyák tanításainak és az orosz népi vallásosságnak sajátos szintézisére törekedtek. Hangsúlyozzák az ortodoxia „gyülekezeti”, „közösségi” jellegét („szobornosztj”), ellenzik a tekintélyelvnek az egyházi életben való érvényesítését. Vallásfilozófiájuk tehát potenciálisan monarchia-ellenes. Véleményük szerint az egyének belső teljességét biztosító, önkéntes egyesülése az Isten és egymás iránti szeretet, a hit és a kegyelem jegyében kizárólag az ortodox egyház kebelében, a keleti rítusok keretében lehetséges. A nyugati kereszténység minden formáját harcosan elítélik, és szükségszerűnek tartják azok „visszatérését” az „egyetlen igaz egyház”, az ortodoxia egységébe. Az orosz népnek sajátos, „messianisztikus” missziót kezdenek tulajdonítani, bár ennek lehetséges politikai következményeit még nem hangsúlyozzák. A szlavofilek nézetei, különösen az ortodoxiára mint „szabad közösségre” vonatkozó elképzeléseik számos ellenzőre találtak hivatalos egyházi körökben. Másfelől azonban jelentős hatással voltak az egész orosz szellemi életre, a vallásfilozófia további fejlődésére és az irodalomra is.

Az ortodoxiához és általában a valláshoz való viszony szempontjából a XIX. századi klasszikus orosz irodalom két nagy csoportra bontható s e két csoport általában a társadalmi kérdésekkel szembeni állásfoglalásában is élesen elkülöníthető. Az egyik csoportba sorolhatók azok az írók, költők, akik az orosz társadalom szerkezetének és politikai rendszerének — forradalmi vagy reformista úton történő — átalakításában látják a társadalmi bajok megoldását. Ide sorolhatók a dekabrista költők, köztük Puskin is, a reformista fokozatosság elvét valló Turgenyev, és a forradalmi demokraták, illetve a hozzájuk közel álló írók (részben már Herzen is, aztán Csernisevskij, Nyekraszov, Szaltikov-Scsedrin és a kevésbé jelentős narodnyik írók). A másik csoportot azok az írók alkotják, akik az ember erkölcsi, elsősorban természetesen vallás erkölcsi átnevelésén keresztül akarják elérni a társadalom egészének megjobbulását. Vannak természetesen olyan írók is, akik nem sorolhatók sem egyik, sem másik irányzatba; ilyen például Csehov, aki az erkölcsi és a társadalmi kérdések iránt egyaránt fogékony, de e két terület összefüggéseit főként pszichológiai síkon érzékeli. Különálló egységnek tekinthetők az olyan írók, akik az orosz egyház belső életéről, olykor belső válságáról és harcairól vallanak, vallásos legendákat költenek át, szentéletű egyszerű emberek sorsát beszélik el, vagy éppen az óhitűek (szakadárok, raszkolnyikok) sajátos életét és erkölcsét mutatják be s így képet adnak az orosz népi vallásosság különböző, a kívülálló számára titokzatos és idegen oldalairól (Leszkov, Melnyikov-Pecerszkij, később, már a XX. században Remizov). Bennünket természetesen elsősorban a második csoportba sorolható írók érdekelnek.

Ezeknek az íróknak a sorát Gogollal kell kezdenünk, aki tisztán irodalmi vonatkozásban is Dosztojevskij közvetlen elődjének tekinthető s a közhittel ellentétben a néhány legnagyobb orosz író közé sorolandó. Gogol még nagy társadalomkritikai műveiben is elsősorban erkölcsi szempontból ítéli meg hőseit. Jóllehet elméleti műveiben jelen vannak a XIX. századi orosz ortodoxia ellentmondásai — kényszerű monarchizmusának következményei —, Gogol az orosz vallásfilozófia és vallásszociológia történetébe is beírta a nevét. Gogol vallásosságában közvetlenül kitapintható a szlavofil eszmék hatása, az őt követő nemzedékhez tartozó Dosztojevskijnél viszont ez az eszmekör teljesen újszerű formában jelentkezik.

A szlavofilektől Dosztojevskij átveszi a nyugati civilizáció és a nyugati kereszténység éles bírálatát, valamint az orosz messianizmus gondolatát. Ez utóbbit azonban kiegészíti úgynevezett „talajos” nézeteivel, vagyis annak hangsúlyozásával, hogy a civilizáció által elrontott orosz értelmiségnek vissza kell térnie a népi forrásokhoz, a népi vallásossághoz,

a népi erkölcsökhöz. Dosztojevskij hangsúlyozza a keleti egyházatyák és a keleti szerzetesség által képviselt szereteteszmény fontosságát. Az ember ugyan eredendően nemcsak a jóra, hanem a gonoszra is hajlamos, mégis szeretetet, együttérzést érdemel, s az áldozat, a megaláztatás, a saját és mások bűneiért vállalt szenvedés — általában: a népi erkölcsi gondolkodás átvétele és gyakorlása — megtisztítja őt. (E felfogásban érzékelhető az a népi vallásos felfogás, amely nemcsak az áldozatot szánja, hanem a bűnöst, a bűneinek súlyától szenvedő embert is.) Az ember valláserkölcsei megtisztulásán keresztül vezet az út a közösség, a társadalom megjavulásához is. Dosztojevskij feltétlen híve volt az ortodoxiának, sőt a Szent Szinódus vezetőivel is közvetlen kapcsolatban állott, de műveinek „többértelműsége”, etikájának és messianizmusának a tételes ortodoxiától eltérő, inkább a népi vallásosságából merített elemei miatt egyházi körökben is gyakran bírálták. Ennek ellenére életműve az orosz ortodox szellemiség legkiemelkedőbb művészi teljesítménye, amely egyrészt nagy hatással volt és van ma is az orosz vallásfilozófiára, másrészt, nem utolsósorban igazságtartalmával, a világirodalmi rangú műveivel először irányította a figyelmet ennek az eszmekörnek a nem ortodoxok számára is figyelemre méltó eredményeire, beleértve annak kritikai mozzanatait is.

Az orosz ortodox szellemiség másik legnagyobb képviselője a vallásfilozófus V. Sz. Szolovjov. Univerzalista vonásokat mutató gondolatrendszerére az ókori és nyugat-európai filozófusokon kívül a szlavofilek voltak hatással. Szolovjov vallásfilozófiája és ekkleziológiai elvei több vonatkozásban túlmutatnak Dosztojevskijén, illetve eltérnek az ő nézeteitől. Szolovjov az abszolút eszme legmagasabb fokú megnyilvánulását az igazságon és a jóságon túl az objektív erőnek tekintett szépségben látja, a teurgoszi szereppel felruházott művészetet a Szent Bölcsesség (Sofia) és az „örök nőiesség” együttes fogalmához közelíti, így továbbfejleszti Dosztojevskijnek és másoknak a szépség etikai erejére vonatkozó nézeteit, és vallásfilozófiáját az esztétikum, sőt az erotikum irányába is igyekszik kiterjeszteni. (Ez antik, pogány eredetű törekvésnek látszik, valójában azonban sohasem volt teljesen idegen a keleti kereszténység szellemétől.) Szolovjov nem riad vissza gondolatrendszerének misztikus-mitikus és szimbolikus átértelmezésétől sem. Másfelől — és ebben kifejezetten ellentmond Dosztojevskijnek — kidolgozza a keleti és a nyugati kereszténység paritásos alapon való egyesítésének, a római pápa és az orosz cár vezetése alatt álló teokratikus keresztény birodalom létrehozásának elméletét. Az a unióra vonatkozó elképzeléseivel, annak ellenére, hogy annak sok lényegi mozzanatát a történelem már túlhaladta, ma is népszerűségnek örvend katolikus körökben, és — bár sajátos módon — sok tekintetben rá támaszkodnak a mai ortodox teológia egyes képviselői is; így gondolatrendszeré értelmében híd képez a keleti és nyugati kereszténység között. Működése az orosz szellemiség egyéb területein is éreztette hatását: filozófiai nézetei költészetében is megfogalmazódnak; ennek révén jelentős hatást gyakorolt az orosz szimbolisták úgynevezett második nemzedékére is (Blok, Belij, Ivanov).

Ha Dosztojevskij és Szolovjov személyisége és tevékenysége az ortodoxia és az orosz szellemiség azonos irányban alakuló kapcsolatának bizonyítéka, úgy e kapcsolat problémája igen sajátosan és ellentmondásosan merül föl L. Tolsztojjal kapcsolatban. Tolsztoj nagysága csak Dosztojevskijéhez mérhető, mind gondolatainak súlyát, mind irodalmi munkásságának művészi erejét tekintve. A két író között sok a rokon vonás. Mindketten vallási alapokról hirdetik az ember erkölcsi öntökéletesítésének eszméjét, mindketten ellenségei mindenfajta erőszaknak, így a szociális elnyomásnak és a forradalomnak is, mindketten elmélyült ismerői és elemzői az emberi léleknek, amelynek jobba tételében látják a társadalom megújulásának kulcsát, mindketten hirdetik a népi bölcsességhez a hit szellemében való visszatérést. Dosztojevskij azonban minden kételyével együtt hívő ortodox, Tolsztoj viszont elvet mindenféle vallásos külsőséget, mindenféle rítust, elveti magát az egyházat is. A Szent Szinódus 1901-ben, éppen „leghívőbb” regénye, a

Feltámadás miatt ki is közösi tette. Tolszto j lényegében nem kevésbé harcos ellenfele az ortodoxiának, mint a materialista alapokon álló forradalmi demokraták (nem csoda, ha egy időben rokonszenvezett is a narodnyikokkal), sőt az ő szembenállása élesebb, mert éppen hitbéli megfontolásokból támadja az egyházat és annak hittételeit. Van azonban egy, az eddig felsoroltaknál még lényegesebb közös vonás a két író között: mindketten az *Evangélium* igazságából indulnak ki s ezt az igazságot világnézetük alakulásának kezdeti fokán mindkettejük számára az orosz ortodoxia közvetítette.

Sztarecek, istenkeresők, istenépítők

Az ortodoxia XVIII. században kezdődő válsága Dosztojevszkij és Tolszto j korában egyre mélyül. A XIX. század második felében rohamosan terjednek a szekták, de mint láttuk, nemcsak Tolszto j tanításai, hanem Dosztojevszkij és Szolovjov vallásfilozófiája is tartalmaz olyan elemeket, amelyekkel a hivatalos egyház nem ért egyet. Az ortodox szellemiség belső tartalékairól tanúskodik, hogy saját keretei közül a legválságosabb időben is ki tud termelni egy réteget, amely megőrizve az egyház iránti hűségét, a magasrendű erkölcsi-ség, az emberszeretet, az önzetlen lelki tisztaság hordozójává, az evangéliumi igazság áldozatos magvetőjévé válik az egyre ellentmondásosabb, bonyolultabb és egyre fenyegetőbb társadalmi és erkölcsi viszonyok között. Ezek az úgynevezett sztarecek, akiknek mozgalma a IV—VII. századi egyiptomi és sínai szerzetesség mintájára a XV—XVI. századi kezdetek után a XVIII. században éled újjá Oroszországban és a XIX. században éli virágkorát. Ezek az idősebb, nagy tekintélyű szerzetesek nemcsak saját egyéniségük erkölcsi tökéletesítésével, igehirdetéssel, ifjú szerzetesek lelki útjának egyengetésével foglalkoznak, hanem betegápolással, a szegények gyámolításával is. Egy-egy különösen példás életű sztarec (Szárovi Szent Szerafim, Ignatyij Brjancsanyinov, aki a szerzetesi életért püspöki székét adta fel, vagy Feofan Zatvornyik [Remete Feofan], aki katedróját hagyta ott, hogy a sztareci életmódnak szentelje magát) híre messze túlnő a saját kolostorának közvetlen környezetén. Némelyiküket már életében szinte szentként tisztelik, egyeseket haláluk után az egyház is kanonizál. A XIX. századi sztarecség központja a kalugai kormányzóságbeli optyinai remetéség, amelyet nemcsak egyszerű hívők tömegei látogatnak, hanem írók, gondolkodók, tudósok is. Kirejevszkij, Dosztojevszkij, Szolovjov mellett megfordult ebben a kolostorban I. Tolszto j is, és — bár vitatkozott a sztarecekkel — egyik legfontosabb tanítását, az embertársaink iránti szeretet és az erkölcsi öntökéletesítés gondolatát mégis velük közös forrásokból merítette.

A XX. század elején az orosz egyházban felerősödnek a reformtörekvések, amelyek már nem korlátozódnak egyházszerkezeti és egyházzogi kérdésekre, hanem lényeges liturgiai, sőt dogmatikai újításokat is előirányoznak. Ez a mozgalom a japán—orosz háború, az 1905. évi forradalom és az első világháború drámai időszakában nem marad meg az egyházi épületek falai között, a különböző vallásfilozófiai társaságok tagjai között találunk írókat és világi filozófusokat is. Ebből az egyházi reformmozgalomból nő ki az úgynevezett „istenkeresők” (N. A. Bergyajev, Sz. N. Bulgakov, D. Sz. Merezkovszkij, V. V. Rozanov és mások) csoportja, amely bírálja a hivatalos egyház életidegenségét s főleg Szolovjov tanaira támaszkodva, Isten országának eljövételét az „Istenember” megvalósulásától, az „igazi Krisztustól”, a „megújított kereszténységtől”, egy új vallási tudattól várja, amely a hivatalos egyháznál rugalmasabban igazodnék a tudomány és a kultúra eredményeihez, az emberi alkotótevékenység és a mindennapi élet állandóan változó viszonyaihoz és erkölcsseihez. Egyes képviselőik (például Bergyajev) közvetlenül kapcsolódnak a vallásos egzisztencializmus filozófiájához, és így jelentős szerephez jutnak a modern európai filozófia alakításában is. Sajátos módon, igaz, inkább „taktikai”, mint elvi megfontolásokból eg yidőben még a marxista ideológiába is behatolnak a vallásosság, a „messianizmus”

elemei — példa erre az „istenépítők” mozgalma, amelynek vezetői között találjuk Gorkijt és Lunacsarszkijt is.

Az októberi forradalom ellentmondásos helyzetbe hozza az orosz ortodoxiát. Az egyház elveszti privilégiumait, anyagi javait, az ortodoxia megszűnik államvallás lenni s olyan környezetbe kerül, ahol materialista világnézet foglalja el az irányító szerepet. Ezzel a helyzettel az egyház nehezen békül meg és nem fogadja el a forradalmat. Az egyház és a szovjet állam között különösen a 10-es évek végén és a 20-as évek folyamán súlyos harcok folynak. Ezek során kolostorokat számolnak föl (köztük a híres optyina-i remeteséget), templomokat zárnak be, papokat, főpapokat tartóztatnak le, sokan közülük emigrálnak, vagy átmenetileg a katolicizmus felé igyekeznek orientálódni. Az ateista propaganda összehasonlíthatatlanul több eszközzel és lehetőséggel rendelkezik, mint a vallásos nevelés.

Másfelől az egyház megszűnt egy elnyomó államhatalom kiszolgálója lenni. Ez nagymértékben megnöveli erkölcsi tekintélyét és lehetőséget teremt a már korábban megindított reformok folytatásához. A patriarchátust már 1917-ben visszaállítják, a későbbiek folyamán az egyházvezetést egyre inkább a homjakovi—szolovjovi értelemben vett „közösségi” alapokra helyezik, növekszik a termékeny viták létjogosultsága és intenzitása, hajlékonyabbá válnak egyes, korábban megfellebbezhetetlennek tartott dogmák is. Több évtizedes súlyos belső harcok után lényegében helyreáll az egyház egysége s lassan rendeződnek a kapcsolatok a szovjet állammal is.

A Szovjetunióban az egyház nem játszhat olyan szellemi irányító szerepet, mint amilyenre korábban igényt tartott, de az emberek vallásos igénye továbbra is eleven, s a vallásos gondolkodás hatása felfedezhető számos szovjet írónál és művésznél: Jeszenyinnél, Platonovnál, Cvetajevánál, Bulgakovnál és Paszternaknál éppúgy, mint Tarkovszkij filmjeiben. Mintha újraéledne annak belátása, hogy a vallás törvényei, a Tízparancsolat előírásai összhangban vannak minden emberséges, becsületes, demokratikus és ésszerű társadalmi berendezkedéssel, vagy annak „átépítésével”. Erre utal a már többször idézett Lihacsov akadémikus, aki, nem pusztán a saját véleményének adva hangot, élesen elítéli a durva eszközökkel folytatott ateista propagandát, a hívők és az egyházi személyek irányában gyakran megnyilvánuló lekezelő, lenéző magatartást, egyes hivatalos szerveknek az egyházzal és a vallásgyakorlással szembeni visszaéléseit, és kifejti azt a felfogását, hogy a hit nem a tudatlanság jele, mint sokan tartják, hanem éppen a hívőkhöz való ellenséges viszony ered tudatlanságból. Úgy tűnik, az orosz ortodox egyház, ezeréves tapasztalatát, megpróbáltatásait, kudarcait és diadalait számba véve kiállta a próbát, bebizonyította, hogy ma is része van az orosz ember szellemi arculatának formálásában, és bátran nézhet szembe a jövő feladataival, nehézségeivel is.

Számunk szerzői:

Ojtozy Eszter és Karancsy László irodalomtörténészek, Debrecen

Török Endre irodalomtörténész, egyetemi tanár

Imrényi Tibor görög ortodox lelkész

Baán István görög katolikus parochus

Somorjai Ádám bencés főiskolai tanár, Pannonhalma

Kipke Tamás az Új Ember munkatársa

Berki Feriz ortodox adminisztrátor

Balla D. Károly költő, Ungvár

Az orosz vallásbölcsélet virágkora

Kelet és Nyugat között. „Az orosz szélsőségekre hajló nép, amelyben az ellentétek egyesülnek — írja Bergyajev. — Meg lehet igézni és kétségbe lehet ejteni ezt a népet, mindig lehet várni tőle valami meglepetést, a végsőkig képes az erős szeretetre éppúgy, mint az erős gyűlöletre, felkeltve Európa népeiben a nyugtalanságot. Minden népi egység, mint az ember egysége is, mikrokozmosz, s ezért ellentmondásokat tartalmaz, de ez különböző mértékű lehet. Szélsőségeit és ellentmondásait tekintve az orosz nép csak a zsidó néphez hasonlítható. És nem véletlen, hogy e népekben oly erős a küldetésstudat. Az orosz lélek ellentmondásossága és bonyolultsága azzal függ össze, hogy Oroszországban a világtörténelem két forrása ütközik és kerül kapcsolatba egymással, Kelet és Nyugat. Az orosz nép nem tisztán európai, de nem is tisztán ázsiai nép. Oroszország a föld egy hatalmas egésze, egy roppant Kelet—Nyugat, amely egyesíti a két világot. Az orosz lélekben mindig harcolt egymással a két elv, a keleti és a nyugati elv” (*Az orosz eszme*). Nagyjából a 19. század eleje, az orosz öntudat kiemelkedése óta, az intelligencia első ügye valóban mindig annak az eldöntése volt, hová tartozik Oroszország, Európához-e vagy Ázsiához, tartozik-e egyáltalán valahová. Történelmi értelemben a döntés ugyan sohasem született meg, de metafizikai értelemben igen, mégpedig a klasszikus orosz regény „kimerítése” által. A „kimerítés” idejét joggal nevezhetjük a műfaj virágkorának az orosz irodalomban, mert legfőbb jegyeként, Tolsztoj és Dosztojevskij műveiben, az univerzális szellem hat, az orosz érdekekben a *közös emberi érdek*. A megosztott létezéssel szemben egy tételezett erkölcsi középpontot állítva, Tolsztoj is, Dosztojevskij is az örök Egy-et állította, még ha merőben eltérő okból és formában is, Tolsztoj a társadalmi igazságosság, Dosztojevskij a szabadság mint metafizikai dilemma kitüntetésével. Egyik is, másik is a világ egyesítését kereste az emberi egzisztenciában rejlő isteni képesség fokozásával, csak Tolsztoj egy vallási anarchizmus eszméjével, minden állami és egyházi tekintély elutasításából kiindulva, míg Dosztojevskij az Egyház nevében, de ez az Egyház nem a hatalom egyháza, amely a császárt szolgálja, hanem Isten országáé. *A Karamazov testvérek* híres betétje, a *Legenda a Nagy Inkvizítorról* felfüggeszti mind a politikai, mind a vallási önkény létjogát. Az önkényesség, a hatalom akarása az emberek fölött Isten országa helyett a földet akarja, földi uralmat. Márpedig minden uralom a lelkeken tagadja az emberi szellem szabadságát. E tagadás: az Antikrisztus csábítása. „Döntsd el Magad, kinek volt igaza; Neked vagy annak, aki akkor kérdésekkel fordult Hozzád? — mondja az emberek előtt ismét megmutatkozó Krisztusnak az agg inkvizítor az önmegsemmisítés és a nemlét szellemére célozva. — Emlékezzél az első kérdésre: ha nem is így hangzott szó szerint, az értelme ez volt: -Ki akarsz menni a világba, és üres kézzel mégy, holmi szabadság ígéretével, amelyet egyszerűségükben fel sem érnek ésszel az emberek, amelytől félnek és rettegnek — mert az emberi társadalom számára soha semmi sem volt elviselhetlenebb, mint a szabadság! Látod ezeket a köveket itt a kopár, izzó pusztaságon? Változtasd kenyérré őket, s akkor utánad tódul majd az emberiség, akár a nyáj, hálásan és engedelmesen, noha örökké reszketve, hogy elvonod kezéd, s elapad a kenyér forrása.- De Te nem akartad megfosztani az embert a szabadságtól s elutasítottad ezt a javaslatot, mert miféle szabadság az, gondoltad, ahol kenyéren veszik az engedelmességet. Nemcsak kenyérrrel él az ember, vetted ellen, de tudod-e, hogy e földi kenyér nevében kél fel ellened a föld szelleme, és megküzd Veled és legyőz Téged, és mindenki követi őt, kiáltván: -Kicsoda hasonló e fenevadhoz, tüzet hozott alá az égből a földre!-”

Mind Tolsztoj, mind Dosztojevskij úgy látta, hogy a világ a törvény megszegésében él. Isten országáról beszélve, ezért beszél Tolsztoj a lelki törvény követéséről. A szeretetben megvalósuló tökéletesedést hirdette, amelyet belső utatásnak gondolt az emberben, mivelhogy „Isten országa tibennetek van” (Lk 17. 20, 21), vagyis az ember isteni megjelöltségében. Tapasztalata szerint a gonosz látványosan, kívülről támadja az embert, főként a test megkísértésével, többek között ezért nevezte Merezskovszkij Tolsztojt a „test titoklátójának”. Viszont Dosztojevskij a személybe, a személy egészébe beült, belülről romboló gonoszt tárja elénk, a téveszméket, a szabadság káprázatát, tudván, hogy épp a Krisztusban megtestesült szabadságtól tart a gonosz. Tolsztoj is, Dosztojevskij is egy utópia jegyében szólt. Az egyik úgy hitte, hogy a gonosz az erőszakmentesség által megsemmisül, a másik azt, hogy az ember képes egy szabad, teokratikus világrendet létrehozni. De ez az utópia: az ember reménye. Lehet, hogy paradoxon, sőt kétségkívül az, viszont e remény nélkül az emberi létezésből kiesne a magasabb jelentés, amelyet önmagában hordoz. Az ember lelkébe írt remény erejével fordult Tolsztoj és Dosztojevskij az emberi nemhez, látva, hogy a veszélyes történelemtől fenyegetett világban nincs más út, mint a földi hatalom istenségével szemben Isten országának keresése. Mivel az ember az ember országát akarja, mindent meg kell fordítani: „Keressétek Isten országát és a többi megadatik néktek”. Tolsztoj és Dosztojevskij megsejtette a legitim bűnösség terjeszkedését: a technikai civilizáció embere a többit keresi és ezért semmi sem adatik meg neki, ha pedig nem adatik meg, maga akarja megszerezni. De a szerzés, minthogy szerzés, nem a lélek jóindulatával történik, nem is történhet. A szerzésben az erőszak joga hat, márpedig ahol erőszak van, ott van a gonosz.

A vallásbólcsélet önállósulása. „Lényegében minden ember egy és ugyanaz az ember... sértő és sértett lényegében egy és ugyanaz — írja Tolsztoj — ... az egész emberiség egy lényt alkot... Az, aki megbántja az emberséget, megbánt minket is és az egész emberiséget” (*Te vagy az*). Dosztojevskij pedig azt mondja, hogy „Igazi orosz, tökéletesen orosz válni ugyanannyit jelent, mint minden ember testvérévé, vagyis egyetemes emberré válni, ha így jobban tetszik. Ó, az egész szlavofil és nyugatos beállítotttság nálunk csupán egy nagy, bár történelmileg szükségszerű félreértés. Az igazi orosz számára Európa és a nagy árja nemzetség minden birtoka ugyanolyan drága, mint maga Oroszország, mint saját földjének birtoka, mivel a mi birtokunk széles e világ, s nem karddal kívánjuk megszerezni, hanem a barátság erejével és az emberiség egyesítésén fáradozó testvéri törekvésünkkel” (*Puskin-émlékbeszéd*). Ez az orosz küldetésűdat, amely az emberiséget szólítja, kifejlesztette az önállósult vallásos bölcséletet is elsőnek és legkivált VI. Szolovjov (1853—1900) munkásságában. A keresztény univerzalizmus filozófusa volt, Kelet és Nyugat között az egyesítés elvét képviselte abban a tudatban, hogy az isteni kozmosz egyetemes egység, amelyben nincs különbség rész és egész között, nincs viszály és ellenségesség, a törvény alól nincsen kitérés. Valójában egy spirituális determinizmus jegyében élt és írt, miközben Dosztojevskijjal együtt, kölcsönösen hatva egymásra, a szabad, egyházak feletti Egyház gondolatával hirdette Isten országát. Törekvésében az egyetemes egység felé megbújik egy esztétikai vonás, az isteni kozmosz szépsége iránti izzó szeretet, amelyet részben a német misztika (J. Böhme, F. Baader) tanításával összhangban *Sophiának* nevezett, s amellyel az orosz szimbolizmus egyik, „égi” irányát valósággal előírta. Bölcselite kitért a század első felét meghatározó kétfélelésegből, a nyugatosok és a szlavofilek ellentétéből. Beolvasztotta és felülmúlta az orosz elvezettség filozófusának, P. Csaadajevnek (1794—1856) tragikus, nyugati szellemét, mely szerint „bár kereszténynek nevezzük magunkat, mi nem mozdultunk, amikor a kereszténység, a nemzedékeket magával vonva, főségesen haladt az isteni alapítója által kijelölt úton. Míg a világ teljes egészében újjáépült, semmi sem emelkedett fel nálunk; továbbra is nád- és gerendakunyhóinkban lapultunk. Egyszóval az emberi nem új sorsa nem

teljesedett be rajtunk. Bár keresztények voltunk, nem ettünk a kereszténység gyümölcséből” (*Filozófiai levél*, 1836). De éppígy meghaladta a szlavofilek korlátozó messianisztikus szemléletét, még ha osztotta is hitüket a „Szent Oroszországban”, az orosz nép „idealisztikusan vallásos természetében”. I. Kirejevskij (1806—1856) és főként A. Homjakov (1804—1860) az orosz fejlődést ugyanis szinte teljességgel elhatárolták a Nyugattól. Homjakov szerint nyugaton az élet — szerződések és kölcsönös megegyezések szövevényeként — „a logikai, következőképp... az anyagi kapcsolatok törvényeinek van alávetve”, míg az orosz élet „szerves és eleven fejlődés eredménye: nem megalkották, hanem kibontakozott”. Mivel a történelmet áthatja a szabadság és a szükségszerűség, a „szabadon teremtő szellem” igazságának és az anyagi léthez kötött racionalizmusnak az ellentéte, Oroszország pedig a szellemi igazságok megvalósítására van rendelve, nemzeti küldetése, hogy kivonja Nyugatot az individualizmus és a materialista szükségszerűségek világából. Az ortodox egyház alapja tagjainak szabad egysége, a Szentlélek által megjelölt közösségé (*szobornosztj*), míg a római egyház az egységet csak szabadság nélkül tudta megteremteni, a protestantizmus pedig az egységet feláldozta a szabadságért. Homjakov hierarchiájában „Isten szabadság minden tiszta létező számára, a bűneitől meg nem tisztult embernek törvény, s csak a démonoknak szükségszerűség”.

A szlavofileknek ez az első nemzedéke I. Péter reformjait, általában a péteri korszak európaizálási törekvéseit, s azt a szándékot, hogy az egyházat az állam igájába hajtja, Oroszország elárulásának tekintette. Úgy látta, hogy brutalitásával e korszak kezdte megbontani a „szabad egységet”, az egyházi elv által még a középkorban kialakult patriarkális közösséget, mely azoknak az embereknek a szövetsége, „akik lemondtak önzésükről, egyéniségükről és kinyilvánították közös egyetértésüket: ez a szeretet tevékenysége, a magasabb rendű, keresztény tevékenység”, ahogyan K. Akszakov írta (1817—1860). E nemzedék tulajdonképpen a klasszikus német filozófia, főként Hegel tanítványa volt, aki a népek elhivatottságát állította, s amit Hegel a német népről gondolt, azt gondolták az oroszról. Akszakov egyenesen azt próbálta igazolni, hogy egyedül az oroszország képes megérteni és képviselni Hegel tanítását. Elsőként Homjakov szakított a hegelianizmussal, felismervén, hogy semmi köze az ortodoxiához, kiváltképp ahhoz a századokon áthúzódó vallási eszméhez, hogy Moszkva: harmadik Róma, vagyis hogy az orosz nép kiválasztott nép, Oroszország dolga, hogy őrizze az igazi kereszténységet. Mindenesetre az első szlavofilek még nem ellenségnek látták Európát, Homjakov szerint a Nyugat „a szent csodák országa”, gondolkodásukban a hangsúly az orosz különösség, kijelöltség keresésén volt. Ebben az értelemben kapcsolódott Szolovjov végül is a szlavofilekhez, csak éppen az egyetemes egység gondolatáig fokozva az orosz lelki hagyományt. Viszont annál inkább szemben állt kortársaival, a szlavofilek második nemzedékével, amely pánszlávizmusba fordult politikai akaratként hirdette az orosz kivételességet. A század közepén még tiszta, bár romantikus gondolat a történelmi terjeszkedés eszméjévé, vallási öntudatból nagyhatalmi ideológiává vált elsősorban Ny. Danyilevskij (1822—1885) nevezetes műve, az *Oroszország és Európa* (1869) alapján, aki egységes szláv birodalomról ábrándozott abban a feltevésben, hogy a szlávországban, kivált az orosz népből szerveződik a következő évszázadokra érvényes, a nyugati kultúrát felváltó új szellemiség. A szlavofil eszme beszűkülése különösen érződik K. Leontyev (1831—1891) írásain, gondolkodását a személyes megváltásba vetett hit, egy „transzcendens egoizmus” jellemezte. A hagyományos szlavofil nézetekkel voltaképp már ellentétbe is került főként arisztokratizmusa, a tömegek iránti mély ellenszenv miatt. Szemléletében szinte semmi sem maradt a népi elvből, sőt a nemesi kultúra mint hiteles orosz érték jegyében támadta a Nyugatot, ahol „a haladás megöli az élet esztétikáját, tehát megöli az életet”. Az erő morálját hirdette, ezért kortársai orosz Nietzsche-nek nevezték: szerinte a keleti szlávok kizárólag a bizánci hatásnak, a középkor történelmét nézve csupán csak a „bizánci akaratnak” köszönheti fennmaradását.

A kiteljesedés. A szlavofil eszme hanyatlásával nagyjából egyidőben írta első munkáit Szolovjov, szellemében átmenetként a hagyomány és az „új vallási öntudat”, a századelőn kifejlődő *bölcseleti virágkor* között. Az orosz jellegbe leásva, megtalálta e jelleg univerzális értelmét és ezáltal, a művészettel mintegy párbeszédben (Tolsztoj, Dosztojevszkij) *fogalmilag* is kitűnt, mi az orosz vallásos gondolat, amely mélyebben hatolt a nyugati bölcseletbe, mint ahogyan ez a köztudatban él, ha egyáltalán lehet e tekintetben köztudatról beszélni. Mindenesetre érdekes, hogy a nyugatról kelet felé haladó bölcseleti „mozgás”, főként a német filozófia, az orosz intelligenciából valósággal kikényszerítette a nemzeti elhivatottság elméleti megalapozását, csak éppen — jószerivel a századvégig — a nyugati kereszténység radikális elutasításával. Viszont Szolovjov nézeteiben egy keresztény világállam utópiájaként az „unio mystica” álma hat, még ha ez az utópia pályájának csak egy időszakát jellemezte is. Mintha a kései Schelling befejezetlenül maradt tervét akarta volna teljesíteni, aki szerint az igazi filozófia vallásfilozófia, „a kinyilatkoztatás filozófiája”, amely oszthatatlan, nem lehet kisajátítani. Szolovjov után szinte senki nem kerülhette ki tanítását, amelyből egyesek a *Sophia*-elvet törekedtek elmélyíteni (a Trubeckoj testvérek, P. Florenszkij, Sz. Bulgakov), mások pedig az egyetemes egység tételezésével formálták rendszerüket abból a meggyőződésből kiindulva, hogy sehol sincs rés a teremtésben. (Ny. Losszkij, Sz. Frank).

Az „új vallási öntudat” már a századvégen, s kivált a két forradalom között megigézte az értelmiségi elitet. Ennek egyik oka 1905, a forradalmi felkelés bukása után a marxizmus első válsága volt. A virágkor kibontakozását részben az úgynevezett legális marxisták „átváltozása” hozta, a marxista iskolázottság egy új, aktuális történeti gondolkodás felé terelte az idealizmust (Sz. Bulgakov, Bergyajev). Másik oknak a költészet metafizikai lázadását tekinthetjük, amely a századfordulón többé-kevésbé meghatározta az irodalmi közszellemet. E lázadás azt sugallta ugyanis, hogy a látható valóság mögött és felett létezik egy másik világ. Akik ezt tudták, Dosztojevszkijhez hasonlóan úgy látták, hogy Oroszországnak lelki újjászületésre van szüksége, fényre, amely „a sötétségben is világít”. Az éjszaka és a nappal misztikája egyaránt jellemezte ezt a költészetet. Egyesek a pusztulást, a fertőzöttséget, a Sátán uralkodását érezték, mint F. Szologub és Z. Gippiusz, mások a Szentlélek korának eljövételét várták, a hajnalt, a hajnali kinyilatkoztatást, ahogyan Belij írta. Míg ez a várakozás Belij és a fiatal Blok egész személyét áthatotta, V. Ivanov a dionüzoszi és a krisztusi elvet, a pogányságot és a kereszténységet akarta kibékíteni egymással, akárcsak D. Merezskovszkij, akitől az orosz szimbolizmus elméleti alapvetése is származik. Merezskovszkij szervezte egyébként Pétervárott az első vallásbölcseleti összejöveteleket a kulturális elit mellett magas egyházi méltóságok részvételével (1903). Különösen V. Rozanov nézetei keltettek feltűnést a kereszténység és a világ, hit és élet viszonyáról abban az értelemben, hogy Rozanov a lélek és a test közé nem állított ellentétet, viszont ellentétet állított a lélek és a szükségszerűség uralma közé, amely mind természeti, mind társadalmi létében kétségbe vonja a személy önértékét. Sorra alakultak a vallásos társulások. Legjelentősebb a *Vallásfilozófiai Társaság* volt, amelyet Moszkvában Sz. Bulgakov, Kijevben Bergyajev, Pétervárott a Teológiai Akadémia alapított (1908). Ez a Társaság képviselte Oroszországban az *eredeti* vallásos bölcseletet, amely függetlennek nyilvánította magát a hivatalos teológiától, az egyházi előírásoktól, miközben bensőleg alávetette magát a vallásos tapasztalásnak. E közös alapról indulva az egyes csoportok mégis eltérő törekvéseket jeleztek. Míg Bergyajev már ekkor a metafizikai szabadság filozófusaként tartotta előadásait, a moszkvai egyesület az „igazi ortodoxiát” kereste. Tagjai főként a 19. századi hagyományhoz kapcsolódtak, Homjakovhoz, Szolovjovhoz, Dosztojevszkijhez, s nem kis mértékben Ny. Fjodorovhoz, akinek a műveit 1907-ben adták ki először, s aki az egyetemes üdvözülés kérdésével foglalkozva azt tanította, hogy mindenki felelős az egész világért, minden emberért, s minden egyes embernek kötelessége mindennek és mindenkinek, élőknek és meghaltaknak az üdvözülését szolgálni.

Az elit e megosztottságát akarta felszámolni V. Ivanov: nevezetes szerdai összejövetelein a földi élet zárt köréből egy nyitott, transzcendens világ felé fordultak költők, írók, tudósok, művészek. Ugyancsak megkísérelte egyesíteni az „új vallásos öntudat” jegyében a volt marxistákat Merezkovszkijjal és a szimbolistákkal, valamint a radikális publicistákkal a *Voproszi zsznyj* (Az élet kérdései) rövid életű folyóirat körül Sz. Bulgakov és Bergyajev. De a 17-es forradalom szétzilálta e szándékokat, miután 1922-ben a szovjet hatóságok az ellenzéki gondolkodók nagy részét kiutasították az országból. A vallásbölcséleti reneszánsz mégsem szakadt meg. Behatolva egy, már „kikezdett”, technikai civilizációba, a kor tragikumát megsejtő kultúrába, éppen azáltal vált élő erővé, hogy betetőzése, teljes kifejelete nyugaton történt. A két világháború között Bergyajevtől és Sesztovtól még a francia egzisztencializmus is tanult, igazolva mintegy az orosz szellem illetékességét a „világ gondolkodásban”. Bergyajev Mounier-val és Maritain-nel, az úgynevezett baloldali katolikus irányzatokkal tartotta a kapcsolatot, Sesztov pedig többek között Buberrel és Camus-val, aki a *Sziszüphosz mítosza* írásakor a világ és az ember közötti abszurd viszonyról szólva Sesztov nézeteit is felhasználta. Bergyajevnek egyébként közvetlen szerepe volt abban, hogy Dosztojevszkij említése nélkül nem lehet modern francia regényről beszélni, amint ezt Camus egyik interjújában megjegyezte. Bergyajev Dosztojevszkij világméppéről írt franciául is publikált könyvet (1923), Sesztov pedig elsőnek fedezte fel az „egzisztenciális” párhuzamokat és ellentéteket Dosztojevszkij, Nietzsche és Kierkegaard szabadságfilozófiájában. A létezés paradoxonai, az abszurditás iránti érzékenységet méltányolta Ionesco is: „Lehet, hogy ő fog segíteni nekünk abban, hogy megtaláljuk az elveszített középpontot, s helytálljunk végső céljaink, metafizikai helyzetünk problémája előtt” (*Le Monde*, 1967).

Az orosz eredetiség természete. Oroszország javarészt a történelmi otthontalanságából mint „kollektív tudattalansból” formálta kultúráját. Valójában ez, a nemzet létjogának kérdésessége indította arra a 19. századi intelligenciát, hogy keresse, mi is az orosz távlat, van-e orosz távlat egyáltalán. A távlat reménye, de még inkább a szükségessége profétikus vonást hozott a gondolkodásba általában, különösen pedig a vallásos eszmekörbe, amely egy végső cél, az üdvözülés jegyében fogant. A tények szétszórt, ellenséges világa fölé tört, hogy az életet kivonja a merőben anyagi értékek esetlegessége alól egy „új ég és új föld”, Isten országa felé irányítva azt. A jövő, a lélek emberét, az igaz embert a „keskeny úton” haladó zarándokban látta, a jelen, a pusztaság és, a civilizáció emberét ellenben a halálba vezető „széles úton” tévelygőnek. Az életnél többet akart, ahogyan Fjodorov írja, „egy tervet az üdvözülésre”. Mindenekelőtt e tünethöz látszik, mi a különbség az orosz és a nyugati elv között. A nyugati elvben ugyanis nem az *út*, nem a *terv* eszméje van elrejtve, hanem valamilyen *állítással*, vagy Isten, vagy a természet és az ész meg a tapasztalat, vagy a lét kitüntetéseként. Még Ágoston is, aki pedig megalapozta a nyugati történelmi gondolkodást, az állandóságot akarja és semmi mást: „Isten és a lelket akarom megismerni. Mást nem? Nem, mást semmit” — írja (*Soliloquia*). Rousseau az állandóság eszményét már nem Istenben és a lélekben, hanem Isten ajándékaként a természetjogban gondolja el, miszerint az embernek természettől fogva kisajátíthatatlan, veleszületett jogai vannak, mint például a szabadság, s e jogokhoz, azok meglétéhez vagy hiányához lehet viszonyítani a személy helyzetét, megítélni, önmagához méltó életet él-e társadalmában az ember. Míg a patrisztika filozófusai a hit Istenét állították, Rousseau és deista kortársai már a filozófusok Istenét, aki magára hagyta az embert. Viszont az orosz vallásbölcséleti gondolat: az „Istenemberség” kifejlesztett gondolata, amennyiben az ember dolga a tökéletesedés, a megistenülés. Ennek érdekében jelent meg közöttünk Isten kreatív tetteként Jézus Krisztus, az Istenember. „Tanításán és életén keresztül, amely a morális gonosz kísértései felett aratott győzelemmel kezdődött, s a feltámadással ért véget, ami a *fizikai* gonosz, a romlás és a halál feletti győzelem — ezzel az igaz Istenember megnyitotta

az ember számára Isten országát” — írja Szolovjov. A tökéletesedésben az ember nemcsak teremtmény, hanem teremtő is, Isten partnere, akiben Isten önmagára akar ismerni, s akinek az a célja, hogy általa Isten önmagára ismerjen. A tökéletesedés: folyamat, amelyben az ember Isten szava szerint lerázza magáról mindazt, ami nem felel meg neki. Állandó munka az idők végezetéig, a lélek munkája. E munkával pedig az ember folyvást meghaladja önmagát. Az orosz eszme Isten országa felé vezérlő *tanítás*, kivált Tolsztoj, Fjodorov, Szolovjov és Bergyajev esetében, eltérve a századfordulón tért nyerő nyugati életfilozófiáktól. Ezekből ugyanis (az életet mint a hatalom akarását, a hatalom akarását mint az ember jövőjét hirdető Nietzsche kivételével) hiányzik a prófétikus elem. Bár a „teremtő fejlődés” (Bergson) megfelelni látszik a tökéletesedésnek, dinamizmusa ellenére mégsem teljesen az. Bergson nem tud mit kezdeni az értelemmel, szerinte „az értelmet az élet természetes meg nem értése jellemzi”, holott a tökéletesedésben az isteni értelem hat. A tökéletesedés: az ember meghívása az üdvösségre.

Az Ország jegye a világban: a testvériség. A testvériségből pedig az következik, hogy mindenki mindenkiért felelős, „nincs megváltás, amíg egy lélek is a pokolban szenved” (Bergyajev). Az Ország már a földi történelemben készülődik, még ha a gonosz hatalmasnak látszik is, mivel „az egész világ bűnben fetreng” (1 Jn 5, 19). Ha pedig a megváltás kegyelme a szenvedő világegyetemben munkálkodik, az „új vallási öntudat” joggal tekintette dolgának a történelmet már csak azért is, mert Oroszországnak — századokon át — roppant erőfeszítéseket kellett tennie, hogy káprázatból ténnyé váljék. E ténnyé válás mint közvetlen jövő, mint a Szentlélek kora, egy új, megszentelt Oroszország álmaként élt az értelmiségi elitben, habár ez az álom önmagában hordta bukását. A vallásbölcseleti reneszánsz nemzedéke hiába próbálta közérdekként képviselni a lelki érdeket, az „Igazság mint egyetlen és egyetemes létező” (Florenszkij) helyett a történelem az intézményesített erőszaknak vetette alá az embert, a testvériség álarcában a testvériség kiforgatásaként. Az egyénnel szemben a társadalmat hozta mértéknek, de a társadalom az egyén nélkül merő fikció, nincs önléte. A személy az, akiben kifejezésre jut egy szerveződésnek a hitelessége vagy hamissága. A testvériség is csak akkor lehet valamely közösség jogos ügye, ha a lélek ügye is a személyben. A testvériség: a személy önkéntes, szabad kilépése önmagából egy másik személy felé, a másik „felvétele” a szeretet által. Az „új vallási öntudat” az orosz kultúrát mindig is átható szociális jelleg fejleményeként szintén ilyen — csak már a nemzet egészét tekintve — „szakrális” közösségben gondolkodott, nem tudván levetni a *Sophia*-elv optimizmusát, mely szerint Isten a világlélek révén minden bűne ellenére védettséget nyújt a teremtménynek. Az egyéni, a személyes üdvözülést állítva, egyedül Sesztov került kívül teljességgel ezen az orosz beidegzettségén, igaz, őtestamentumi hitével mélységesen mélynek látta a szakadékot Teremtő és teremtmény között.

A fogalom szoros értelmében „tisztá” filozófust egyébként alig találunk a vallásos gondolkodók között. Akit annak szoktak tekinteni, Losszkij is, Frank is csak bizonyos megkötöttséggel az, amennyiben feladták, legalábbis nyílt, látványos formájában, a hagyományra hangolt prófétikus célzatosságot és hangnemet. Mind Losszkij, mind Frank esetében az érzelmi izzást, az erkölcsi fűtöttséget, egyáltalán a tanítás *egyenes* szándékát felváltja egy „ideális keresztény realizmus”, törekvés a világ mint egyetemes egység igazolására. E bölcselet felé Frank közvetve Szolovjov, közvetlenül Losszkij hatására fordult, s Losszkijt követte az idealizmus bírálatában is, amiért a lét feloldja a tudatban. Mégis Losszkijjal, a Logosz, az oszthatatlan értelem filozófusával szemben úgy gondolta, hogy az út az igazsághoz ellentmondásokon át vezet. Ebben főként Nicolaus Cusanus

nyomán haladt, aki az emberi szellem képességének tartotta a véges és a végtelen között az egység felismerését. Frank szerint minden dolog isteni alapja a tapasztalatban egy végzetes tökéletlenség látványával párosul. Az egyetemes egység valójában ennek az ellentmondásnak az egysége, áttörhetetlen törvény és igazság. Viszont Losszkij éppen az ellentmondásokat igyekszik kiiktatni azáltal, hogy a világot szerves egésznek látja, ahol „minden mindenben immanens”, vagyis „az Isten iránti tökéletes szeretet, aki szeretetből alkotta meg a világot, szükségszerűen magában foglalja az Isten által teremtett összes létező iránti szeretetet is. Ebből következik, hogy az Istenben élő összes lény alkotásának *közösnek*, teljesen egyetértőnek kell lennie. Az egyetértő egész minden egyes tagjának egyénileg kell hozzájárulnia a közös alkotáshoz, vagyis egyedi, megismételhetetlen és pótolhatatlan tartalmat kell belevinnie... minden egyes teremtett lény... olyan *individuális* személy, aki tökéletesen sajátos, egyedüli és semmilyen más teremtménnyel nem pótolható” (Az abszolút jó feltételei).

Már a szlavofilek első nemzedéke szemére vetette a Nyugatnak, hogy közszellemében elfordult a végítéletéről szóló, az őskeresztények számára még eleven evangéliumi üzenettől. Márpedig az üdvösség kinyilatkoztatása szerint a földi élet, ennek az életnek minden létesítménye viszonylagos. Mivel az időben léteznek, ki van téve az enyészetnek, az elmúlással van eljegyvezve. Ezt az „eljegyzettséget” vezérlő elvének tekintette az „új vallási öntudat”: mint tanítás a végső dolgok felől értelmezte a világot, a beteljesülés szempontjából hirdette, minek a nevében és hogyan éljen az ember. Spengler szerint Ororszország apokaliptikus lázadás az antikvitás, a pogány szépség és életöröm ellen. Bergyajev pedig azt írja, hogy „az apokalipszisnek mindig is nagy szerepe volt a néprétegekben és a magasabb kulturális körökben egyaránt. Az eszkatologikus probléma nálunk összehasonlíthatatlanul jelentősebb helyet foglal el, mint nyugaton. Ez magának az orosz tudatnak a szerkezetével függ össze, amennyiben az nem képes és nem is akar lemondani a középkori kultúra tökéletes formáiról.” (Az orosz eszme). Úgy látszik, mintha a végérvényes jövőre irányuló figyelem — amely az egyén folytonos készülődését is kell hogy jelentse a saját halálára — kizárná a cselekvő részvételt a jelenben, a szabad, erőszakmentes életet, mondjuk, az államhatalom önkényével szemben. Pedig merő tévhit ez, a civilizált önhittség, az ész vaksága: az apokaliptikus öntudat az ideiglenes földi berendezkedést egy „abszolút berendezkedéshez”, Isten országához viszonyítja, ezért feltétlen szeretetként jelentkezik, elutasítva minden olyan korlátozó határt, amely falat von ember és ember közé. Célja legtöbbször a világ lelki egyesítése, de nem valamiféle átlag, egyformaság, hanem a szeretetben egységes különbözőségek szerint. Metafizikai önállóságában állítja a létezőt, miközben a közös, egyetemes összhang részeként is látja. Az orosz vallásos öntudat természete végül is az evilági jövő tervezését jelenti egy nem evilági reménység, az objektív megváltottság szempontjából. Tétélezésében a föld a hívő emberek aktivitása nélkül a gonosz irányítása alá kerül. Márpedig Isten az embert akarja, még ha az ember a gonoszt akarja is, ezért a végérvényes jövőt Isten nem hozza el addig, míg a földi élet tervezésében az ember nem mond igent Krisztusra, a Krisztusban eléje tárt ígéretre.

Az orosz eszmében eszkatológia és prófécia találkozik attól a hittől vezérelve, hogy az embert Isten nem hagyta el. De közben a nyugati kultúrába Nietzschevel betört az „üres ég” képzete, egy, a hagyományos értékektől elszakadó erő, és azóta az embert kizárólag önlétében ismerő vonulat, mint egyebek között az ateista egzisztencializmus, az Isten nélküli szabadságot szabadságként próbálta és próbálja — egyre kevesebb sikerrel — beállítani. E szabadságból kitűnik ugyanis, hogy az ember — hiába akarja — képtelen önmagától megfelelni önmagáért, vagyis az életét nem tudja *magá szerint* hiteles életként

igazolni. Különösen fokozta az elveszettség érzését a második nagy háború, kifejezéstvén egy minden korábbinál mélyebb szkepszist a történelem iránt, mivel „arra a kérdésre, hogy mi a történelem értelme, azt kell felelnünk, hogy lehetetlen megfogalmaznunk egy határozott célt” (Jaspers). Az „új Jeruzsálembe”, a végső hazába vetett orosz optimizmust ekként felváltotta a világot egész mélységében támadó gonosz erők megsejtéseként egy új, másfajta vég, az önpusztítás, a teljes földi összeomlás képe, a halálos fenyegettetés, amelybe maga az ember az, aki beletaszítja az embert. Majdhogynem önakaratán kívül, válaszként a bűnös szabadságában törvényen kívül került emberi létezésre, a világ helyrehozását a tudomány egy része (ökológia, szociológia, demográfia stb.) közvetlenül is szolgálni igyekszik ugyan, de kevés eséllyel, amíg az ember nem tudja és nem is akarja a lelkét helyrehozni. Öregkorában még az ateista Heidegger is a kegyelem alá rendelte a technika által gyökeretelenné vált embert sorsa kimenetelében: „Minden funkcionál. És éppen ez az ijesztő. Az, hogy funkcionál, és a funkcionálás egyre további funkcionálásokra törekszik... Már csupán technikai kapcsolataink vannak. Ez a föld már nem is föld, amelyen az ember él... A bölcelet nem képes semmilyen hatással lenni a világhelyzet közvetlen megváltoztatására. És ez nem csupán a bölceletre érvényes, hanem minden merőben emberi megfontolásra és törekvésre. Már csak egy Isten menthet meg minket. Egyetlen lehetőségünk az maradt, hogy a gondolkodást és a költészetet készenlétbe helyezzük Isten megjelenésére, avagy távollétére...” (*Interjú Martin Heideggerrel*). Ha pedig a feladat részben az, hogy készenlétbe helyezzük magunkat Isten megjelenésére, akkor az utolsó „szervezett” készenlét az orosz vallásbölceleti reneszánsz volt, amelynek képviselői többségükben a Szentlélek korának eljövételét, a megújult kereszténység korszakát várták. Mind a civilizált barbárság, mind a fanatizmus elvetésével ezt a készenlétet hirdette Tolsztoj és Dosztojevszkij óta az orosz eszme, hogy útja az embert önmaga mint isteni képmás felé vezesse. Mert nincs más út, hacsak nem a gonosz útja. Szolovjov szerint „ha a régi emberiség csak kereste Istent, s ezért nem tudott isteni módon élni, akkor az új emberiségnek, amely számára az igaz Isten már feltárult Krisztusban, kötelessége isteni módon élni, azaz tevőlegesen befogadni és visszaszerezni az isteni életnek benne előtűnt magját. Már nem kell keresnie az igazságot, mert az igazság adva van: ténylegesen meg kell valósítania, s mivel az adott igazság abszolút, végtelen, ezért minden helyzetben meg kell valósítani, az emberi és a természeti lét egész teljességében, mert e létnek semmiféle akadályt nem szabad az igazság útjába gördítenie, hogy Isten legyen minden mindenben”. (*Az élet lelki alapjai*).

Következő számunkból:

Tomka Miklós: Zsinati folyamat
Tarjányi Zoltán: Papi lelkiség — világiak lelkisége
Tarnay Brúnó Mircea Eliadéről
Mircea Eliade esszéje
Szabó Ferenc Pázmányról
Kósa László: Keresztények és keresztyének
Hamvas Béla esszéjének befejező része

Keleti atyák az Isten kereséséről

Az Istennel való kapcsolat kutatásáról nehéz beszélni vagy írni annak, aki, akárcsak jómagam, csupán kezdő. Rálátni azonban arra az útra, mely Istenhez vezet, és felismerni, hogy annak melyik pontján állunk, és hogy mennyit kell még megtennünk, már a siker első záloga. Az utat végigjáró zarándokok tapasztalatai, élményei pedig okulásul és egyben reménységül szolgálnak. Erőt és buzdítást meríthetünk belőlük, mert célunk „minden értelmet felülmúló”, ahhoz a forráshoz vezet, amely után az ember „nem szomjazik meg soha többé”. Ilyen gondolatokkal kell kézbe vennünk *Hariton igumen* könyvét az „Ima művészetéről”. A szerző orosz ortodox szerzetes a Ladoga tó egyik szigetén lévő ősi *Valamo* monostorból. A tőle földrajzilag távolabb, de szellemileg nagyon is közel fekvő *Új Valamo* ma Finnországban található. Haritonról annyit tudunk, hogy a századfordulón lépett be a szerzetesi közösségbe, és a két világháború között lett a monostor apátja, akkor, amikor Valamo még a Szovjetunió határain kívül helyezkedett el. Kezdetben, ahogy monasztikus közösségben szokás, sztarec vezetésével gyakorolta a Jézus-imát, a sztarec halálával azonban a könyvekhez fordult további vezetésért. Kijegyzetelte azokat a részeket, amelyek különösen megragadták, és így született meg antológiája az ima „tudományáról”. Semmi kommentárt sem fűz hozzá, csupán felmutatja a drága kincset, amelyre rátalált. Mivel, ahogy a mű eredeti, orosz nyelvű kiadásának előszavában írja 1936-ban, „föl se meri tétélezni, hogy elérte volna a belső imát”. Bár az antológia tulajdonképpeni célja az, hogy a *Jézus-ima* gyakorlásához nyújtson segítséget, végigvezet az ima egész iskoláján, és így minden keresztény számára hasznos.

A 19. század a lelki élet gazdag virágzásának kora Oroszországban. Az apát főleg e lelki reneszánsz orosz képviselőire irányítja figyelmét, közülük is különös szeretettel *Remete Teofán* püspökre, de bőven idéz a régebbi keleti atyáktól is. Milyen keresztények voltak az antológia ihletői? Milyen lelki alkat volt maga Hariton igumen? Képzelnék őket magunk elé Teofán püspök életlen keresztül, akitől a szerző legtöbbször idéz. Az aszkéta-püspök teológiai tanár, több nyelven beszélő tudós ember volt, hosszú éveket töltött a Szentföldön. 1866-ban a Szent Szinódus engedélyével elhagyta a vlagyimiri püspöki széket és a vüseni pusztában lévő szerény vidéki monostorba vonult vissza. Kezdetben részt vett a közös monostori istentiszteleteken, de 1872-től egészen 1894-ben bekövetkezett haláláig szigorú bezártságban élt. Kis házikóját soha el nem hagyta, csupán gyóntatójával és a monostor előljárójával találkozott. Naponta elvégezte egyedül, csendben a szent liturgiát. Étrendje mindössze abból állt, hogy reggel elfogyasztott egy csésze teát kenyérrel, délben (bőjtű napok kivételével) egy tojást újabb csésze tea kíséretében, este ismét kenyeret és teát. Élete azonban, ebben a bezártságban is, rendkívül tevékeny és termékeny volt. Tudományos kiadói munkát folytatott, számos görög nyelvű művet fordított oroszra és — nem utolsósorban — jó néhány emberrel váltott naponta levelet.

Rosztovi Szent Demeter, a 17. század szentéletű, tudós prédikátora ezzel kezdi imáról szóló tanítását: „Minden kereszténynek minden lehetséges módon keresnie kell a közösséget Istennel, Teremtőjével, Legfőbb Jótevőjével, akiért és aki által teremtettet. A lélek törekvése, végső célja egyedül az Isten és semmi más. Az az Isten, akitől a lélek életét, természetét nyerte, és akiért örökké él. Minden földi dolog, ami szeretetre méltó vagy vonzó — gazdagság, dicsőség, feleség, gyermekek, egyszerűval minden, ami a világban szép, kedves és kívánatos —, nem tarthat örökké, tovatűnik, mint az álom. De a lélek, amely természeténél fogva örök, csak az Örök Istenben találja meg nyugalomát: számára Ő a

legfőbb jó, minden szépségnél tökéletesebb, a természetes otthon, ahonnan származik, és ahová vissza kell térnie. A test, amely a földből vétetett, a földbe tér meg, a lélek pedig, mivel Istentől jön, Istenhez törekszik vissza, hogy nála is maradjon." Bárhol van is az ember, a „szíve mindig vele van, így — miután gondolatait szívében összegyűjtötte — bezárkózik, és titokban imádkozik Istenhez”.

Ezen a ponton máris az imáról szóló tanításnak a lényegénél vagyunk. *Az értelem és a szív kapcsolata* ugyanis döntő a keleti atyáknál. Teofán püspök írja, hogy az ima nem más, mint „Isten előtt állni értelmünkkel a szívünkben”. Mit jelent ez? Ahhoz, hogy megértsük, meg kell ismerkednünk a remete-püspöknek és más sztareceknek az emberről alkotott felfogásával. Három összetevőt különböztetnek meg az emberben: *testet, szellemet, lelket*. A test a földből származik, de nem valamiféle halott, hanem élő, szellemtől átjárt anyag. Ebbe a szellemtől átjárt anyagba leheli Isten a saját lelkét, mely arra törekszik, hogy megismerje Őt, imádjá Őt, csak Őbenne keresse örömét és semmi másban. A szellem az élet alapvető princípiuma, ez teszi az embert az élettelen hússal szemben élővé. De a szellem elsősorban a természet síkján mozog, a lélek viszont az isteni valósággal talál kapcsolatot, az embernek azt a legmagasabb rendű képességét hordozza, mely őt az Istennel való közösségre, közösségi életre teszi alkalmassá. Ezért a lélek szorosan kötődik a *Szent Lélekhez*, a Szentháromság harmadik Személyéhez. Kötődésről, de nem azonos-ságról van szó, mert ez panteizmushoz vezetne. Test, szellem, lélek külön-külön is a megismerés sajátos útját járja: a test az öt érzékszerven keresztül, a szellem az értelem erejével, a lélek a lelkiismeret és a misztikus látás révén, mely fölötté áll a szokásos értelmi folyamatoknak. E három összetevőn túl azonban ott van a negyedik, mely mindhárom kívül van, és mégis mindhárommal kapcsolatban áll: ez a *szív*. Mit jelent a szív a lelki irodalomban? És hogyan kapcsolódik az ember három alkotó eleméhez? A szív mindenkéltől testünk része, emberi szervezetünk központja, az, amit az atyák nagyon is reális értelemben „hús-szívnek” neveznek. De a szív sajátos módon kötődik a szellemi szférához is: ha megszűnik dobogni, a szellem már nem lelhető föl a testben. Leginkább azonban a lélekkel áll kapcsolatban. Remete Teofán szavaival a szív nem más, mint a „belső ember”, a „szív elrejtett embere”, azaz emberi létünk magja, esszenciája, személyiségünk forrása. Itt találkozunk az ember szemtől szembe az Istennel. Mert értelmünk erejével *Istenről nyerünk ismereteket*, a szívünkkel azonban, a létünk legmélyéről feltörő szeretettel *megismerjük az Istent*. Sziluán sztarec írja a „Bölcsesség az Athosz-hegyről” című könyvében: „Hinni Istenben és megismerni Istent két különböző dolog.”

Amiként az embert hármassal vetületben látjuk, úgy az imának is három foka van: a *szóbeli* vagy *testi* ima, az *értelem* imája és a *szív* imája, azaz az „értelemnek a szívben mondott imája” vagy *lelki* ima. Teofán püspök így kapcsolja össze e hármast: „Ne csak szóval, hanem értelemmel is imádkozz, és ne csak értelemmel, hanem szívvel is. Az értelemnek az a szerepe, hogy tisztán lássa a kiejtett szót, a szívnek pedig az, hogy át is érezze, amit az értelem megvilágít.” A szóbeli vagy testi ima az ajkak és a nyelv imája, melyet állva, térdelve vagy leborulva mondunk. De ezen túl belsőleg is koncentrálnunk kell azokra a szavakra, melyeket kiejtünk. Minden külső gondolatot kizárva az ima szavainak értelmébe kell „számmoznunk” magunkat. Így minden szóbeli imának természetesen belül, értelmi imához kell vezetnie. De a második foknál se állhatunk meg. Ha az ima csak a fejünkben, értelmünkben marad, akkor még tökéletlen. Ezért a fejből le kell szállni a szívbe, „az értelmet le kell hozni a szívbe”, a kettőt egyé kell forrasztani. Ez már valódi ima, a *teljes*, test-szellem-lélek embernek az imája. Ami eddig csupán gondolat volt, most érzéssé válik. A töredelmes szó igazi töredelemmé, az értelemmel megfogalmazott kérdés pedig egész emberi valónk egyetlen szükségletévé.

Ne felejtjük el azonban azt, amit az „első” szívről mondtunk. A szív imája nemcsak a lélek és a szellem, hanem a test imája is. A testnek igen komoly szerepe van az imaéletben. Gondoljunk csak arra a fényre, mely sok szentet testileg körülvesz, akár csak a Tábor-hegyi

fény Jézust. Vagy lebegésükre, a földtől való elszakadásukra, mely Jézus mennybemene-
telét teszi „kézzelfoghatóan” reálisá.

A keleti atyák a szív imájában további két fokot különböztetnek meg. Az elsőben az ember még saját tudatos *erőfeszítésével* ajánlja föl imáját Istennek. A másodikban az ima már *önmagától* szól, mintegy ajándékként. Többé már nem az ember imádkozik, hanem Isten Lelke imádkozik benne. Ezt az ajándékot megkaphatja időről időre, de állandó is lehet. Ez utóbbi esetben az ima önmagától árad, bármit is tesz, mindenütt jelen van, szavaiban, írásaiban, álmaiban, ébredésében. Az ima többé nem tevékenység, hanem állapot. Az az állapot, melyről az Énekek Énekében ezt olvassuk: „Aludtam, de szívem ébren volt” (5, 2). Vagy ahogy Pál apostol írja: „Imádkoztatok szüntelenül” (1 Thessz 5, 17). Ezen a ponton nevezhetjük a szív imáját valóban *lelki, misztikus* imának. Voltaképpen ez az ima negyedik, legmagasabb rendű foka. Teofán püspök szavaival „az értünk imádkozó Szent Lélek ajándéka, az ima legutolsó lépcsője, amit értelmünk még fel tud fogni”.

A szentéletűek főleg a *Jézus-ima* révén kapják meg ezt az ajándékot. Ez a rövid, egymondatos ima így hangzik: „Úr Jézus Krisztus, Istennek Fia, könyörülj rajtam, bűnösön.” Eredete visszamegy egészen az Újszövetség kezdetéig, sőt, ezen túl addig a tiszteletig, amit az ószövetségi ember az Isteni Név iránt érzett. A keresztények, örököelve ezt a hagyományt, már a kezdet kezdetén különleges tiszteletet tanúsítottak az iránt a név iránt, melyet a Megtestesült Isten vett föl: *Jézus*. Kiejtése egyet jelentett jelenlétének és erejének valóságával (Jn 16, 23–24; Apcsel 4, 12; Fil 2, 9–10). A Jézus-ima egyetlen sora a vak koldus (Lk 18, 38) és a vámos (Lk 18, 13) imájának a kombinációja. Hogy milyen ősi gyakorlatról van szó, azt jól illusztrálja egyetlen történet Istenthordozó Antióchiai Szent Ignác életéből († 107). Amikor a római arénában a vadállatokra várt, kísérői őszrevették, hogy állandóan egy nevet ismétel. „Kinek a nevéet ismételed folyton” — kérdezték. „Jézusét” — hangzott a válasz. „És miért ismételed szüntelenül ezt a nevet?” Ezt felelte: „Mert a szívembe van írva.”

Az igazi cél tehát „az értelemnek a szívben mondott imája”. Az ehhez vezető úton azonban *két fő akadályt* találunk: a *szenvedélyeket* és a *képzeletet*. A szenvedély bármilyen helytelen vágy, kívánság, mely Istentől akar elszakítani. A keleti atyák hagyományosan nyolc szenvedélyt különböztetnek meg, de más sztarecek másféle osztályozást is ismernek. Ezek: a falánkság, a rossz testi vágy, a kapzsiság, a csüggedés és irigység, a harag, a tétlen lustaság, a hiúság és a gög. De mindnek végső soron egy a gyökere: az ön-szeretet, önmagunk első helyre helyezése, Isten és felebarátunk elé. Így, ezek közül, talán meglepően hangzik, a gög a legalapvetőbb, a fundamentális baj. Lássunk konkrét példákat is az imát gátló szenvedélyekre. *Remete Szent Márk* írja: „Három hatalmas óriás van — a feledékenység, a lustaság és a tudatlanság.” Egy múlt századi orosz sztarec így magyarázta ezt: „Van, aki tudatlan, és ezért nem keresi az Istent. A másikban megvan a tudás, de feledékeny. A harmadik már nem felejt, de lusta.” Teofán püspök egy másfajta gonosz „trojkát” emleget: „Vigyázz, nehogy sokra tartsd magad. Mert ha nagy véleménnyel vagy magadról, ebből két újabb rossz fakad: állandóan önmagadat fogod dicsérni, és ugyanakkor másokat elmarasztalsz.”

„Boldogok a tisztaszívűek, mert meglátják az Istent.” A szív tisztasága és az Isten meglátása, megismerése egymástól elválaszthatatlan. Senki se remélheti, hogy az ima lépcsőjén fölfelé haladhat, ha nem vállalja a kérlelhetetlen, állhatatos küzdelmet a szenvedélyekkel szemben.

De nemcsak a szív tisztátalansága, a szenvedélyek akadályozzák az imát. Hanem mindenfajta képzelet, képzelődés is, egyszerűen a *fantázia*. Nem szabad megengednünk, hogy valamilyen közbeeső, szubjektív kép ékelődjék Isten és az értelmünk közé. Egyszerűen legyünk meggyőződve arról, hogy Isten jelenlétében állunk, hogy Isten bennünk van, lát és hall minket, és jobban ismer bennünket, mint mi önmagunkat. Nem engedhetünk tehát semmiféle „vízióknak”. Egy szentatya mondta: „Aki nem lát semmit ima

közben, az látja meg az Istent.” Az ortodox lelki írók ezt az imát nevezik „tisztá imának”, amely nemcsak a *szenvedélyes* gondolatoktól, hanem *minden* gondolattól tisztá.

Míg azonban Teofán püspök és más lelki vezetők a képzeletet teljesen kizárják az imából, az *érzésekkel* kapcsolatban egészen mást mondanak. Sőt, nagyon is hangsúlyozzák az érzések szerepét a szív imájában. Általában három érzést különböztetnek meg. Az első a *szívbeli bánat*, a bűnbánat, a szív töredelme. Ha ezt nélkülözzük, akkor „az édesség és a melegség önámításhoz, azaz lelki göghöz, veszedelmes illúzióhoz vezethet”. A második a *meleg gyöngédség*, az „umilenie”. Itt a szív töredelmével, méltatlanságunk érzésével szeretet és öröm párosul. A harmadik a lelki melegség, a *lélek lángolásának* érzése, a kegyelem lángja a szívben. A sztarecek hangsúlyozzák azonban, hogy *lelki* fényről, melegségről van szó, ami különbözik attól a *természetes* fénytől, melegségtől, amit általában látunk vagy érzékelünk. Ezért nagyon fontosnak tartják a természetes és a lelki érzések megkülönböztetését. A természetes érzések nem károsak, de nincs különösebb értékük, és így nem szabad Istentől kapott kegyelmi gyümölcsöknek tekintenünk. A remete-püspök így ír erről: „Az ima gyümölcse a figyelem összpontosítása a szívben, mely melegség érzésével párosul. Ez természetes hatás, bárki elérheti, nemcsak szerzetesek, hanem világiak is. Az imának ez a módja egyszerű, nem magas szintű. A Jézus-ima önmagában még nem tesz velünk csodát. Mégis, egészen természetes úton, az értelemnek-szívben-mondott imájává válhat. Ami pedig a kegyelmet illeti, ezt egyszerűen várunk kell, semmiféle technikával sem lehet erőnek erejével megszerezni.”

A lelki édesség mint öncél keresése nagy veszélyt rejt magában. A tapasztalatlan ember könnyen esik lelki hedonizmusba, amit a sztarecek az *illúzió* legkárosabb fajtájának tartanak. Éppen ezért az atyák, miután leírják valós tapasztalataikat, mintegy önmaguknak ellentmondva, vagy inkább tanítványaikat féltve, az ima legfőbb gyümölcsét nem a melegségben vagy az édesség érzésében látják, hanem az *alázatban*, a *kereszt megszeretésében*, *életünk megváltozásában*. Sziluán sztarec hagyta követőire „Az Athosz-hegyi szerzetesben”, hogy a lelki élmény *eredetét* a szívünkre gyakorolt hatásról a legkönnyebb fölismerni. Ha az élménynek önhittség és mások iránti közömbösség a „gyümölcse”, akkor illúzió volt, a sátán műve. Ha viszont végtelen alázattal párosul, akkor Istentől való. Mert ez az egyetlen, amit a gög atya semmilyen szemfényvesztéssel sem képes előidézni bennünk. „Ami Istentől jön — írja Teofán püspök —, az csupa békesség, nyugalom, gyöngédség, és ez a gyöngédség a lélekben is marad, sőt bőséggel árasztja tovább önmaga körül.” A Keresztről pedig ezt mondja: „Ne vonzzon a belső édesség utáni vágy, mert a Kereszt nélkül ez ingatag, sőt veszélyes.” *Makáriosz* optyina sztarec egyik levelében olvassuk *Egyiptomi Szent Makáriosz* szavait: „az olyan ima, amit nem kísér életünk megváltozása, haszontalan, irreális, csupán maszklja a valódi imának”. A remete-püspök pedig mintha ezt a gondolatot folytatná: „Ha nem látjuk magunkban megjelenni a szeretet, a béke, az öröm, a szelídség, az alázat, az egyszerűség, az őszinteség, a hit, a hosszantűrés gyümölcsseit, akkor haszon nélkül, hiába fáradoztunk, mivel minden nélkülözésünknek, fáradozásunknak a célja éppen az volt, hogy e gyümölcsökre szert tegyünk.”

Az igazi lelki ösvény, mely Istenhez vezet, és a mellette árnyékként futó fantom-csapás könnyen összetéveszthető. Hariton igumen, Remete Teofán, Sziluán sztarec és a többi szentéletű lelki vezető azonban biztos kézzel irányít bennünket. Csak rájuk kell bízunk magunkat...

Irodalom: Chariton, igumen of Valamo: The art of prayer. London, 1966; Macarius, Starets of Optino: Russian letters of direction 1834—1860. St. Vladimir's Seminary Press, 1975; Nastol'naja kniga svjaščennoslužitelja. Tom 2. Moskva, 1978; Orthodoxy in Finland. Koupio, 1981; Sophrony, archimandrite: The monk of Mount Athos. St. Vladimir's Seminary Press, 1975; Sophrony, archimandrite: Wisdom from Mount Athos. St. Vladimir's Seminary Press, 1975.

A zarándok elbeszélései

A múlt század második felében készült az orosz spirituális irodalomnak ez a jellegzetes, népszerű alkotása. Szerzője ismeretlen. Sok nyelvre lefordították, sokak lelki épülésére vált Keleten és Nyugaton egyaránt.

Eleven, színes nyelven mesél. Elmondja, hogyan tanulta meg ő, a „zarándok” a szüntelen imádságot. Elmondja, milyen emberekkel találkozik vándorútján: meglepőnek az orosz regények tipikus alakjai, a kunybólakó muzsikok, gazdag nemesek, lengyel urak, egyszerű emberek. Vándorútján kísérője a Biblián meg a száraz kenyéren kívül a Filokália is, útítársa a szüntelen imádság, Jézus nevének ismétlése ajkával, lélegzetvételével, egész valójával, s az Isten él már benne az imádság által. Megváltozik körülötte minden, új arcot ölt a természet. A fák, madarak, erdők, vadállatok, az idegen emberek, az egész mindenség új életet él: az Istenről beszél neki minden.

Rokona ez az egyszerű orosz zarándok Asszisi szegényének, aki így énekel: „Áldjon téged, Urunk, Holdanya nénénk, s legfőképpen urunk-bátyánk, a Nap...” Rokona ő azoknak, akikről a Diognetoszhoz írt levél szerzője így beszél: „A keresztények úgy élnek hazájukban, mint jövővények; mindenben részt vesznek mint polgárok, de úgy viselnek el mindent, mint akik idegenből jöttek; minden idegen föld hazájuk, de minden baza — idegen... Testben élnek, de nem a test szerint; a földön vándorolnak, de a mennyben laknak.”

Megjelenik a könyvecskében az orosz vallást élet jellegzetes alakja, a sztarec, a tapasztalt, bölcs lelkivezető, aki Istennek szentelt életével vonzza magához az embereket, s akinek a tevékenysége által a Lélek működik. A sztarec kezében ott a Filokália, egy aszkétikus írásokból álló gyűjtemény, amely a 18. század végétől rendkívül népszerű volt a szláv kolostorokban is, de gyakran forgatták az olvasni tudó egyszerűbb emberek is, belőle szívták magukba az imádságról szóló tanítást.

Az Istennel való egyesülés tapasztalatát közvetíti a Zarándok elbeszélései. Az igazi imádság utáni tiszta vágyat, és a beteljesülés tiszta boldogságát. Az ezeréves orosz kereszténységnek ez a biblikus hagyományokra visszanyúló, első pillantásra talán gyermekien egyszerű, naivnak tetsző írása igazi mélységeket rejt magában. Jelképes alak ez az egyszerű vándor. A negyedik elbeszélés végén úgy búcsúzzunk tőle, hogy Jeruzsálembe indul. Nemcsak a földi Jeruzsálemről van itt szó. Arról a másíkról is, abová minden keresztény igyekszik, akiknek nincs itt maradandó városuk, hanem az eljövendőt keresik. Ezt a várost keresni pedig csak úgy lehet igazán, ha bennünk él a vágy az imádság, a szüntelen szívbeli imádság iránt.

„A király titkát rejtve kell tartani, de az Isten műveit hirdetni és dicsőíteni tiszteletre méltó tett” (Tób 12.7).

Első elbeszélés

Isten kegyelméből keresztény vagyok, tetteim szerint nagy bűnös, hivatásom szerint hontalan vándor, a legalacsonyabb sorból, s helyesgről helységekre zarándokolok. Tulajdonom a következő: hátamon egy zsák száraz kenyér, a mellemen a Szentírás: ez mindenem. A Szentháromság ünnepeét követő huszonegyedik héten bementem egy templomba déli istentiszteletre imádkozni. A Tesszalonikaikhoz írt levelét olvasták az apostolnak, az ötödik fejezet tizenhetedik versét, amelyben ez áll: „Szüntelen imádkozzatok!” Ez a szó

nagyon megragadott, s elkezdtem gondolkodni, hogyan lehet szüntelen imádkozni, amikor az embernek még mást is kellene tennie, hogy életét fenntartsa. Fellapoztam ezt a Bibliában, és ott saját szememmel láttam azt, amit hallottam: vagyis hogy szüntelenül kell imádkozni, mindenben imát és fohászt kell lelkünkkel végezni, mindenütt imára kell kezünket emelni. Gondolkoztam, gondolkoztam, de megoldást nem találtam.

Mit is tegyek? — töprengtem magamban. Hol találok valakit, aki ezt megmagyarázza nekem? Végigjárom a templomokat, ahol azt mondják, hogy jó prédikáló papok vannak, hátha találok magyarázatot. El is mentem. Nagyon sok prédikációt hallottam az imádságról. De mind általánosságban beszéltek az imádságról: mi az imádság, hogyan kell imádkozni, milyen gyümölcssei vannak az imádságnak, arról azonban, hogy hogyan lehet előrehaladni az imádságban, senki sem beszélt. Volt egyszer ugyan egy prédikáció a lelki imádságról és a szünet nélkül való imádságról, de nem magyarázták meg, hogyan lehet eljutni erre az imádságra. Így aztán a prédikációk hallgatása nem vitt oda engem, ahová óhajtottam. Mikor már elég sokat hallottam, de semmiféle elképzelést nem szereztem arról, hogyan kell szüntelenül imádkozni, abbahagytam a nyilvános prédikációk hallgatását, s elhatároztam, hogy Isten segítségével keresek egy tapasztalt és bölcs embert, aki meg tudja magyarázni nekem a szünet nélkül való imádkozást, mert úgy éreztem, kiolthatatlanul vágyódom erre a tudásra.

Sokat vándoroltam különféle helyeken: állandóan olvastam a Bibliát, és kérdezgettem, nincs-e valahol egy tapasztalt, buzgó lelkivezető. Egy idő után azt mondták, él egy faluban egy úr már hosszú idő óta, aki a lelkével foglalkozik: házában kápolna is van, sosem utazik el, mindig imádkozik az Istenhez, s állandóan olyan könyveket olvas, amelyek javára válnak a léleknek. Mikor azt hallottam, már nem is mentem — egyenesen futottam abba a faluba, amelyikről beszéltek, oda is értem és eljutottam az úrhoz.

— Mit óhajtasz tőlem? — kérdezett engem.

— Azt hallottam, ön buzgó és okos ember, ezért az Istenre kérem, magyarázza meg nekem, mit jelent, amit az apostol mond: „Szüntelenül imádkozzatok!”, s hogyan lehet szüntelenül imádkozni? Ezt szeretném tudni, de sehogy sem értem.

Az úr elhallgatott, figyelmesen rám nézett és mondta: a szüntelen imádkozás az emberi lélek folytonos törekvése az Istenhez. Hogy előrejussunk ebben az édes gyakorlatban, gyakran kell kérnünk az Urat, tanítson meg szüntelenül imádkozni. Imádkozzál többet és bensőségebben, s majd maga az imádság tárja föl előtted, hogyan válhatik szünet nélkülivé — megjön majd a maga idejében.

Miután ezt elmondta, szólt, hogy hozzanak nekem ételt, útravalót adott és elbocsájtott. És nem magyarázta meg, amit akartam.

Ismét útra keltem, töprengtem, töprengtem, olvastam, olvasgattam, elmélkedtem arról, amit az úr mondott nékem, de megérteni nem tudtam. Pedig annyira akartam volna megérteni, hogy még éjjel sem tudtam aludni. Továbbmentem vagy kétszáz versztányit, s egy nagy kormányzósági városba értem. Megláttam ott egy kolostort. Megszálltam a fogadóban, s meghallottam, hogy a monostor előljárója nagyon jólelkű, buzgó, vendégszerető. Elmentem hozzá. Szívesen fogadott, megvendégelt.

— Szentatyám — mondtam —, nem kell nekem a megvendéglés, inkább az kellene, hogy adjon útmutatást: hogy kell megmentenem a lelkemet.

— Hogyan üdvözülj? Él a parancsok szerint, imádkozz az Istenhez, és üdvözülsz!

— Azt hallottam, szüntelen imádkozni kell, de nem tudom, hogyan, de azt sem tudom megérteni, mit jelent a szünet nélküli imádság. Kérem, atyám, magyarázza meg ezt nekem!

— Nem tudom, kedves testvérem, hogy is magyarázzam meg ezt neked. Várj csak! Van egy könyvem, abban ott a magyarázat, — s kihozta Szent Dimitrij tanítását a benső emberről. — Tessék, olvasd el, itt, ezen a lapon!

Elkezdtem olvasni: „Az apostolnak ezeket a szavait: — szüntelenül imádkozzatok — az értelemmel végzett imádságra kell érteni: az értelem mindig képes behatolni az Istenbe, hogyan képes Tőle soha el nem fordulni és szüntelenül imádkozni.”

— Ez nagyon nehéz. Akkor van, ha ezt az Isten valakinek megadja — mondta. És nem magyarázta meg.

Ott töltöttem az éjszakát, reggel aztán köszönetet mondtam a szíves vendéglátásért, s tovább rőttem az utat, magam sem tudtam, hová. Bánkódtam, hogy értetlen vagyok, s hogy vigasztalódjam, a Bibliát olvastam. Így mentem vagy öt napig a nagy úton, végül estefelé utolért egy öreg: kinézése szerint mintha szerzetes lenne.

Kérdéseimre elmondta, hogy remete a pusztáról, amely úgy tíz versztára van az út mellett, s hívott, menjek vele. Befogadják nálunk a vándorokat — mondta —, ott megpihenhetnek, s enni is kapnak a vendégházban lévő jámborokkal együtt.

Valahogy nem akartam menni, és így feleltem a meghívásra: az én nyugalmam nem a lakástól függ, hanem a lelki tanítástól, nem kell nekem étel, van a zsákomban száraz kenyér elég.

— Miféle tanítást keresel? Mi az, amit nem értesz? Gyere csak, gyere kedves testvérem, vannak nálunk tapasztalt sztarecek, adnak ők lelki táplálékot, s megmutatják a helyes utat az Isten igéjének és a szentatyák írásainak fényében.

— Nézze csak, bátyuska, körülbelül egy éve, hogy a déli istentiszteleten meghallottam az Apostol parancsát: „Szüntelenül imádkozzatok!” Mivel nem értettem, elkezdtem olvasni a Bibliát. S ott még több helyen is rátaláltam az Isten parancsára, hogy állandóan imádkozni kell, mindig, minden helyen, akár mivel vagyunk is elfoglalva, virrasztás, sőt még alvás közben is. „Alszom, de szívem virraszt” (Énekek éneke, 5,2). Nagyon csodálkoztam ezen, s nem tudtam megérteni, hogyan lehet ezt teljesíteni, s miféle eszközökkel lehet rá eljutni. Feltámadt bennem az erős kíváncsiság és kívánság — se éjjel, se nappal nem ment ki a fejből. Elkezdtem járni a templomokat, hogy prédikációkat hallgassak az imádságról, de akár mennyit is hallgattam, egyben sem találtam tanítást arról, hogyan kell szüntelenül imádkozni. Mindig csak az imádsághoz való előkészületről beszéltek, vagy a gyümölcseiről, vagy hasonlóról, de nem tanítottak arról, hogyan kell szüntelenül imádkozni, és mit jelent ez az imádság. Gyakran olvastam a Bibliát, s összehasonlítottam vele, amit hallottam, de így sem jutottam el a kívánt ismeretre. S így tudatlanságban és nyugtalanságban maradtam mostanáig.

A sztarec keresztet vetett és beszélni kezdett.

— Adj hálát az Istennek, szeretett testvérem, hogy feltárta ezt előtted, hogy feltárta benned a szüntelen belső imádság megismerésének legyőzhetetlen vágyát. Ismerd fel ebben az Isten meghívását, és nyugodj meg: hidd, hogy eddig próbára tette beleegyezésedet az Isten hangjába, s értésedre adta, hogy nem e világ bölcsessége, nem is felületes tudásszomj az, amivel a mennyei fényességet, a szüntelen való imádkozást el lehet érni, hanem ellenkezőleg: a lelki szegénység és a tevékeny tapasztalás tárja fel az egyszerű szívnek. Ezért egyáltalán nem csoda, hogy nem hallhattál az imádság lényegéről, s nem tudtad meg, mi az a tudomány, amivel el lehet érni szüntelen működését. S hogy megmondjuk az igazat, sokat prédikálnak az imádságról ugyan, sokat is írnak róla a különböző írók, fejtegetéseik legnagyobbbrészt értelmi megfontolásokon nyugszanak, a természetes ész elképzelésein, nem pedig a tevékeny tapasztalaton. Így aztán arról beszélnek inkább, ami az imát kíséri, de nem a lényegről... Mi az imádság? És hogyan tanul meg az ember imádkozni? Ezekre a kérdésekre, pedig ezek a legfontosabbak, a mostani prédikációkban nagyon ritkán találunk kielégítő magyarázatokat, és ez azért van, mert ezeket a magyarázatokat sokkal nehezebb megadni. Titkos, szent tudást kívánnak, nemcsak iskolás tanultságot. De a legszomorúbb az, hogy a hiú, természetes okosság egyeseket arra ösztönöz, hogy az Istent emberi mértékek szerint mérvék. Sokan egészen tévesen gondolkoznak az imádságról, amikor azt hiszik, hogy az előkészítő eszközök és jócselekedetek eredményezik az imádságot, nem pedig az imádság szüli a jócselekedeteket

és az összes erényeket. Ebben az esetben az imádság gyümölcseit vagy következményeit helytelenül összekeverik a hozzá vezető eszközökkel és utakkal, s így lekicsinylik az imádság erejét. Ez pedig teljesen ellenkezik a Szentírással, hiszen Pál apostol ilyen szavakkal tanít az imádságról: „Mindenekelőtt arra intelk, végeztess imádságot” (1 Tim 2, 1)...

Miközben így beszélgettünk, anélkül, hogy észrevettük volna, majdnem megérkeztünk már a remeteshéghoz. S hogy a bölcs sztarecet el ne veszítsem szemem elől, s amilyen gyorsan csak lehet, teljesüljön a kívánságom, sietve így szóltam: Legyen olyan jó, tisztelendő bátyuska, magyarázza meg nekem, mit jelent a szüntelen belső imádság, és hogyan lehet megtanulni: látom, hogy jól ismeri tapasztalásból.

A sztarec szeretettel fogadta kérésemet és magához hívott: gyere most hozzám, adok neked egy könyvet a szentatyáktól, s ennek a könyvnek alapján Isten segítségével világosan és pontosan megérted, mi az imádság, s megtanulsz imádkozni.

Bementünk a cellájába, s a sztarec így kezdett beszélni:

— A szüntelen belső Jézus-ima: Jézus Krisztus isteni nevének szakadatlan, szüntelen segítségül hívása ajkunkkal, lelkünkkel, szívünkkel, miközben elképzeljük, hogy Ő mindig jelen van s kérjük, hogy irgalmazzon nekünk, minden tettünk közben, mindenütt, mindenkor, még ha alszunk is. Ezekből a szavakból áll: Uram Jézus Krisztus, irgalmaz nekem!

Ha valakinek szokásává lett ez a fohász, nagy vigasztalást fog tapasztalni, és igényévé válik, hogy mondja ezt az imát, annyira, hogy már élni sem fog tudni az imádság nélkül, s egészen feloldódik benne. Érted már, mi a szüntelen imádság?

— Nagyon jól megértettem, Atyám! Az Istenre kérem, tanítson meg, hogyan juthatok el ide! — kiáltottam, teli örömmel.

— Hogy hogyan lehet megtanulni az imádságot, mindjárt olvasunk arról ebben a könyvben. Ezt a könyvet Filokáliának hívják. Tartalmazza ez a könyv a teljes és pontos tudást a szüntelen imádságról, huszonöt szentatya állította össze. S annyira magasan áll és annyira kell, hogy a szemlélődő lelkiéletben mintegy a legkiválóbb és legelső tanító-mester, s amint Szent Nikifor mondja, „veríték és fáradság nélkül elvezet az üdvösségre.”

— Talán magasabb és szentebb még a Bibliánál is? — kérdeztem.

— Nem, nem magasabb és nem szentebb a Bibliánál, de világos magyarázata van benne mindannak, ami titokzatos a Bibliában, és rövidlátó értelmünk számára nehezen megközelíthető. Mondok egy példát: a nap a legnagyobb, a legragyogóbb és legkiválóbb fény, mégsem tudod egyszerű védetlen szemmel nézni, szemlélni. Egy kis üveg kell hozzá, vagy milliószor kisebb és sötétebb, ezen keresztül aztán nézheted már a csillagoknak ezt a pompás fejedelmét, gyönyörködhetsz benne és magadba foghatod lángoló sugarait. A Szentírás is egy ilyen ragyogó nap, a Filokália pedig a szükséges üveg, amely lehetővé teszi, hogy megközelíthessük ezt a fényt. Hallgasd csak, felolvasom neked, hogyan lehet megtanulni a szüntelen belső imádságot.

A sztarec felütötte a Filokáliát, kikereste Új Teológus Szent Simeon tanítását és olvasni kezdte.

„Új le csendesen, egyedül, hajtsd le a fejed, csukd be a szemed, — lélegezz nagyon könnyedén, képzeletedben tekints szívedbe, lelkedet, vagyis gondolkodásodat vezesd a fejből a szívedbe. Lélegzés közben könnyedén mozgatva ajkad, vagy csak lélekben mondd: „Uram Jézus Krisztus, irgalmaz nekem!” Végy fáradságot magadnak, hogy minden idegen gondolatot messze üzzél. Légy csendben, türelmesen, s gyakran végezd ezt a gyakorlatot.” Majd a sztarec megmagyarázta mindezt, megmutatta, hogyan kell ezt csinálni. Aztán elolvastuk még, amit Sinaita Szent Gergely és Szent Kallixtus és Ignác tanított. Mindazt, amit a Filokáliában olvastunk, a sztarec saját szavaival is elmagyarázta. Lelkesen és figyelmesen hallgattam mindent, emlékezetembe véstem, s igyekeztem lehetőleg mindent megjegyezni. Így virrasztottuk át az egész éjszakát, majd anélkül, hogy valamit is aludtunk volna, mentünk a hajnali istentiszteletre.

A sztarec elbocsájtott. Megáldott, s azt mondta, hogy amíg tanulom az imádságot, menjek hozzá egyszerű szívvel gyónni, mert tanítómester felügyelete nélkül nehéz és nem eredményes a benső imádsággal való foglalkozás.

Amikor a templomban álltam, éreztem, hogy lángoló buzgóság lobban fel bennem, hogy minél nagyobb szorgalommal tanuljam a szüntelen belső imádságot. Kértem az Istent, segítsen ebben. Majd arról kezdtem el gondolkodni, hogyan is járok majd a sztarechez tanácsért vagy gyónni, — a fogadóban nem lakhatom tovább, csak három napig, a remetéség közelében pedig nincs szállás... Végül is meghallottam, hogy körülbelül négy versztányira van egy falu. Elmentem oda, hogy helyet keressék magamnak; nagy örömömre kényelmes alkalmat nyújtott nekem Isten: elszegődtem egy paraszthoz az egész nyárra. A veteményeskertjét kellett őriznem s ott egy csőszkunyhóban laknom egyedül. Hála Istennek, nyugodt helyet találtam! Itt laktam tehát, s tanultam a belső imádságot a nekem tanított módszer szerint, és eljártam a sztarechez.

Vagy egy hétig foglalkoztam a szüntelen imádság tanulásával, tele buzgalommal, földi magányomban, ugyanúgy, ahogy azt a sztarec nekem elmagyarázta. Az elején úgy látszott, hogy megy is. De aztán nagy nehézséget éreztem: restség, unalom, lustaság fogott el, mindenféle gondolatok zúdultak rám, mint egy felhő. Szomorúan mentem a sztarechez, elmondtam neki helyzetemet. Nagy szeretettel jött elém. Azt mondta: Ez, kedves testvérem, a sötétség világának a harca ellened. Mert semmi sem félelmetesebb számára, mint a szív imádsága, ezért mindenféle módon igyekszik megzavarni és elfordítani az imádság tanulásától. Egyébként az ellenség is Isten ítélete és akarata szerint cselekszik, amennyiben ez szükséges nekünk. Bizonyára ki kell állnod az alázatosság próbáját, ezért még korai is a legnagyobb szívbeli fölemelkedésre törekedned, nehogy lelki gögbe essél. Mindjárt felolvasok neked egy tanítást erről az esetről a Filokáliából.

A sztarec kikereste Nyikifor szerzetes tanítását és olvasni kezdett.

„Ha saját fáradozásoddal nem találsz meg a bejáratot szíved birodalmába, amint ezt neked megmagyarázták, akkor tedd azt, amit mondok, és Isten segítségével megtalálsz, amit keresel. Tudod, hogy e szavak kimondásának képessége megvan minden ember torkában. Használd fel ezt a képességet, űzz el minden idegen gondolatot (meg tudod ezt tenni, ha akarod), és szüntelenül mondd: Uram Jézus Krisztus, irgalmazz nekem! — És kényszerítsd magadat, hogy mindig azt mondd. Ha kitartasz ebben egy ideig, feltárul előtted kétség nélkül a szívhez vezető út. Így tanítja a tapasztalat.”

— Hallod, mit tanítanak a szentatyák ebben az esetben — mondta a sztarec. — Bizalommal fogadd meg tehát a parancsot, s amilyen gyakran csak tudod, mondd ki ajkaddal a Jézus-imát. Van egy olvasód, mondj el rajta először háromszor imát naponta. Állsz vagy ülsz, jársz vagy fekszel, szüntelen ismételd: Uram Jézus Krisztus, irgalmazz nekem! Ne hangosan, ne sietve, s tedd ezt háromszoros naponta. Ne is tégy hozzá semmit, ne is végy el belőle semmit saját fejed szerint. Segíteni fog veled az Isten, hogy megszerezd a szív szüntelen tevékenységét. — Örömmel fogadtam parancsát s visszamentem szállásomra.

Elkezdtem végezni az imát, pontosan úgy, ahogy a sztarec tanította. Vagy két napig nehéz volt, utána azonban olyan könnyű, s ajkaim úgy kívánták már, hogy amikor nem mondtam az imát, felébredt bennem a kívánság, hogy ismét végezzem a Jézus-imát, s már könnyebben ejtettem ki, s nem úgy, mint előbb, kényszerűségből.

Elmondtam ezt a sztarecnek, s megparancsolta nekem, hogy napjában hatezer imát mondjak el. Így szólt: légy nyugodt, és csak arra törekedj, hogy minél hűségesebben végezd el a kiszabott számú imát: veled lesz az Isten kegyelme.

Egész héten át mindennap hatezerszer végeztem el a Jézus-imát magányos kunyhómban, semmi mással nem törődtem, nem figyeltem idegen gondolatokra, bármilyen erővel törtek is rám, csak arra ügyeltem, hogy pontosan teljesítsem a sztarec parancsát. És mi történt? Úgy hozzászóltam az imádsághoz, hogy ha csak rövid időre is abbahagytam,

azonnal azt éreztem, hogy hiányzik valami, mintha elvesztettem volna valamit — ismét elkezdtem az imádságot, s abban a pillanatban felvidultam. Ha találkoztam valakivel, nem találtam örömet a vele való beszélgetésben. Csak azt kívántam, hogy mindig egyedül legyek és imádkozzam: úgy hozzászoktam egy hét alatt.

Mikor aztán már tíz napja nem látott a sztarec, maga keresett fel engem. Feltártam előtte állapotomat. Meghallgatott és ezt mondta: nos, megszoktad az imádságot. Vigyázz, hogy mindig ébren tartsd ezt a szokásodat, s gyarapítsd. Ne vesztegesd el idődet, és határozd el Isten segítségével, hogy ezentúl naponta tizenkétezer imát mondasz el.

Maradj a magányban, korán kelj és későn térj nyugovóra, és minden két hét elteltével gyere el tanácsért.

Úgy is tettem, ahogy a sztarec parancsolta. Az első nap alig lettem kész a tizenkettőezer adaggal késő estig. Másnap már könnyen ment s örömet találtam benne. Először fáradtságot éreztem az imádság állandó kimondása közben, vagy mintha valami megkötötte volna a nyelvemet s az állkapcsomat, ami egyébként nem volt kellemetlen. Majd könnyű fájdalmat éreztem a szájadlásomon, azon kívül fájdalmat tapasztaltam jobb kezem hüvelykujjában is, amellyel az olvasó szeit számláltam. Égett a csuklóm is, s az égés felnyúlt egészen a könyökömig: ez igen kellemes érzés volt. Mindez mintha fellelkesített volna és az imádság buzgóbb végzésére ösztönzött. Öt napig végeztem így hűségesen tizenkétezer imát, és a megszokott kellemes érzés és élvezet köszöntött rám.

Egy alkalommal korán reggel mintha az imádság ébresztett volna fel. Elkezdtem olvasni a reggeli imát, de a nyelvem ügyetlenül állt rá, és minden kívánságom arra ösztönzött, hogy a Jézus-imát mondjam. Elkezdtem mondani: micsoda könnyű volt, micsoda vidám volt a szívem, s mintha nyelven és ajkam magától, biztatás nélkül mondta volna a szavakat! Egész nap boldog voltam, s mintha minden a világon idegen lett volna számomra, mintha más földön lettem volna, és kora estig könnyedén végeztem el a tizenkétezer imát. Nagyon vágyódtam arra, hogy tovább folytassam, de nem mertem többet végezni, mint amennyit a sztarec parancsolta. Így hívtam segítségül a következő napokon is Jézus Krisztus nevét, könnyedén, vágyódással.

Aztán elmentem a sztarechez, hogy feltárjam előtte bensőmet, és mindent részletesen elmondtam neki. Miután meghallgatott, beszélni kezdett: hála Istennek, hogy megismered az imádság könnyűségét és szépségét. Ez természetes dolog, a gyakori ismétléstől van, hasonlóan a géphez, melynek lendületbe hozzák lendkerekeit, s akkor még sokáig tovább fut magától. Hogy azonban még tovább működjék, meg kell a kerekeket kenni, megmeglökni. Látod, micsoda nagyszerű tulajdonságokkal ajándékozta meg az ember érzéki természetét az emberszerető Isten, micsoda tapasztalások támadhatnak a kegyelem közbejötté nélkül is a meg nem tisztult érzéki természetben és a bűnös lélekben, amint ezt magad is átélted. Milyen nagyszerű, milyen boldogító és édes, ha az Úr megadja a kegyelmet, hogy felfedezzük az öntevékeny belső imádság adományát, s hogy megtisztítsuk a lelket a szenvedélyektől. Elképzelhetetlen ez az állapot, és ha feltárul az imádságnak e titka, előre megízlelhetjük a mennyei édességet már itt a földön. Azok méltók erre, akik szerető szívük egyszerűségében keresik az Urat. Megengedem most neked, hogy annyiszor végezd az imádságot, ahányszor akarod, ha lehet, minél többször, igyekezz az imádságnak szentelni az ébrenlét egész idejét, számolás nélkül hívd segítségül Jézus Krisztus nevét, alázatosan add át magad Isten akaratának és Tőle várj segítséget: hiszem, hogy nem fog elhagyni, és irányítani fogja utadat.

Miután megfogadtam ezt a tanítást, az egész nyarat állandóan a szüntelen, ajakkal végzett Jézus-imában töltöttem s nagyon nyugodt voltam. Nagyon gyakran álmodtam, hogy imádkozom. Nappal pedig, ha valakivel találkoztam, mindenki kivétel nélkül olyan kedvesnek tűnt, mintha rokonom lett volna, még akkor is, ha semmi dolgom sem volt velük. Mindenféle idegen gondolat magától eltűnt, nem gondoltam semmi másra, csak az imádságra — értelmem is ezt hallgatta, szívem pedig időnként melegséget és kellemes

érzést tapasztalt. Amikor éppen templomba mentem, a hosszú kolostori istentisztelet rövid volt számomra, nem volt fárasztó, mint régebben. Magányos csöszkunyhóm pompás palota volt nekem, s nem tudtam, hogyan is adjak hálát az Istennek, hogy nekem, elvetemült bűnösnek olyan megmentőt és tanítómestert küldött, mint a sztarec.

De nem sokáig élveztem szeretett és bölcs sztarecem oktatásait: a nyár vége felé meghalt. Könnyek között vettem búcsút tőle, s miután megköszöntem neki atyai tanácsait, elkértem tőle áldásos emlékül olvasóját, amivel imádkozott. Így aztán egyedül maradtam. Majd a nyár is véget ért. A termést betakarították a kertből. Nem volt már hol laknom. A paraszt elbocsájtott, két rubelt adott a csöszködésért és útravalóul telerakta száraz kenyérral a zsákomat. Ismét vándorolni kezdtem, faluról falura. Ám nem úgy vándoroltam már, mint előbb, kényszerűséggel: Jézus Krisztus nevének segítségül hívása vidámított az úton, és az emberek jóságosak voltak hozzám: mintha mindenki szeretne engem.

Egy alkalommal gondolkozni kezdtem, mit is csináljak a pénzemmel, amit a csöszködésért kaptam. Mit is kezdjek vele? Hm, a sztarec már nincs többé, nincs kitől tanulnom. Veszek egy Filokáliát és elkezdem tanulni belőle a belső imádságot. Keresztet vettem, s imádkozva tovább rőttem az utat. Eljutottam a kormányzósági városba, és kérdezősködni kezdtem a boltokban a Filokália után. Találtam is az egyik üzletben, de három rubelt kértek érte, nekem meg csak kettő volt. Alkudoztam, alkudoztam, a kereskedő azonban nem adta olcsóbban. Végül azt mondta: menj oda ahhoz a templomhoz, keresd meg a templomatyát: van neki egy igen régi ilyen könyve, talán odaadja neked két rubelért. Elmentem, s meg is vettem tényleg két rubelért a Filokáliát: egy réges-régi, szétolvasott példányt. Nagyon boldog voltam. Úgy-ahogy összekötöttem, belevarrtam egy ruhába és eltettem a zsákomba a Biblia mellé.

Most aztán így vándorlok, szüntelenül mondom a Jézus-imát, amely értékeesebb és édesebb számomra a világon mindennél. Megyek naponta tizenkét vagy még több versztányit is, és nem érzem, hogy megyek, csupán azt, hogy imádkozom. Ha csípős hideg járja át tagjaimat, még feszültebben mondom az imádságot, és csakhamar teljesen átmelegszem. Ha már-már elfog az éhség, gyakrabban hívom segítségül Jézus Krisztus nevét, és elfelejtem, hogy ennem kellene. Ha megbetegszem, vagy hasogat a hátam vagy a lábam, az imádságra figyelek, s máris nem érzem a fájdalmat. Ha megbánt valaki, csak arra gondolok, milyen édes a Jézus-ima: azonnal eltűnik a megbántás és a harag s mindent elfelejtek. Valahogy úgy bolondos is vagyok, semmire nincs gondom, semmi sem köt le, nem nézek semmiféle hiúságra, legszívesebben mindig a magányban lennék. Szokásom szerint csak egy dolog sarkall: hogy szüntelenül imádkozzam, s amikor vele foglalkozom, mindig nagyon vidám vagyok. Csak az Isten tudja, mi fog még történni velem. Természetesen mindez csak érzéki, vagy amint a megboldogult sztarec mondta, természetes és mesterséges, szokás teremtette dolog — mégsem merek még vállalkozni a szívbeli belső imádság megtanulására és elsajátítására, mert méltatlan és buta vagyok. Várom az Isten akaratának óráját és remélek elhunyt sztarecem imáiban. Így aztán, ha nem is értem még el a szüntelen öntevékeny lelki imádságot szívemben, mégis hála az Istennek: most már világosan értem, mit jelentenek a szavak, amelyeket az apostol levelének olvasásakor hallottam: „Szüntelen imádkozzatok!”

Korzenszky Richárd fordítása

A körtvélyesi monostor

1391 nyarán Konstantinápolyba érkezett Dragos erdélyi vajda, és azzal a kéréssel fordult a patriarchai trónon immár másodszor ülő IV. Antónioszhoz (1389—1390 és 1390—1397), hogy a máramarosi családi birtokán fekvő, Szent Mihálynak szentelt monostort fogadja főpásztori oltalmába, ajándékozta meg a patriarchai címmel és joggal. Kérésének a főpap eleget is tett, és augusztusban kelt, ólompecséttel ellátott levelével sztauropég monostorra vált a körtvélyesi szerzetesház. Az iratból az is kiviláglik, hogy a patriarcha exarchoszává nevezte ki a monostor főnökét (*kathégumenosz*), Pakhómioszt, a monostor alá tartozó vidékeken, vagyis Szilágyságban, Megyesalján, Ugocsában, Borzsaván, Csicsón, Bálványoson és Almaszegen, és megbízta azzal a feladattal, hogy látogassa a papokat és a népet, felügyeljen az egyházi igazságszolgáltatásra, patriarchai sztauropégiára szentelje fel az épülő templomokat, és biztosítsa a templomokban és monostorában a patriarcha kommemorálását. Egyúttal Dragos vajda és testvére, Balica, jogot kapnak rá, hogy Pakhómiosz halála után a szerzetesek beleegyezésével másik igument válasszanak, akit ugyanazok a jogok illetnek meg, mint elődjét.

A dokumentum már csak azért is figyelmet érdemel, mivel csekély információval rendelkezünk arra vonatkozólag, milyen volt az ortodox egyház helyzete a középkori Magyarországon, s ez az oklevél fontos adaléku szolgálhat. Ismeretes, hogy a bizánci egyház jelentős térítő tevékenységet fejtett ki hazánkban a 10. század közepétől kezdve. A történészek jelenlegi álláspontja szerint Hierotheosz püspök missziója elsősorban Dél-Magyarországon bontakozott ki. A püspöki székhely az antik Sirmium (Szávaszentdemeter) lehetett, amely a 9. században Pannonia püspöki székének számított. Sokáig úgy vélték, hogy a görög egyház fokozatosan visszaszorult, amint nekilendült a nyugati térítés, sőt Szent Istvánnak kifejezett szándéka lett volna a latin szertartás egyeduralmának megvalósítása, s így kellene értelmezni a Gyula és Ajtony elleni hadjáratokat. Az újabb kutatások tisztázták, hogy ezek a hadjáratok 1003-ban, illetve 1008-ban voltak, tehát Szent István uralkodásának első felében, amikor központosító harcai zajlottak. Ebben az időszakban Bizánc-ellenes politikát folytatott, így a görög orientációjú, önállóodni akaró főurak ellen nem vallási, hanem hatalmi okokból indított harcot. 1018-tól azonban Magyarország közvetlenül határos lett a bizánci birodalommal, s ettől kezdve szent királyunk szövetséget kötött a görög császárral, amit azzal pecsételtek meg, hogy a trónörökös, Imre herceg bizánci hercegnőt vett feleségül. A szövetségnek egyházi téren is jelentős hatása volt. N. Oikonomides kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy 1028 januárjában Ióannész, Turkia (= Magyarország) metropolitája részt vett az Alexiosz Sztuditész patriarcha (1025—1043) vezetésével összeült konstantinápolyi zsinaton, amely több egyházi ügyel kapcsolatban hozott döntést, amint erről egy athosz-hegyi és egy párizsi kódex tanúskodik. A metropolíát nem sokkal azelőtt, a 11. század elején alapíthatta a patriarcha, erre lehet következtetni a püspöklistán elfoglalt helyéből. A metropólia létezését támasztja alá Antóniosz „szünkellosznak és Turkia elnökének” a pecsétje is, aki Ióannész elődje vagy utódja lehetett, mert az említett címet abban a korban leggyakrabban a metropoliták használták. Szent István uralkodásának második felében tehát Magyarország egyházi szempontból Konstantinápoly alá tartozó metropólia is volt, s ezt az egyházszervezetet a király törvényesen elismerte, sőt támogatta. Egyetlen korabeli görög oklevélünk, az általa létesített veszprémvölgyi apácamonostor alapítólevele ugyanis „a legszentebb Istenzüldő érseki monostoráról” (szó szerint: a metropólia monosto-

ráról) beszél, s a kifejezésből biztosan megállapítható, hogy a rendház „a” metropolitától függ, aki ebben az összefüggésben nem lehetett az esztergomi érsek, hanem a bizánci patriarcha joghatósága alá tartozó „Türkia metropolitája”. Egyedülálló helyzet volt tehát e korban hazánkban: egyszerre létezett két hierarchia ugyanazon a területen, mégpedig a király támogatásával. Dokumentumok hiányában nem tudjuk elképzelni, hogyan festhette ez a gyakorlatban, hiszen Róma és Bizánc már annyira elidegenedett egymástól, hogy 1009-től Konstantinápolyban nem vették fel a pápa nevét a liturgikus diptükhába. Arról azonban nem tudunk, hogy Magyarországgal kapcsolatban bármely fél joghatósági vitába szállt volna. Az 1054-es „egyházzsakadás” sem jelenthetett fordulópontot, mert ennek az eseménynek a jelentőségét nem szabad eltúlozni. A latin és a görög egyház inkább lassan hidegült el egymástól, az elhidegülés foka területenként változóan volt érzékelhető, és csak a 13. század elejétől, főképp a negyedik keresztes hadjáratról (1204) tudatosodott mindenkiben, milyen tényleges szakadék tátong a kereszténység két fele között. Körülbelül ekkorra tehető a magyarországi ortodox metropólia megszűnése is. Utoljára Ióannész Kinnamosz tesz róla említést az 1164-es görög hadjáratával kapcsolatban, amikor azt mondja, hogy „Bácsban tartózkodik a nép főpapja”. Egyes kutatók feltételezik, hogy III. Béla idején még fennállt ez az egyháztartomány. Pontos adatokkal már csak azért sem rendelkezhetünk róla, mivel az 1204-es és az 1453-as fosztogatásokkor az egész bizánci császári és patriarchai irattár elpusztult, és csak két bécsi kéziratból ismerjük az 1315 és 1402 közt kelt patriarchai okiratokat.

A körtvélyesi monostor főnökének exarchoszi státusa két dolgot árul el. Egyrészt azt, hogy a 14. század végén már sehol sem volt Magyarországon bizánci patriarchai jurisdikció, másrészt viszont azt, hogy Konstantinápoly nem mondott le arról, hogy újból érdekszférájába vonja Közép-Kelet-Európát. A Palaiologosz-korban érdekes helyzet alakult ki, a császári hatalom egyre csökkent, sokszor idegen hatalmak — elsősorban az egymással vetélkedő Velence és Genova — játékszerévé vált. A polgárháborúktól meggyengült, területileg állandóan zsugorodó birodalomban az igazi tekintély fokozatosan az egyházra szállt át. Mindazok a népek, amelyek — D. Obolensky kifejezésével élve — a „bizánci nemzetközösséghez” tartoztak, a császárt ismerték el fejüknek, és ezt sosem vonták kétségbe; még akkor sem, amikor fejedelmeik politikai konfliktusba keveredtek vele. Az egyiptomi szultán azt írta II. Andronikosz császárnak (1282—1328), hogy a konstantinápolyi baszileusz sok nemzetnek, a makedónoknak, görögöknek, bolgároknak, szerbeknek, vlachoknak, alánoknak, oroszoknak, ibéreknek és magyaroknak ura. Politikai hatalom híján azonban egyedül az egyház volt képes arra, hogy a nemzetközösség népeiben ébren tartsa azt a sajátos bizánci ideológiát, amelyet IV. Antóniosz patriarcha így foglalt össze 1397-ben, Vaszilij moszkvai nagyfejedelemhez írt levelében: „Keresztények számára lehetetlen, hogy birtokolják az egyházat és ne birtokolják a birodalmat... lehetetlen, hogy a kettőt elválasszák egymástól.” A császár névleges fennhatóságának hangsúlyozásával egyúttal a törökök által mindjobban szorongatott Város, az „Új Róma” fontosságát is ki szeretne volna emelni, s állandóan ébren tartani a rá szegeződő figyelmet. A konstantinápolyi patriarchátus és kancelláriája számára Közép-Kelet-Európában egyáltalán nem dőlt még el véglegesen, pontosan hol is húzódnak majd a bizánci nemzetközösség határai. Az ortodoxia erősítése közvetve, sokszor pedig közvetlenül is hozzájárult a császárváros életének meghosszabbításához.

Márpedig a 14. század második felében komoly veszély fenyegette az ortodoxiát. A körtvélyesi monostornak ennél fogva fontos szerep juthatott az ország keleti részében, sőt még a határokon túl is. Dragos vajda 1391-es konstantinápolyi látogatásakor másik levelet is kapott, melynek címzettje Simeon kis-oroszországi (a bizánci terminológia így nevezte Halicsot) szerzetespap volt. A patriarcha megbízta őt, hogy amennyiben meghalna a galíciai metropolita, az új főpap kinevezéséig adminisztrálja az egyháztartományt. Abban az esetben, ha Simeon korábban halna meg, Balica vajda és testvére, Dragos szabad kezét

kap, hogy delegált kormányzót nevezzen ki, akit a Simeonéval azonos jogok illetnek meg. A levél román kiadása megemlíti (erről az eredeti görög szöveg nem beszél), hogy Simeon kortvélyesi monostorfőnök volt. Balica és Dragos vajdák tehát a levelek tanúsága szerint kiemelkedő szerepet játszottak az ortodoxia védelmében. A későbbi Drágyf család őseinek, Miklós erdélyi vajdának három fia: János, Balica (Balk) és Dragos (Drág) 1365 táján költözött Moldvából hazánkba. Nagy Lajos nekik adományozta Máramarosban a hűtlenné vált Bogdán vajda birtokait. Drág Balkkal együtt 1381–1390-ig Máramaros, Szatmár és Ugocsa megye főispánja, és 1387–1390-ig ráadásul erdélyi vajda és székely ispán is volt. Drág kitüntette magát a litvánok ellen 1383-ban vívott galíciai hadjáratban, amikor megverte az ellenséget és elfogta vezérét, Preskoyét. A litván probléma ugyanis a 14. század végére égető „kulcskérdéssé” vált, megoldása egyidejűleg végleg rögzítette, hol húzódnak Európában Kelet és Nyugat határai.

A 13. században Európa térképén egyre élesebb kontúrokkal rajzolódtak ki azok a politikai erővonalak, melyek mentén az államalakulatok elhelyezkednek. Nyugatról a pápa fennhatóságát elismerő Lengyelország és Magyarország, Keletről pedig a Bizánc hatósugarába tartozó és a mongol uralmat elfogadó orosz fejedelemségek közé ékelődik be a pogány Litvánia, a galíciai—volhíniai fejedelemség (régi magyar nevén Halics és Lodoméria), Bulgária és Szerbia. Ezek az „ütközőállamok”, melyek Litvánia kivételével nem voltak közvetlenül kitéve annak a veszélynek, hogy szembeszálljanak a Német Lovagrenddel és a keresztes hadakkal, nyitottabbak voltak a nyugati kapcsolatok iránt, és kis időre el is fogadták a pápa fennhatóságát, amit azonban inkább politikai, mint vallási értelemben vettek. A nikaiai császárság idején ugyanis, amikor a konstantinápolyi latin császárságról bebizonyosodott, gyenge ahhoz, hogy biztosítsa a bizánci ideológiában nélkülözhetetlen baszileuszi tekintélyt, a pápaság az impérium biztosítékaként töltötte be a „hatalmi ürt”. Ebben a helyzetben, amikor az említett országok uralkodói még egységes testként érzékelték a kereszténységet, és adott esetben a görög egyház helyett a latin mellett tették le az esküt, ez csupán joghatósági, nem pedig teológiai kérdés volt. A konstantinápolyi patriarchátus és a tőle függő orosz metropólia azonban mereven elutasította ezt az értelmezést, mivel saját bőrükön tapasztalták a nyugati misszió harcos fellépését.

A kijevi állam felbomlása után az egymással állandóan viszálykodó orosz fejedelemségek képtelenek voltak rá, hogy vitathatatlan politikai központot hozzanak létre, ami megkönnyítette a tatár uralom fennmaradását. A nemzet egységét az egyház tevékenysége biztosította. Ehhez az is hozzájárult, hogy az Arany Horda sokkal nagyobb vallási türelmet tanúsított, mint a görög birodalmat maguk közt felosztó keresztesek. Azóta, hogy 1240-ben a tatárok kifosztották Kijevet, a metropolitának nem volt állandó székhelye. Ide-oda vándorolt mérhetetlen kiterjedésű egyháztartományában, látogatta a püspökségeket. Érthetőleg igyekezett azonban olyan területekre áttenni működésének központját, ahol kevesebb zaklatásnak volt kitéve. A halicsi származású Kirill metropolita (1242–1281) — aki 1246-ban mint Danyiil halicsi fejedelem követe Magyarországon járt, ő áldotta meg fiának, Leónak IV. Béla leányával, Konstanciával kötött házasságát —, egyre többet tartózkodott az északkeleti fejedelemségek területén. Utódja, Maximosz (1283–1305) 1300-ban Vlagyimirbe tette át székhelyét. Eredetileg az orosz metropólia nem egy területre korlátozódott, hanem egy népre, mégpedig kezdetben azzal a céllal, hogy megkönnyítse az adminisztratív ellenőrzést és a diplomáciai hatékonyságot, később azonban olyan egyházi központosítást honosított meg, amely nagyon sokáig érezte hatását. Az egymással a nagyfejedelmi címért versengő fejedelmeknek egyáltalán nem volt közömbös, hogy hol székel a metropolita, mert ez is növelte presztízsjüket.

A pogány litvánokat és az ortodox oroszokat a közös ellenség: a Német Lovagrend elleni védekezés sodorta egy táborba. 1260-ban Mindovg (Mindaugas) litván nagyfejedelem (kb. 1230–1263), aki egyesítette a litván törzseket, németellenes szövetséget kötött Alekszandr Nyevszkij vlagyimiri nagyfejedelemmel, és mind több orosz területet vont

ellenőrzése alá. Elég erősnek érezte magát, hogy önálló politikát folytasson, és mind a német, mind a mongol befolyásnak ellenálljon. Utódai számára egyre sürgetőbbé vált a kérdés, hogy dönteniük kell: hol foglalnak helyet a keresztény Európában. Amennyiben az ortodoxiát választják, az orosz metropoliával együtt automatikusan a mongol fennhatóságot is el kellett volna ismerniük. Ezért a litván uralkodók törekvése arra irányult, hogy Bizáncból önálló metropolitát kapjanak, minthogy alattvalóik többsége ortodox keresztény volt. A fejedelmek házasságaik révén erősítették dinasztikus kapcsolataikat a Rurikidákkal, gyermekeik ortodox módon vették fel a keresztiséget, maguk azonban igyekeztek elodázni, hogy megkeresztelkedjenek. Gedymin (Gediminas) litván nagyfejedelem (1316–1341) kiterjesztette uralmát Fehér-Oroszországra is. Kezdeti körvonalazódni az a törekvése, hogy litván fennhatóság alatt egyesítse az orosz földeket. Leveleiben „a litvánok és oroszok királyának” címezte magát. Ezt az ambícióját azonban keresztelték a megerősödő lengyel királyság tervei. A két hatalom közti összetűzések állandó színterévé Halics és Volhínia vált. 1349-ben III. Kázmér lengyel király (1330–1370) meghódította a fejedelemségek nagy részét, ahol Gedymin fia, a keresztiségben Dimitrij nevet kapott Lubart (Liubart) uralkodott (1340–1386). Kázmér felvette a „dominus terrae Russiae” címet. (Unokaöccse, Nagy Lajos királyunk, aki szintén igényt támasztott Halicsra, annak fejében ismerte el ezt a hódítást, hogy ígéretet kapott rá: ő öröklí majd a lengyel koronát.)

Világossá vált, hogy Litvánia és Lengyelország szemé előtt ugyanaz a cél lebeg: Oroszország egyesítése. Ennek legfőbb akadálya azonban a vallási kérdés volt. Kázmér rögtön hozzáállott Galíciában a latin hierarchia megalapításához, és a megszállt területen latin rítusúvá alakította át a templomokat. Számára Kelet a latin kereszténység határánál kezdődött, ahol mindenkit, aki nem volt római katolikus — tekintet nélkül arra, hogy pogány vagy „szakadár” —, meg kellett téríteni. A vele szemben álló Olgerd (Algirdas) litván nagyfejedelem (1345–1377), Gedymin másik fia, hajlandó lett volna ortodox módon felvenni a keresztiséget, ha Theognosztosz metropolita (1328–1353) utódja az ő területére tette volna át a székhelyét. Péter metropolita (1308–1326) óta ugyanis „Kijev és egész Oroszország metropolitái” Moszkvában székelték. Olgerd tudta, hogy amíg Moszkva az egész Oroszországra kiterjedő egyházi szervezet központja, s ez az egyetlen struktúra, mely valóban össze tudja fogni a fejedelemségeket, addig a litván dinasztia nem játszhat vezető szerepet az orosz földön. Mivel a metropoliták nem voltak hajlandók feladni Moszkvát, ezért a Gediminidák számára nem maradt más megoldás, mint egy önálló metropolia. A helyzetet az is súlyosbította, hogy Alexisz metropolita (1354–1378) 1359-ben a moszkvai fejedelemség régense lett, s ezért politikai okokból is szembekerült a délnyugat-orosz államokkal. A konstantinápolyi patriarcha azonban vonakodott attól, hogy megossa az egységes orosz metropolitát, mert joggal tartott attól, hogy az új egyháztartományban ezáltal a nyugati hatás erősödik. Igaz, hogy a 14. század közepén kisebb-nagyobb megszakításokkal saját metropolitája volt a délnyugat-orosz fejedelemségeknek, de ez nem volt állandó intézmény, hanem a mindenkori bizánci politikai kurzus függvénye, s ez bizony gyakran változott. Sőt a patriarchátus már túlságosan elkötelezte magát Moszkva mellett azzal, hogy 1374-ben kanonizálta azt a három litván vértanút, akit Olgerd még 1347-ben végeztetett ki, s ezáltal nyilvánosan is kifejezésre akarta juttatni, a litván nagyfejedelem tökéletesen alkalmatlan rá, hogy az ortodox Oroszország politikai vezére legyen. 1370-ben Kázmér megfenyegette Filotheosz patriarchát (1353–1354 és 1364–1376), hogy „a latin hitre keresztelteti az oroszokat, ha nem ad önálló halicsi metropolitát”. Ennek a nyomásnak nem lehetett ellenállni. A patriarcha ki is nevezte Antonyij metropolitát, akinek azonban egyre nehezebbé vált a helyzete, mert 1372-ben XI. Gergely pápa elrendelte, hogy latin püspökökkel töltsse be a már lengyel királyként is uralkodó Nagy Lajos a lengyel korona alá tartozó ortodox püspöki székeket, és mozdítsa el onnan a szakadár püspököket. Antonyijnak 1375-ben ki kellett költöznie Halics városából, és csak a szomszédos

Moldvában tudott ortodox püspököket szentelni; bár ott is erősen érezhető volt a római katolikus nyomás.

Az új moszkvai metropolita, Kiprian (1375–1406) minden igyekezete arra irányult, hogy megőrizze Oroszország egységét és erősítse az ortodoxiát. Személyes kapcsolatait is e cél elérése érdekében próbálta latba vetni. Jó viszonyt ápolt az új litván nagyfejedelemmel, Jagellóval (Jagaila, 1381–1392), aki az ortodox keresztiségben a Jakab nevet kapta. Apja, Olgerd halálos ágyán keresztelkedett meg. Kiprian dinasztikus kapcsolatot akart létrehozni Litvánia és Moszkva között. Ez Bizáncnak is érdekében állt. V. János császár 1386-ban Kipriant küldte Jagellóhoz, hogy lépjen frigyre Dimitrij Donszkoi moszkvai nagyfejedelem egyik leányával, de a misszió már elkésett. Jagelló számára előnyösebbnek látszott a biztos lengyel korona, melyet felajánlottak neki, mint Oroszország egyesítőjének jövőbeli, egyre bizonytalanabbnak látszó szerepe. Királyi minőségében ráadásul felülkerekedhetett dinasztiája többi fejedelmén (tizenegy testvére volt), s azzal, hogy áttért a római katolikus hitre, remélhette, hogy a pápa majd támogatást nyújt neki a Német Lovagrenddel szemben. 1386. február 15-én Krakkóban római rítus szerint újra keresztelték Jagelló—Jakabot, aki ekkor a Vladiszláv (Ulászló) nevet kapta, 18-án feleségül vette Hedvig lengyel királynőt, Nagy Lajos leányát, és március 4-én lengyel királlyá koronázták. Testvérei és unokatestvérei közül csak Vitovt, Skirgiello és Svidrigiello keresztelkedett meg újra, a többiek ortodoxok maradtak. Jagelló buzgalmában nemcsak a pogány litvánok megtérítését szorgalmazta, hanem azt is megtiltotta, hogy ortodoxokkal házasságot kössenek, sőt ez utóbbiakat igyekezett újra kereszteltetni. (Hasonló módon járt el Nagy Lajos 1365-ben Vidinben Sztracimir János bolgár fejedelemmel és számos alattvalójával.) Ezzel a lengyel gyakorlattal később, 1417-ben a konstanzi zsinat is foglalkozott, de döntést nem hozott; csak 1501-ben ítélte el VI. Sándor pápa „Altitudo divini consilii” bullája.

Az ortodoxok számára nyomasztó helyzetet csak még jobban megzavarta egy kalandor feltűnése. Paulosz Tagarisz azzal dicsekedett, hogy rokoni szálak fűzik a császári házhoz. Ifjúkorában megnősült, majd elhagyta feleségét, szerzetes lett, és egy kegykép őrzője. Ebbeli minőségében azonban lehetetlenül viselkedett, ezért kénytelen volt távozni Konstantinápolyból Jeruzsálembe, ahol a patriarcha diakónussá szentelte. Később az antióchiai patriarchátus ökonómusa és pap lett. Kénye-kedve szerint bánt a püspökökkel. A pénznek nem tudott ellenállni, minden ügyletbe belebonyolódott, amelyből hasznot tudott húzni. Aztán Grúziába távozott, ahol Tabriz püspökévé szentelték. Az idők folyamán az „ökumenikus patriarchának” adta ki magát, majd úgy döntött, hogy a konstantinápolyi patriarcha haragja elől Rómába menekül. Az Arany Horda birodalmán átutazva ért Magyarországra. Itt már gyötörte a lelkipurdalás — mint ő maga vallotta —, de nem hátrálhatott meg. Rómába érve a pápa Konstantinápoly latin patriarchájává nevezte ki. Levette a szerzetesruhát, luxusban élt, de „sem paráznaságokat, sem mágikus praktikákat nem üzött” — mentegette magát. Végül 1394-ben visszatért Bizáncba, mert a halál közeledtével remegett üdvössége miatt, s a patriarcha bocsánatáért esedezett. Mindezt önvallomásából tudjuk, melyet egy bécsi kódex őrzött meg. Tagarisz Magyarországon püspökké szentelte ugyanazt a Simeont, akit később, 1391-ben galíciai adminisztrátorrá neveztek ki. Amikor Simeon egy idő múlva megtudta, hogy csalóval volt dolga, lemondott püspöki rangjáról, és kérte a konstantinápolyi patriarchát, hogy oldozza fel.

Az elmondottak alapján megpróbáljuk rekonstruálni az 1380–1390-es években a körtvélyesi monostorral kapcsolatos eseményeket. 1380 táján, útban Róma felé tehát a máramarosi szerzetesházba érkezett Paulosz Tagarisz, aki konstantinápolyi patriarchának adta ki magát. A vidék urait, Balicát és Dragost nyugtalanította az egyházakra egyre súlyosabban nehezedő latin nyomás. Érdekeik nemcsak Máramaroshoz, hanem Moldvához és Halicszhoz is kötődtek. Kézenfekvőnek látszott, hogy megbízható emberüket, Simeon körtvélyesi igument püspökké szenteltessék, és exarchai jogkört kérjenek számára. Nem deríthető ki, hogy Simeont milyen püspöki címre szentelte fel az

álpatriarcha, de nem lehetetlen, hogy esetleg halicsi metropolitának, mert ebben az időben ez a szék épp üresedésben volt. (Amennyiben erről lenne szó, akkor nem önálló püspökséget alapított volna Körtvélyesen.) Mindenesetre Simeon hosszabb ideig jóhiszeműen gyakorolta püspöki tisztét, helyébe Körtvélyesen Pakhómiosz lett a monostor főnöke. Nem tudni, mikor derült ki, hogy Tagarisz nem azonos a Bizáncban székelő patriarchával. 1391-ben már nem lehetett halogatni a Drág- és Balk-birtokokon kialakult egyházi helyzet kánoni rendezését. Drág Konstantinápolyba ment, s ott beszámolt róla, hogy bármennyire képtelen módon jött is létre Máramarosban a fennálló hierarchikus szervezet, az ortodox egyház megerősítése azt kívánja, hogy a patriarchátus szentesítse a status quót. IV. Antóniosz tehát a halicsi metropólia kormányzójává nevezte ki Simeont, Pakhómioszt pedig exarchosszá, s hogy illegális állapot ne alakulhasson ki, Balicát és Dragost az utódlás kérdésében olyan jogkörrel ruházta fel — valószínűleg csak a rendkívüli helyzetre való tekintettel —, amely egyedül a patriarchátusra vonatkozott. Csak így látszott biztosítottak, hogy a kérdéses vidék a bizánci nemzetközösség hatósugarába tartozzon.

Körtvélyesről a következő adatunk 1491-ből való. Ekkor már szó sincs a sztauropégiáról, az exarchoszi jogkörből szinte semmi sem maradt, az igumen csupán amiatt kesereg, hogy a joghatósága alá tartozó rutén papok és jobbágyok nem fizetik meg neki azt a jövedelmet, ami régi szokás szerint megilleti. Az eltelt száz év jelentős eseményeiből semmit sem ismerünk. Körtvélyes — ahol minden valószínűség szerint kezdettől fogva nemcsak román, hanem rutén szerzetesek is éltek — nem tudott püspöki székhellyé válni. Vajon azért, mert katolizáló kegyurainak ez már nem állt érdekükben, vagy mert a török veszély által lekötött Bizánc mind kevesebb figyelmet tudott fordítani rá? Esetleg mert Munkács hatósugarának erősödésével természetes módon gyengült Körtvélyes kisugárzása? Bárhogyan is legyen, a hazai keleti egyház életének ez az érdekes epizódja tanulságos bepillantást enged a kor Közép-Kelet-Európájának olyan eseményeibe, melyeknek következményei máig is éreztetik hatásukat.

Irodalom: Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople, Vol. I. Les Actes des Patriarches, Fasc. VI. Les Regestes de 1377 à 1410, ed. J. Darrouzès, Paris, 1979; N. Oikonomides: A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le métropolitane de Turquie, Revue des Etudes Sud-Est Européennes, IX, 3, 527—533, Bucarest, 1971; J. Meyendorff: Byzantium and the Rise of Russia, Cambridge, 1981.

Helyesbítés!

Lapunk augusztusi számában — a Vigilia kerekasztal-beszélgetése — című anyagban a 628. oldalon, a 7. sorban nem jelöltük az új bekezdés kezdetét, amely már Dobszay László szövegét tartalmazza. Helyesen: Dobszay: *Én nagyon is ottbon tudok lenni...*

A szerzők és olvasóink szíves megértését kérjük hibánkért.

A Filokália

1782-ben egy vaskos, több mint 1200 oldalas fóliánsot jelentetett meg a velencei görög nyomda, mely a következő bangzatos címet viselte: „A szent józanéletűek Filokáliája, melyet az Istent bordonzó szent atyák írásaiból gyűjtöttek össze, amelyből látható, hogy a tevékeny élet és a szemlélődés filozófiája által hogyan tisztul meg a szellem, világosodik meg és lesz tökéletessé...” A gyűjtemény két lelkes szerzetesnek köszönhető létrejöttét: Makariosz korintbosi püspöknek (1731—1805), aki a szövegeket válogatta, és az Athoszbegyri, később szentté avatott Nikodémosznak (1749—1809) — ő írta az előszót és a jegyzeteket. (Egyébként ő a ma is használatos, görög kánonjogi gyűjteménynek, a *Pidálionnak* az összeállítója is.) Művükkel fel akarták hívni az ortodox szerzetesek és hívek figyelmét arra az imádságos hagyományra, amely a sivatagi atyáktól kezdve egészen a 13—14. század nagy megújítóitig szakadatlan láncolatot képezett.

„A szépség szeretete” — amint a cím fordítása bangzik — harmincnál több egyházi író rövidebb-hosszabb írását tartalmazza, amelyben az imádság lényegét és módját fejtetik. Vannak közöttük olyanok is, akiknek életéről és működéséről szinte semmit sem tudunk. A válogatás jó évezredet ölel át, a 4—15. századig. (A Filokália részei kevés kivétellel bekerültek Migne abbé *Patrologia Graecájába* is, a megfelelő szerzőnél.) Mai szemmel olvasva rengeteg ismétlésbe ütközünk, hiszen ezek az atyák szüntelenül idézik egymást, de épp ez domborítja ki a tanítás hagyományjellegét: az az egyes írók egyéni gondolatain van a hangsúly, hanem azon a közös tapasztalaton, melyet megélték és igyekeztek szavakba önteni.

Igazi sikerkönyvvé a Filokália azonban Oroszországban vált. A néhány hónapja az orosz egyház által szentté avatott Paiszij Velicskouszkij sztarec (1722—1794), a moldvai és orosz szerzetesség 18. századi nagy megújítója tanítványaival együtt sürgősen nekilátott, hogy egyházi szláv nyelvre fordítsa le a nélkülözhetetlen antológiát. Fáradozásuk nyomán 1793-ban jelent meg Szentpétervárott, s hamarosan a Biblia és Rosztovi Szent Demeter Nagy Ménélogionja mellett az orosz szerzeteseknek, nemsokára pedig a buzgó világiaknak is legkedveltebb lelki olvasmánya lett, amint erről a Zarándok tamúskodik. A remeteségbe visszavonult Feofan tambovi és vlagyimíri püspök (1815—1894) (szintén most kanonizálták) kettős feladatot vállalt magára: orosz nyelvre ültette át az egyházi szláv Dobrotoljubijét, és számos változtatást eszközölt rajta.

Azt bíbetnének, hogy ezzel lassan be is fejeződött a Filokália ragyogó pályafutása. Reneszánszát azonban épp korunkban éli. Egyre jobban megismeri az egész világ. Romániában 1946-ban jelent meg Dumitru Staniloae-nek, századunk egyik legnagyobb ortodox teológusának fordításában és jegyzeteivel az első kötet, ma már túl vannak a tizediken. Görögországban több kiadást is megért az elmúlt három évtizedben, és fontos szerepet játszik a teológiai és monasztikus megújulásban. Folyamatosan fordítják le és adják ki francia, angol és olasz nyelven.

„A szépség szeretete” nyújtja magyarázatát ennek a nagy érdeklődésnek. Krisztus szépségét fedezi fel az imádkozó a Jézus-ima gyakorlásában. A szentatyák tapasztalata biztos útmutatásul szolgál számára ahhoz, hogy „értelmét leengedje a szívébe”, s lényének központjában találkozzon Krisztussal, aki helyreállítja benne Isten képmásának szépségét. A Filokália nem tudományosan rendszerezett mű, hanem élő találkozás, s ez adja hitelét. A hangsúly soba nem az imádság „technikáján”, a pszichoszomatikus „módszeren” van — mely koronként alakulhat, adott esetben el is maradhat —, hanem az összeszedettség, az alázatosság és a kegyelem iránti nyitottságon. E művet olvasva érthetővé válnak Euagriosz szavai: „Ha teológus vagy, jól imádkozol. Ha jól imádkozol, teológus vagy.” Mert Istenről csak az beszélhet, aki találkozott vele, aki benne él.

Spirituális centuria

(részlet)

19. *Természetes módszer, mely a lélegzetnek a lélegzés által a szívben való működésével és onnan való kilépésével, valamint a lélegzést kísérő imádsággal kapcsolatos. Ez az ima pedig: Úr Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam. Egy ilyen módszer egyúttal az értelem összeszedettségére is irányul.*

„Tudd meg, testvér, hogy a lélegzet, amit beszívunk, maga a levegő. S ezt a levegőt semmi másért nem szívjuk be, csak a szívünk miatt. A szív ugyanis az életnek és a test melegének a forrása. A szív tehát azért vonzza a lélegzetet, hogy a kilélegzéssel kifújja a meleget, és jó hőmérsékletet teremtsen magának. Egy ilyen rendnek a végrehajtója vagy inkább szolgálja a tüdő. A Teremtő lyukacsossá tette. Mint egy fűjtató beszívja és kifújja a levegőt. Így a szív azzal, hogy a lélegzetből kivonja a hideget és elveti a meleget, a legcsekélyebb áthágás nélkül megőrzi a rendet, amelyre azért rendeltetett, hogy fenntartsa az élőlényt.

Te tehát ülj le kamrád csendjében, szedd össze szellemedet, és léptesd be azon az úton, ahol a lélegzet hatol be a szívbe. Szorítsd és kényszerítsd rá, hogy a beszívott levegővel együtt maradjon a szívben. Amint belépett, eltűnik a kín és az erőfeszítés, az öröm és a kegyelem érzeteti hatását, s az ezeket követő dolgok maguktól jönnek. Mint ahogy az otthonról messzire távozott férfi repes az örömtől, amikor visszatér, mert viszontláthatja gyermekeit és feleségét, úgy tölti el kimondhatatlan gyönyör és örvendezés a szellemet, amikor egyesül a lélekkel.

Tehát, testvér, szoktasd rá a szellemet, hogy ne távozzék el gyorsan a szívből. Kezdetben persze vonakodik attól, hogy hagyja magát bezárni és beszorítani. De amikor már hozzászokott, többé nem vágyik arra, hogy kint mozogjon. Mert Isten Országa bennünk van (Lk 17, 21). Aki a szívben szemléli, aki a tiszta imádság által keresi, az — úgy látszik — csak elutasíthatja és megvetheti a külső dolgokat.”

És aztán: „Még egy dolgot meg kell tanulnod, amikor szellemed idáig jut: nem szabad csendben és tétlenségben hagynod, hanem dolgoztasd, és állandóan gyakoroltasd vele ezt az imát: Úr Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam. Sose szünjön meg ezt mondani! Mert az ima megőrzi minden puffadtságtól. Megakadályozza, hogy az ellenség szidalmainak behódoljon és megsebesítsék. Az ima mindennap neveli a szeretetben és az Isten utáni vágyakozásban.”

És az az elsődleges célja a boldog Atyának, hogy a szellem e természetes módszer hatására a megszokott csapongásából, fogságából, háborgásából visszatérjen a figyelemhez, a figyelem révén újra kapcsolódjék önmagához, s így egyesüljön az imával, s hogy az imával egyidőben szálljon le a szívbe és mindig ott maradjon. Egy másik istenes bölcs az általunk épp most kifejtett — úgymond — „életművészetet” magyarázva azt mondja, amikor e szent műben szerzett tapasztalatából indul ki:

20. *A természetes lélegzési módszer és az Úr Jézus Krisztushoz való fohászokodás, mely a lélegzést kíséri.*

„Egy dolgot alaposan tisztázni kell annak, aki szeret tanulni: Ha arra idomítjuk szellemünket, hogy amikor belép a lélegzet, vele együtt szálljon alá, akkor pontosan tudjuk, hogy a már egyszer alászállt szellem addig nem jön ki, amíg le nem mondott minden gondolatról, újra egy és mezítelen nem lett, és semmilyen más emlék nem veszi körül, csak az Urunk Jézus Krisztushoz intézett fohászokodás. De amikor újra elhagyja a szívet, visszatér a külső dolgokhoz a sokféle emlékezésbe, s akarata ellenére megoszlik.”

21. *Aranyszájú Szent János és más régi atyák is úgy rendelkeznek, hogy Jézus Krisztusban, a mi Urunkban imádkozzunk, és a szívünkön belül imádkozzunk. És azt mondja, hogy ez az ima így szól: Úr Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam.*

A nagy Aranyszájú is azt mondja: „Kérlek titeket, testvérek, sose hágjátok át, sose vessétek meg az imádság szabályát!” Kisvártatva pedig: „Akár eszik, akár iszik, akár ül, akár szolgál, akár beszél, bármit is csinál a szerzetes, szüntelenül mondja: Úr Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam.” És: „Az Úr Jézusnak a szív mélyébe leszállott neve megbuktatja a sárkányt, aki hatalmában tartja a szív legelőit, a név megszabadítja a lelket és visszaadja neki az életet. Maradj tehát szüntelenül az Úr Jézus nevében, hogy a szív felszívja az Urat, az Úr felszívja a szívet, s a kettő eggyé legyen.” És még: „Ne szigeteljétek el Istentől szíveteket. Hanem maradjatok benne, és őriztétek meg a szíveteket Urunk Jézus Krisztus emlékezetében, amíg gyökeret nem ver benne az Úr neve, és semmi mással sem törődik, hogy Krisztus megdicsőüljön bennetek.”

23. *Aki józan szellemű akar lenni, különösen pedig a kezdő, az imádság idején üljön le egy csendes és homályos szobáczkában, hogy így természetesen — még ha csak részben is — összeszedje értelmét és gondolatát.*

Ezért a már fentebb kifejtettekhez, ahhoz, amit a nagy és szent Atyák hoztak tudomásunkra tanúságaikban, melyek során megmagyarázták, hogyan kell a szívünk mélyéig való belélegzés révén az imádság, az elmélkedés, a józanság által Urunk Jézus Krisztusban és az ő szent, üdvösséges Nevében maradnunk és könyörületért fohászknunk, még ezt fűzzük hozzá:

Az isteni Atyák, a Mesterek e boldog munka megtapasztalásában azt tanítják és írják elő annak, aki a szív lelki józanságának szenteli magát, különösen pedig a kezdőnek, hogy mindig csendben üljön, különösen az imádságra szentelt időben, és egy fény nélküli sarokban. Mert a szemek látása, a látható és megfigyelhető dolgokra vetett pillantás elvonja az értelmet, megosztja, kettészakítja és módosítja. De ha bezárják egy csendes és homályos kamrába, mint mondtuk, már nem osztja meg és nem módosítja a látás és a pillantás. Így az értelem, akár akarja, akár nem, legalábbis részben derűs lesz, hozzászokik, hogy összeszedje magát, amint a nagy Baszileiosz mondja: „Az értelem, mely nem árad szét kívülrre, mely nem ömlik ki a világba az érzékeken keresztül, visszatér önmagába.”

24. *Mindenekelőtt Urunk Jézusnak és szent nevének a szívben és hittel történő segítségül hívása szabadítja meg az értelmet minden szórakozottságtól. A szív belsejében való lélegzés természetes módszere, a csendes és sötét helyen való ülés és a hasonló dolgok csak segítő jellegűek.*

E dolgokat megelőzve, vagy inkább mindenekelőtt azonban az értelem az isteni kegyelem révén tudja megvívni ezt a harcot. E segítséget a hitben nyújtja neki az, hogy szíve mélyén tisztán és szilárdan hívja segítségül Urunk Jézus Krisztus egyedüli nevét, nem pedig az egyszerű, természetes módszer — a lélegzés vagy egy nyugodt és homályos helyen való mozdulatlan tartózkodás —, amelyet az előbb fejtettünk ki. Egyáltalán nem! Mert az isteni Atyák semmi mást nem láttak ezekben a dolgokban, mint segédeszközöket ahhoz, hogy össze tudjuk szedni az értelmet, vissza tudjuk téríteni önmagába a szokásos háborgásából, és visszaadjuk neki a figyelmet.

Ezen összeszedettség és figyelem révén születik meg — mint mondtuk — az értelemben a tiszta, állandó és összeszedett imádság. Amint Szent Neilosz mondja: „A figyelem, mely keresi az imát, meg is találja az imát. Mert az ima a figyelmet követi, még ha más dolognak is kell még következnie.” Tehát törekednünk kell a figyelemre. De erről már eleget beszéltünk. Te, gyermekem, ha az életet akarod, és jó napokat szeretnél látni, úgy élj testedben, mint egy testetlen lény, vesd alá életedet ennek a szabálynak, és kövesd!

Cirill, Metód és István király: Slavorum — et Hungarorum — Apostoli

Tizedik esztendejébe lépett az első szláv szláv származású pápa, II. János Pál pontifikátusa. Ez az évforduló egybeesik az orosz kereszténység millenniumával, valamint Szent István halálának jubileumi évével.

Karol Wojtyła személyében Európa keleti fele váratlanul felértékelődött. Nem származott még pápa vidékeinkről, első alkalom, hogy a „szláv Európa” Rómában erőteljesebb jelenlétre tarthat igényt. Szentatyánk határozottan vállalja is ezt a feladatot, egyrészt nemzetének — ahogy mondani szokta: tágabb családjának —, másrészt egész Kelet-Közép-Európa — és Kelet-Európa — (mind katolikus, mind ortodox) egyházainak számontartásával. Alkalmat nyújtanak erre azok a jubileumok, amelyek szinte évente követik egymást térségünkben.

Első lengyelországi útján gnieznoi beszédében hangzott el az Európa elfelejtett népeire való utalás (1979 pünkösdvásárnapján). „Egregiae virtutis” kezdetű apostoli levelében 1980. december 31-én, Szent Benedek jubileumi évének befejezésekor, a szláv liturgikus nyelv elfogadásának 1100. évfordulóján Európa társvédőszentjeivé nyilvánította a szlávok apostolait, Szent Cirillt és Szent Metódot. Európa két felének közös keresztény gyökerei biztosíthatják a szétszakadt kontinens egységét.

Szent Metód halálának 1100. évfordulója adott alkalmat a „Slavorum Apostoli” kezdetű enciklika kiadására, amely emléket állít annak a két szentnek, akik még az egységes kereszténység korában éltek, akik nélkül nincs szláv írásbeliség és kultúra. Ők az inkulturáció gondolatának korai képviselői a szláv népeknél.

A pápa a szlávok szentjeit állította a figyelem középpontjába. Mit jelent ez a mi népünk, a mi nemzetünk számára?

Sajátos értelmezések

Cirill és Metód munkássága Pannónia területéhez is fűződik. Azokon a területeken misszionáltak, amelyeken később a történeti magyar állam kialakult, s ma három állam osztozik. Mindez a cseh és szlovák történetírásban sajátos módon kap hangsúlyt. Jellemző példa erre a római Anglicum egyetem professzorának, J. M. Vesely dominikánus szerzetesnek a munkássága. Ő 1968 előtt személyesen részt vett a velehrádi ásatásokon, ahol Szent Metód sírját kereste és találta volna meg a régész ásója. A jubileumok kapcsán ismételtelen jelentkezett tanulmányaival, majd a Szentatya említett dokumentumait kommentálta, s történeti bevezetőt adott hozzájuk. Munkásságában a magyar jelenlétről nem sok pozitívumot mond. Vitatható nézeteit az alábbiak szerint lehet összefoglalni.

A magyarságnak a Kárpát-medencében történt megjelenése a szláv missziók csődjét jelenti, a Nagymorva Birodalom katasztrófáját, s egyben végét is okozza. A magyarok, mint apokaliptikus idők harcos lovasai, kiirtanak minden élőt, hogy helyükbe telepedhessenek. Ázsia küldöttei ők, akár a hunok vagy később a tatárok, törökök. Egyben Isten büntetései, hiszen a szlávok — Svatopluk fejedelem — kiűzték Szent Metód utódját, Szent Gorazd pannóniai érseket és számos tanítványát, akik így bolgár földre menekültek, s ott fejezték

be a szent könyvek szlávra fordítását. A magyarok a keleti frank—német birodalom szövetségeseiként szorítják vissza a morvákat, és okai annak, hogy a tőlük távolabb, biztonságban formálódó cseh fejedelemség német függésbe kerül. Szerencsésükre, Szent Adalbert — csehül Vojtech, magyarul Béla —, Prága püspöke, Brevnov alapítója, megtéríti őket, és így beilleszkedhetnek a keresztény Európa egyetemébe.

J. M. Vesely nézetei előnytelen képet festenek a magyarságról, egyben megalapozhatnak egyfajta rossz történelemszemléletet. Nézetei igazában nem újak, hanem a cseh történet-felfogás ősi, egyben kortárs tételei. Prágai Kozmász, a legelső cseh krónikáíró, már Isten büntetéseként fogta fel a magyarok bejövételét, és így látja-láttatja ezt Frantisek Palacky, a Népek Tavaszának cseh politikusa, nemzeti történetíró is. *A cseh nemzet története* — előbb német, majd cseh nyelven — mintegy száz év alatt tizenhat kiadást ért meg csehül, s bár háromezer oldal terjedelmű, a történeti regények olvasottságával vetekedett. (Magyarul még csak a huszitákról írt fejezetek láttak néhány évvel ezelőtt napvilágot.)

Palacky nézetei korának romantikus történelemszemléletében fogantak. A kezdetek történetét ő is csak ősi, hatalmas birodalom képének felvetítésében tudja elképzelni, hogy nemzetét a többi nagy nemzettel egyenlőnek láttassa, s egyben programot is adjon a kortársaknak. Palacky a későbbi századokkal is foglalkozik, a magyar — cseh együttélésnek szép fejezetei vannak. Ezzel ellentétben J. M. Vesely megmarad a kezdetek vizsgálatánál, kommentálásánál.

A cseh történetfelfogás mellett figyelmet érdemel a szlovák történészek, egyház-történészek felfogása. A honfoglalás előtti szláv népességet azonosítják a mai, újkori szlovákokkal, őseink bejövele számukra is katasztrófaélmény, Cirillnek és Metódnak egyre terebélyesedő újkori kultusza is hivatkozási alap. E nézetek azonban nem veszik figyelembe, hogy a középkor századaiban egyetlen templom, kolostor sem épül tisztele-tükre a mai Szlovákia területén, és tiszteletüket igazában a cseh jezsuiták újították fel a nagyszombati hitvitákon, amikor a protestáns hagyományértelmezéssel szemben így érvelhettek: nem Husz a ti egyházalapítótok, hanem az ősi, katolikus szentek, akik nyelveteket írásba foglaltak.

Mindezek a gondolatok, úgy tűnik, ünneprontók. A pápai enciklikák szükségszerűen felelevenítik a sajátos értelmezéseket? Erre nemmel kell felelni. Szentatyánk a népek fölötti egyetemességet, egységes egyházat képviseli. Enciklikáival lehetőséget nyújt arra, hogy néhány meggyökeresedett tételt felülvizsgáljunk mind nemzeti, mind egyházi történetírásunk — történetírásaink — szempontjából.

Európának e határvidékén már akkor kényes volt az egyensúly, amikor az itt letelepedett népek felvették a kereszténységet. Róma és Bizánc között a határ a mai Jugoszlávia közepe táján húzódott végig, és az ezredforduló előtti századokban az volt a nagy kérdés, hogy ez végérvényes-e, vagy még lehet rajta alakítani.

A bolgárok megkeresztelkedése egyidős a morva misszióval. Mind akkor, mind később, felvetődött a bolgároknak Rómával való uniója. Bizánc tőszomszédságában azonban ez nem vált lehetővé.

A bolgár és a morva misszió eseményei a Róma és Bizánc közti első, úgynevezett Photiosz-féle skizma időszakában zajlottak. Tanulságai: egyik fél sem tud sikeresen és tartósan misszionálni a másik területeinek közvetlen közelében, illetve a Diocletianus által megállapított határokon túli területeken. Átmeneti sikerek után ismételtén visszaáll a régi határ Nyugat- és Kelet-Róma között, egyházi tekintetben is. Ezt erősítette meg a magyarok bejövele és István király döntése.

Nemzeti egyháztörténet-írásunk eléggé hangsúlyozza is ezt a szempontot. Szent István műve úgy tűnt fel, mint egy szuverén uralkodó önálló döntése. Az újabb történetírás azonban felhívta a figyelmet ennek a magyar misszióknak hosszabb, folyamatos jellegére. István királynak tulajdonítottunk korábban olyan tetteket, amelyek véghezvitele már Géza fejedelem idejében megkezdődött. Szent Adalbertnek és tanítványai körének tulajdonítot-

tuk a kereszténységre térítést, pedig ez már Géza fejedelem idejében, Bruno missziós püspökkel megkezdődött, 974 táján; nem is szólva Hierotheosz bizánci püspök térítéséről, aki a Gyulák országában már 955 körül Erdélyben térített.

Nem okozott nagyobb ellenállást annak a gondolatnak az elfogadása sem, hogy amikor Szent István koronát kért, akkor kapott is Rómából. Pedig éppen térségünk története tanít meg arra, hogy ez sem volt magától értetődő. Borisz bolgár fejedelem hiába kérte birodalma állami és egyházi elismerését, csak akkor kapta meg Bizánctól, amikor az látta, hogy csak így lehet megelőzni a római elismerést. A szláv történetírás nem figyelte eléggé arra a tényre, hogy Raszisztzlav nagy-morva fejedelem azt megelőzően, hogy Bizánctól kért szláv nyelvű térítőket — és kapott onnan —, Róma felé tájékozódott, csak innen nem kapott.

A kérdést tehát magyar szempontból így tehetjük fel: Miért kapott koronát Szent István? Miért kapott önálló egyházszervezetet, érseket, már a keresztény misszió kezdetén?

A történetírás nehézségei

A kora középkor kutatásának egyik nagy nehézsége a forráshiány. A másik módszertani szempontból jelentkezik: nemzeti történetírásunk, és annak nyomában egyháztörténetírásunk is csak a nemzetünkre vonatkozó forrásokat vizsgálta. Így elkerülte figyelmét a szomszéd népek forrásanyaga és azok történetírása. Mindmáig nincs magyar nyelvű cseh, szlovák, lengyel vagy bolgár egyháztörténet. Pedig ilyen jellegű publikációktól hasznos kiegészítő szempontokat remélhetünk a kutatás számára. Nemzeti történetíróink a nagy nyugati nemzetek történetírása nyomán haladtak, a szomszéd népek történetírói ugyancsak. Így az egymás mellett élő társnemzetek egymással szemben álló nézeteket fejlesztettek ki, anélkül, hogy különösebben megvizsgálták volna a szomszédban kialakított vélekedéseket.

Nemzeti történetírásaink szegmentálták azt, ami a történelemben együttesen, egységben jelentkezett. Így szükségszerűen jutottak egymástól eltérő eredményekre. Népeinket azonban nem a múlt választja el egymástól, hanem a múlttól alkotott kép, ennek megalkotása maga is egy történeti periódus műve.

Szent Adalbertet cseh, lengyel, magyar egyaránt magáénak érzi. Tanítványai közül kerülnek ki az első érsekek (Gniezno 999 vagy 1000, Esztergom 1000, Kalocsa), püspökök (Győr, Radla), apátok (Brevnov, Meseritz, Pannonhalma). Mindmáig vitatott azonban, melyik tanítvány működése hova tehető. És Asztrik-Anasztáz valóban egy személy volt, amint az Györffy György állítja? Sokat segít, ha majd sikerül együtt látnunk mindhárom nemzet forrásanyagát.

Miért kapott koronát Szent István?

Nem válaszoltuk meg még az eredeti kérdést: miért kapott koronát Szent István? (Vagy a többi kérdést: miért tudják a lengyelek úgy, hogy Asztrik apát a lengyel fejedelemnek szánt koronát csalárd módon nem juttatta el a címzetthez, hanem útközben, a magyar István udvarába kerülve, neki adta át? Vagy még inkább: miért szerepel a Hartvik-féle Szent István legendában a pápa álma, amely szerint változtassa meg szándékát és a lengyel fejedelemnek szánt koronát a másnap érkező magyar küldöttségnek adja?) Érdemes megismerni erről Karl Bosl véleményét.

A római diplomácia korán megtapasztalta a térítések nehézségeit, bizonytalanságait. Meghiúsult a bolgárok uniója, a morvák önálló útja. A magyarok egy évszázadon át tartó „kalandzásai” ugyancsak foglalkoztatták Rómát, a pápát is, a császárt is. Kapóra jöhetett tehát,

hogy az újabban békés hírekkel szolgáló magyar fejedelmi udvarban felnövekedett egy keresztény uralkodó, aki helyzetének belső megszilárdítása után külső elismertetésre gondolt és koronát kért. S hogy kapott is, azt feltehetően a IX. századi tapasztalatok is motiválták.

Szent István hittérítői között sok a bencés, a legnépesebb csoport Szent Adalberté. A tanítványok működésének tulajdonítható a 997-ben mártírhálált halt Adalbert kultuszának korai elterjedése. Védőszentje lett a kereszténnyé váló Lengyelországnak és védőszentje az esztergomi főegyházmegyének.

Szent Adalbert a szentéletű gaetai remete, Szent Nílus görög szerzetes tanácsára az Aventinuson, a keresztény keletről menekült görög szerzetesek monostorában lett bencés. A Szent Elek (S. Alessio) apátságban mindkét szertartás jelen volt, a görög is, a latin is. Tözsomszédságában ott állt III. Ottó, a császári barát palotája.

A pápaságnak mind a IX., mind a X. században görög földről menekült tudós papok és szerzetesek a diplomatái. Rómában élő görög szerzetesi közösségbe érkezett 867-ben Cirill és Metód, ilyen monostorokban élt tovább a morva misszió kudarcának emléke. Ezekben a szerzetesi körökben figyelhetek továbbra is a pannon vidékről érkező hírekre. III. Ottó, II. Szilveszter pápa és Adalbert köre az ezredfordulón felismerték a kínálkozó lehetőséget. III. Ottó univerzális birodalmi eszméje mentes volt a korábbi és későbbi császárok hódoltató politikájától. II. Szilveszter kivételes személyiség a maga korában a pápai trónon. A pannóniai követség pedig a korábban meghiúsult remények után új lehetőség, el nem szalasztható alkalom. Karl Bosl szerint tehát István királyt a szent tesszalóniki testvérpár megkezdett munkájának emléke segítette, hogy koronához jusson.

Elhanyagolt szempontok

Tágabb összefüggéseket keresve új fényben láthatjuk tehát Szent István művének azonnali elismerését. A szláv felfogást tovább vizsgálva felfigyelhetünk még néhány egyoldalúan értelmezett szempontra, amelyek vizsgálata ismételten csak tágabb összefüggésben volna lehetséges.

Ilyen a legnehezebb kérdés, a magyar honfoglalás értékelése. Palacky Bölcs Leó bizánci császár *Taktika* című művének azzal a mondatával érvel, hogy a magyarok, a többi nomád néppel ellentétben, nem elégedtek meg azzal, ha az ellenség vesztett csata után menekülni kezdett, utánaeredtek és teljesen megsemmisítették őket. Ebből következik annak megállapítása, hogy a magyarok kipusztították volna az itt talált szlávokat. — Azóta megállapított tény, hogy a szláv nyelv például a földrajzi névanyagban és az egyházi kifejezések egy részében fennmaradt. Ez csak úgy lehetséges, hogyha szlávok és magyarok békésen együtt éltek, ugyanúgy, mint a frankok, az általuk meghódított lakossággal. A frankok annak köszönhetik fennmaradásukat, hogy hódításuk lassú, folyamatos, és a romanizált gallokkal békésen együttéltek. Nyelvük is az egybeolvadás eredménye. Hasonló folyamat zajlott le a türk, de mindenesetre nem szláv bolgárok esetében, ahol a meghódított szláv népesség szimbiózisban élt a hódítókkal, s azok — számuk csekélyebb lévén — beolvadtak. A szláv népek történetírásában azonban gyakran visszatér a magyar népiertás képzete.

A népiertás mellett szerepel az a vád, hogy a magyar honfoglalás megbontotta a szláv népek kialakulóban lévő egységét, meghiúsította azoknak egységes birodalomban, egységes kultúrában való elhelyezkedését. Ez az érvelés azonban inkább érzelmi jellegű. A „mi lett volna, ha” kérdés feltétele pedig nem történelmi, és könnyen eredményezheti a vágyálmokba menekülést, kiiktatva ezerszázados szerves fejlődést.

Másik érdekes, ki nem aknázott gondolat a pápai enciklika által is idézett részlet: „Velencében azok előtt az egyházi képviselők előtt, kik az Egyház valóságának szűk látókörű elképzeléséhez ragaszkodtak, Szent Cirill bátran megvédte a saját módszerüket. Rámutatott arra, hogy a múltban már sok nép a saját nyelvén ünnepelte a liturgiát, így

felsorolta az örményeket, a perzsákat, a grúzokat, gótokat, avarokat, kazárokat, arabokat, koptokat, szíriaiakat és sok más népet.” Az avar nyelvű liturgián mit kell érteni?

A magyar missziókban feltételezhetően mind Passau, mind Salzburg a szláv nyelvet használta fel közvetítőnek. A keresztény szóikincs jelentős része — mint említettük — máig szláv eredetű nyelvünkben. Ez is érv a „békés egymás mellett élésre”, amelyben a számarányok döntötték el a nyelv kialakulását, nem pedig egyfajta erőszakos beolvasztás, amely a XIX—XX. századok elképzelése.

Nemzeteink történetírása tágabb összefüggésben értelmezheti csak térségünk fejlődését, beleértve a mindenkori saját nemzet történetét is. Tekintettel arra, hogy ez a munka még korántsem jutott összegző fázisába, csupán néhány gondolatot tudunk itt fölvetni. A nemzeti történetírás sokszor csak saját szempontjait vette figyelembe. Ez a „romantikus nemzetvállás” (Németh G. Béla) azonban egységesülő világunkban anakronisztikus.

Miért éppen Cirill és Metód?

A szláv népek missziója korábban kezdődött. Ezért idősebb testvéreink ők a hitben, idősebbek kultúrában is. Ennek hangsúlyozása alkalmat nyújthat arra, hogy a Kárpát-medence történetét ne a magyarok bejövetelével, a kereszténység kezdeteit ne csupán Szent Istvánnal kezdjük. Hogy sajátunkénak ismerjük el a szláv missziókat is, ne pedig tőlünk idegennek. Szent István és korszaka nem előzmény nélkül emelkedett ki az egyetemes egyház missziója során, hanem térségünk fejlődését koronázta meg. Szent Cirill és Szent Metód magvetése az ő művében szökkent szárba.

A Szentatya üzenete lehetőséget biztosít számunkra, hogy néhány kritikus kérdést újra fölvevünk. Az összegyházi ökumenizmus mellett egyfajta nemzetek közötti ökumenizmus előtt is kapu nyílik, amely tágasabb, egyetemesebb jövőre utal. Nemcsak a múlttól alkotott kép valamelyes revideálása az, hanem az inkulturáció komolyan vétele is, a nemzeti nyelv, a nemzeti szokások és hagyományok imádságban, közös liturgiában való kifejezésére nyílik lehetőség és jog. Ez egyben a megmaradás egyik feltétele, amely határokon belül és kívül egyaránt biztosítható.

Jegyzetek: A szent testvérpár életrajzát megírta a Vigilia hasábjain SÁGI István, *Szent Cirill és Metód életműve a legújabb kutatások alapján*, Vigilia XXVIII (1963/10) 592—601. Legújabban a Gyorsuló idő sorozatban olvashattunk róluk: H. TÓTH Imre, *Konstantin-Cirill és Metód élete és működése*, Bp., 1981. — J. M. VESELY műveiből megemlítünk kettőt: *Scrivere sull'acqua. Cirillo, Metodio, L'Europa*, Milano 1982, valamint: *Il terzo angolo. Cirillo, Metodio, l'Europa, Introduzione storico-archeologica alla lettera apostolica „Slavorum Apostoli” di Giovanni Paolo II*, Roma 1985. — Az enciklikát KISS László fordítása nyomán idéztük: *II. János Pál pápa körlevele megemlékezésül Szent Cirill és Metód evangelizációs munkájának 1100. évfordulója alkalmából*, Budapest 1986. 12. 1. (Cap. 8.) — K. BOSL elméletét l.: *Das Kloster San Alessio auf dem Aventin zu Rom*, in: BECK, H. G. SCHMAUS, A. (Hrsg.), *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung*. (II. Internationaler Balkanologenkongress in Athen, 75.—13.5 1970.), München 1970. 15—28. — A Nagymorva Birodalom elhelyezkedésére vonatkozóan két új elmélet is megfogalmazódott, az egyiket BOBA Imre és PÜSPÖKI NAGY Péter képviseli, l.: BOBA I.: *Moravia's History reconsidered. A reinterpretation of medieval sources*, Haag 1971. és: PÜSPÖKI NAGY P.: *Nagymoravia fekvéséről*, Valóság 21 (1978/11) 60—82.; a másikat a japán történész SENGÁ TORU: *Moravia bukása és a honfoglaló magyarok*, Századok 117 (1983/2) 307—345. Mindkét elmélet az Al-Duna mentén lokalizálja a Nagymorva Birodalmat, ezért a délszláv történészek szívesebben fogadták, mint csehszlovák oldalon. Tanulságos, hogy e korszakra nemcsak magyar őstörténészek tudnak új és új hipotézist megfogalmazni, hanem hasonló a bizonytalanság a szláv őstörténettel kapcsolatosan is.

Sistina

Rómára ebben az órában szokatlanul bő, vaskos eső esett.

A vatikáni képtár termei bágyadt világosságban úsztak. Kinn villámlott, nyomában kósza morajlás hallatszott, de alig lehetett megkülönböztetni a képtár látogatóinak morajától.

Gábor átment a termeken és folyosókon, mert otthon Pesten azt a tanácsot kapta, előbb a Sixtus-kápolnába menjen, később ugyanis a tömeg teljesen ellepi. Így sem tudta elkerülni a zsúfoltságot.

— Ejha, otthon ti is ezt a tanácsot kaptátok? — mormolta a fejek fölött.

A tömeg Raffaello freskóit szinte észre sem vette. Gábor együtt sodródott vele egy szűk, lejtős járaton; egy hatalmas, zümmögő darálóban sorra tűntek el valamennyien.

Aztán mintha belökték volna egy hodályba; a magas ablakok még nem világosodtak ki, csorgott rajtuk az eső. Itt van végre? ... Nem kell még tovább mennie? ... A falakat freskók borították, de az Utolsó Ítéletet nem látta sehol. Majd a magasban fölfedezte Michelangelo szibilláit.

— Nektek sem tesz jót ez a fülledt pára! — mondta nekik; eszébe jutott, mit olvasott Goethénél: a karzatról is csak úgy láthatta a szibillákat, a prófétákat és a teremtés történetét, ha gyertyák tucatai égtek; füstjük korommal borította a falakat.

A mennyezetten lassan feltűntek Michelangelo szürkében úsztatott színei. Ez meglepte. Mintha lány hamu fedné, a mulandóság hamuja az egész emberi történetet, Ádámot és Évát, Noét és a prófétákat ... Ebben a mindent elárasztó szürkességben az Éva bőrén átütő gyöngéd rózsaszín az élet szigete volt.

— Hát mégis itt vagyok? ... A Sixtusiban? ...

A legnagyobb emberi mű ege borult rá.

A levegő tele volt remegéssel. Egyre érezhetőbbé vált az emberi testek kipárolgása, s az áramutés, amit átvettek egymástól. Teljesnek látszott a nyelvek zavara és csodája: mindenki más nyelven beszélt, mégis értették egymást — a képek azonos üzenetét.

Gábor nyugtalanul nézett körül. Valami hiányzott neki. Hiszen elsősorban nem a többi freskóért jött ide, hanem azért, amit számtalan sokszorosításban látott már. Megfordult. Csaknem egyensúlyát veszítette.

— Ó, hát itt van? ... — ocsúdott hirtelen.

Az Utolsó Ítélet fala csaknem rázuhant.

Hátrálnia kellett — Krisztus alakja tűrhetetlen súllyal nehezedett rá. Még hátrább húzódtott, mintha menekülne ... Pedig csak egyetlen pillantással akarta átfogni a freskót.

Erre az útra egyedül jött. Zsuzsa az utolsó héten lépett vissza.

— De hát miért nem jössz? — hüledezett kétségbeesetten Gábor. — Azt hittem, ez lesz a nászutunk.

— A nászutunk? — húzta el a száját szomorúan Zsuzsa. — A te önzésed diadalútja lett volna ... Most már látom ... Különbözik is ... — Fejét méltatlankodva elfordította, mint akit legbelül bántottak meg, de tapintata nem engedte, hogy beszéljen róla.

— Szeretlek, ez nem elég?

— Elég, csak még nem tudom, mire ... — Majd hozzátette. — Mire visszajössz, beérik bennem valami ...

— Nem értelek! ... Beleegyeztél, hogy elváljak Ritától ...

— De abba nem, hogy a három gyerekedtől is.

— Ha másképp nem lehetett! ...

— És a három gyereken kívül mindentől, érted! Mindentől... — mondta fojtott haraggal Zsuzsa. — Még az elveidről is!... És ehhez én legyenek az ok!...

— Az elveim, ugyan!... — kapott hirtelen rossz hangsúlyt Gábor szava. — Már mondtam, hogy szeretlek!... Ez nem több?

— Szeretlek én is, de... Egyetlen nő sem érdemli meg, hogy egy férfi feláldozza érte az elveit!... Én a legkevésbé... Ha pedig igen, akkor silány az a férfi, az elveivel együtt... — Akkor nem utazom.

Mégis eljött. Nem azért, hogy sértett hiúsága elégtételt vegyen, hanem hogy ezzel is bizonyítsa: amit elhatározott, nem változtatja meg. Vajon ezzel megmutatta-e Zsuzsának, hogy mindig számíthat rá?... Aligha. Végül azonban úgy érezte, a távolság is hozzájárulhat, hogy kitisztuljon a feje.

Keserves volt. Másképp képzelte el. Mintha minden lépésével eleven sorsokban gázolna. Minél távolabb került Zsuzsától, annál közelebb jutott szavai lényegéhez, anélkül, hogy el tudta volna fogadni. Hiszen ez azt jelentette volna, hogy végleg elveszíti, vagy olyan házasságba vonszolja, ahol örökre tanyát ver a rossz lelkiismeret.

Velencében elveszette a nézőldönt; valahol a Rialto tájékán képzelte el az első közös szobát, a mézeshetek kezdetét. Firenzében annyi mindent meg akart mutatni neki, hogy mikor egyedül járta végig, szinte semminek nem érezte az ízét. Rómában is menekült onnan, amit Zsuzsával szeretett volna megnézni. A pogány Róma emlékeibe merült, mert ezek mintha az évezredek porát szórták volna nemcsak magukra, hanem minden emberi törekvésre, öröme és fájdalomra — az övére is...

A keresztény Róma zavarba hozta; elsősorban nem a barokkba hajló reneszánsz épületei, hanem azok az emlékhelyek és templomok, amelyek az őskeresztény múltat idézték: Pétert a fogságban, bilincsbe verve, majd fejfelé a keresztben; aztán az első vértanúkat a Colosseumban...

Mennyire más ugyanazt képeslapon látni, mint a maga valóságában érinteni! Nemcsak ő volt itt jelen, hanem a múlt is, s ő ezekre az élő kövekre lépett. Minden lépése szembesülés volt valamivel... Ide még képzeletben sem hozta el Zsuzsát... Mert ezek a találkozások nem az ő győzelmét hozták, azt az elégedettséget, ami otthon minduntalan elfogta, ha arra gondolt, ő nem veszhet el, mert erős a hite.

Itt a Sistineban, az itélő Krisztus sújtása alatt, mintha ez a hit ingott volna meg.

Más volt ez a Krisztus, mint az otthonok falán függő Jézus, vérző Szívével, megbocsátó, szelíd tekintetével. Mintha Savonarola kemény, izzó tekintete égne a szemében, mellyel Michelangelo még Firenzében találkozott. Az Ítélet közelsége — igen, ezzel akarta Savonarola felrázni Firenzét. De a XX. századot?... Ma Michelangelo ezzel a *biblia pauperum*-mal nem az írástudatlanokhoz szól, hanem azokhoz, akik megtanultak ugyan írni és olvasni, de az Evangéliumot sosem olvassák. „Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre!...”

Ez a Krisztus maga volt az Erő, a Hatalom, a Végső Döntés. Mintha a végképp visszautasított Szeretetnek egyetlen válasza maradna — az Igazság. Az égen egyetlen fényforrás — a Fiú teste. Mária elfordítja fejét — véget ért a közbenjárás, a könyörgő mindenhatóság ideje. De ki az élő, és ki a halott?... A Sistine rozsdás homályát már nem a vihar okozta — erről a falról borult az élők fölé. Végül is mi az igazság?... Eligazodhat magában valaha is az ember?...

Két éve ismerte meg Zsuzsát. Beteg férje mellett nemcsak magányos volt — gazdátlan is. Mégsem jutott vele semmire. Csak Rezső halála után, mikor a fél éves gyász is letelt, tört meg a jég.

— Ha ezt előbb tudom, évekkal ezelőtt elválnék — mondta a feleségének Gábor; büszke volt arra, ha kíméletlen is, tiszta lappal játszik.

— Miről beszélés? — döbönt meg Rita. — Mi semmiképp sem válhatunk.

— Ma tudtam meg, hogy Zsuzsa a házasságát nem templomban kötötte.

— De mi igen! — csattant fel Rita. — És ha még nem felejtetted el, van három gyermekünk.

— Már az első után rájöttem, hogy... nem állsz mellettem. Amióta a gyerekek megszülettek, te csak nekik élsz... Én nem is létezem... Minden törődésed, gyöngédséged rájuk pazarolod... Pedig az elején megmondtam...

— Mit mondtál meg?

— Mintha megéreztem volna... Megmondtam, hogy nem akarok osztozni rajtad.

— A gyermekeiddel sem?... Micsoda önzés!... Elájulok!...

— Ájulj csak!... És igenis, önzés!... — ordított már Gábor. — Ha önzésnek lehet nevezni ezt a reménytelen harcot... De te engem csak *arra* használtál... Mondtad is egyszer, ne tagadd, hogy jobb lenne...

— Mi lenne jobb?... Te komolyan veszel egy kifakadást?... Hogy jobb lenne férfi nélkül?...

— Ezt mondtad: férj nélkül...

— Nincs igazam?... Élet ez veled?...

— Évekig vártam, hogy megváltozz.

— Gyerekeket születem, nemcsak magamnak... Fölneveltem őket, csaknem nélkülöd... Keresek is, mi kell még?

— A szöveged kifogástalan... Éppen ez a bajod... Magadnak is jól be tudod adni... Mintha tizenöt év óta üres szobában beszélnék... Rám sem figyelsz, csak ők, csak ők!...

— Eddig sosem mondtad.

— Sosem mondtam? — szörnyedt el Gábor. — Évekig, évekig... Aztán belefáradtam... Nem megy át a szavam azon a falon, amit magad köré építettél... Vagy mindig is benned volt... Ebbe a csapdába estem én...

Minden ízében érezte, hogy igaza van, de önsajnálata már-már maga előtt is ellenszenvenessé teszi. Nem ilyen volt ő azelőtt!... Évek során mintha alakját veszítette volna, *deformálódott*... Ettől akkora düh fogta el, hogy majdnem esztét veszítette. Belelovallta magát abba is, hogy Rita a gyerekeket ellene neveli, nincs értelme hát, hogy vissza próbálja szerezni őket.

Ebből a csapdából Zsuzsa szerelme szabadította ki; felőle fúj, járta át életét az, amit a „szabadság szelének” érzett. Azt hitte, tőle kapja vissza eredeti alakját is.

— Miről beszélsz? — fáradt el hirtelen Rita.

— Nemcsak testileg lehet képtelen valaki a házasságra, van erkölcsi képtelenség is...

— Sosem csaltalak meg... Fáradt vagyok és keserű... De a te ügyeid!... Hétszámra éjfél körül jársz haza... Mégsem mondtam soha, hogy erkölcsileg képtelen vagy.

— Ha két ember közt meghal valami...

— Ez nem érvényteleníti a házasságot... Hiszen akkor bárki... Akár egyetlen gyermek után is... Csak bizonygatnia kell, hogy meghalt valami... És a gyerekek?

Sápadt volt a reménytelenségtől. Meddig van joga valakinek a végletes önzéshez?... Létezik valami más boldogság — becstelenség árán?... Gábor már-már megsajnálta. De nem engedhetett.

— Ma már minden lehetséges! Hiába, ilyen az ember!... Nem lehet megbéklyózni... Isten sem így gondolta...

— Hát persze! — mondta most már gúnyval Rita. — Isten a hűtlent pártolja, az ártatlant pedig cserbenhagyja, ugye!

— Megértőbb, mint az emberek...

Ez hát a megértés?...

Gábor a süjtás irányába nézett, a kárhozottakra, akiket nem látható tűz éget, hanem a Szeretet hiányától fagynak kékre.

— De hiszen én is csak szeretni akarok! — nézett fel erre a Férfira. — Csak szeretni!...

Elítélheti az Emberfia a szerelmet? — akármilyen legyen is!... Ki érthetné meg jobban az embert?... Ha a földön nincs mindenre megoldás, nála kell lennie!... Minden más

méltó az ítéletre — a kevélység, az önzés és a harag —, ez az egy nem!... Ha a szerelem „erős, mint a halál”, le kell győznie az örök halált is!

— Fiam, hagyja abba! — szólt rá egyszer türelmét veszelve egy öreg pap a gyóntatószékben. — A szerelmes asszonyokkal az Isten sem győzi a vitát... De maga férfi!... Hova lett a logikája?... Csak szofisztikára használja?... Legyen inkább bűnös, de azt aztán vallja be...

Ide kellett jönnie mégis, hogy rádöbbenjen: ő is azok közé tartozik, akik unos-untalan letakarják Isten igazi arcát. Mintha a reneszánsz Firenzéje után a XX. század már csak olyan Istent tudna elfogadni, aki sosem ítél, mindig és mindent elnéz, különben az ember azzal fizeti ki, hogy nem hisz benne.

A Sistinában mintha fény villant volna. A fényképezők vakuja volt, vagy az utolsó lusta villám vonult el a Vatikán fölött?... Megvilágította Krisztus arcát, a legigazabb arcot, amit festő valaha alkotott. Az igaz Ember arca volt, ettől vált jóságossá. Nem a bűnöst ítélte el, hanem az önáltatót, akinek a bűn nem bűn többé, s ezért nem is akarja bánni. Mintha már a katarzis, a tisztulás vágya is kiveszett volna belőle — a megújulás utolsó lehetősége.

Mi jöhet ezután?...

Gábor előtt mintha az ember végső megsemmisülése tángolt volna... Végigfutott rajta az undor. Az ember, ez a gerinctelenné vált lény mindent bemocskol... És ő?... Diákkora óta megvetette a nádszál-embereket... De joga van ítélni fölöttük?... S éppen neki!... Lám, örökösen csapdák várnak rá!... Isten meg akarja alázni? — a szerelem kísértéseibe kergeti, hogy a kevélységtől megszabadítsa?

Rálopta szemét a körülötte állók megszeppent arcára, a sötét tömegre, mely a falakon túl s itt benn is összeolvadt a falon gyötrődő alakokkal.

Mellette valaki angolul magyarázta társának, s kinyújtott kézzel mutatta is, hogyan állt bosszút Michelangelo II. Gyula pápán. A pápa ijedten néz fel Krisztusra; a Fiú sújtása mintha először őt érné, akár egy közeledő arculcsapás — ahhoz hasonló, amit egyszer felindulásában ő adott Michelangelónak.

— *Look here!* — mondta. — Saját lenyűzött bőrét nyomja a pápa kezébe, arcmásával együtt, mintha azt mondaná: a bőrömet is lenyűzted!

A másik angol fölnevetett:

— Úgy látszik, másnap hiába kért tőle bocsánatot a pápa!

Gábor végignézett rajtuk.

— Hát, barátaim! — dűnnyögte magában. — Én ezt Vasarinál másképp olvastam!...

És a pápai szertartásmester?... Őt Michelangelo valóban a kárhozottak közé taszítja, mert a freskó elkészült részein kifogásolta a „sok meztelenséget”. Mintha minden művész bosszúját fejezte volna ki a „művészi igaz” megsértőivel szemben.

— Bravó, Savonarola tanítványa! — kiáltott fel magában Gábor. — Nem tévesztetted össze a meztelenséget a bűnnel!... Az élet valóságát az érzékiséggel, ahová a részletekben elvesző akadékoskodók szeretnék magukkal rántani... Mintha nekik fejlettebb erkölcsi érzékük lett volna, mint neked!... Mintha nem nagykorúságra kellene nevelni az embert, hanem kiskorúságban tartani, a művészet és a vallás nevében!... Mintha!... Eh, pokolra velük!...

Meglepetésére az utolsó szavakat hangosan mondta ki.

— Kikre gondol, uram? — szólalt meg mögötte valaki magyarul.

— Semmi, semmi! — fordult hátra. — Ismeri bizonyára a szertartásmester esetét, akit, nézze, ott a freskón büntetésül egy kígyó szorongat...

— Aki föl akarta öltöztetni Michelangelo alakjait? — nevetett rá óriás pofaszakállával a férfi. — Két pápának is becsületére válik, hogy nem hallgattak rá!... Íme, a keresztény reneszánsz!

— Később azonban mégis „fátylakat” kaptak!... Győzött a prudéria!

— Igaza van, de nézzen körül!... Ma is ezt tesszük!...

Mintha összebeszéltek volna, gyorsan faképnél hagyták egymást.

Gábor ismét magára maradt. Mit kezdjen ezzel az emésztő magánnal? Senki nem oldhatta volna fel, csak Zsuzsa. Mire megy azonban vissza? ... Úgy rémlett neki, háborús élménye ismétlődik majd: a frontról ment haza, boldogan, hogy családi házukat végre lássa, de helyén csak egy bombatölcserűt talált. Ha szülei után Zsuzsát is így veszíti el, ki segít ezután rajta? ... Hol rontotta el? ... S kit tegyen felelőssé, ha saját magát nem akarja? ...

— Mire visszatérsz ... — hallotta újra Zsuzsa hangját. — Beérik bennem valami!

Mi érik be? ... A teljes szakítás? ... Mást nem várhat ... Ebben a percben értett meg mindent: Zsuzsa vissza akarja adni őt a gyermekeinek.

Még egyszer Krisztus arcára nézett. És a kezére ... Még nem süjtött le ... Mintha várna ...

— Még van idő? ... De meddig? ...

Kipróbálta, tud-e még mosolyogni. Lesz ereje elindulni egy másik úton? ...

Kereste Goethét a karzaton, a gyertyák és a tömjén füstjében. De Goethe elhagyta már a Sistinát, nem akarta látni ezt a lassú pusztulást. A XX. század verejtéke nem marja szét a Sixtusi kápolnát minden füstnél jobban?

A másik ajtó felé sodródott.

Szeme utoljára a Teremtés egétől búcsúzott. Isten kezétől, amint Ádám kezét érinti. Mintha előlről akarna kezdeni mindent ... Az ég azonban hamuszürke volt, nem kapott sehonnan napot.

— Van még idő? ...

Nem tudott felelni rá. Az ajtón túl Michelangelo szomorúsága kísérte.

BALLA D. KÁROLY

Mezsgyék

*ez időig én vagyok
és itt kezdődik a külvilág*

látom-e már a vonalakat?

*ez időig egyéletem
ez innen egybalálom*

csak békét ne poraimra

Ebbe a gondolatba

*ebbe a gondolatba beleöregszik
szemben veled az óra, vékonyodó bajad
nem titkolja tovább az őszülés
színbelyét; valami tovább nem színleli*

*bogy színe van! tessék az arcunk
bárkinék: csak ily bamubodón — ha a világ
szélfűvást mutáló ablakod előtt
elsántít lassan délelőtt, az kint: te vagy*

Kis nyáréji vers

*percenj még, szű,
verdess a messzi
tors-köcök selymén,
kis nádírigó*

*lám, a nagy idő-
szerkezet mélyén vagy
vas-szem, mint én: a
sértett mutató*

*vontatja csillagzat
jegyein árnyát,
főnt balad, tengelyünk
lent csikorog*

*s fürdünk, akár a
végtelen nyáréj
universuma, kéklő
porban, míg forog*

*s újjólag vagy; nem is
összegezése
titkon, mi ép (ily
tisztátlan) ma is*

*átleng szárnyad lényünkön,
bizony átleng
ábitatunk rajtad: épp
semmi nem hamis*

Értekezés a közigazgatásról (III. rész)

13.

A hivatal-államban az érzületnek különös alakja valósul meg, amit körülbelül a büncentrizmus fogalma határoz meg. Hogy az emberek rossz lelkiismeretben élnek, annál ilyen körülmények között nincs természetesebb. Bármely pillanatban bármely cselekményért vád alá lehet őket helyezni, elfogni, vallatni és addig kínozni, amíg, csak hogy végül ne gyötörjék őket tovább, nem létező bűnöket vallanak be és jön az ekzekúció. De hogy a hivatalnoknak is rossz lelkiismerete van, annál sincs természetesebb. A hivatal lelkiismerete kezdettől fogva rossz és sohasem tiszta. Az élet centruma a bűn, az emberek egy része behúzott nyakkal és lesütött szemmel jár, más része folyton azt figyeli, hogy a többi mit mond és mit csinál. Az egyik éppen úgy, mint a másik, ugyanarra gondol, hogy ki a bűnös, mikor kapják el, miért, és ennek mi lesz a következménye. Az egészséges társadalom egytelkűségben (unanimitás) él, ami azt jelenti, hogy minden ember lényének önkifejtésében és tehetsége gyakorlásában nemcsak szabad, hanem a közösségben tevékenységéhez támogatást is nyer. Ez most itt valamilyen alakban a teljes lelketlenség (személytelenség), egyöntetűség abban, hogy mindenkinek hazudnia kell és félni és rejtőzni és gyanakodni nem létező, de bármely pillanatban reáfogható bűnök miatt, amelyek a társadalom dominánsai, s amelyek ellen az ember kénytelen állandóan védekezni. A tisztátalan és morbid közérzet a hivatal számára a legalkalmasabb arra, hogy bárkire lecsaphasson. Mindenki be van szennyezve. Ez a kollektív kriminalizmus atmoszférája, ahol már csaknem lehetetlen, hogy tisztaságát megőrizze, vagy azt már csak egészen különös yogával tudja megtartani.

Az ember azt hinné, hogy a társadalom közérzete ilyen körülmények között nyomott és szürke. Nem, a közhangulat ingerült és indulatos. A hivatal a belső békét nem kedveli. Csak ha tolakszának és marakodnak, gyűlölködnek és bősziülnek. Csak ha viszály van és felfordulás. A cél, hogy békétlenség legyen, hogy bárkire bármikor le lehessen sújtani. Csak ha mindenki bűnös, be van mocskolva és a mellette járót el akarja taposni. Az ok mellékes. Okot később mindenki talál. A fontos a primer gyűlölet. Hogy akik találkoznak, egymás szemébe ne nézzenek. Hogy az emberek egytelkűen ne éljenek. Hogy közösség ne legyen.

14.

A könyv egyik elvi fejezete Osborne Westinghouse két művére utal. Ez a szerző a hivatalnok-tudományban jelentékeny helyet foglalt el és a kutatás elmélyülését rendkívüli erővel befolyásolta. Az író az életnek két kategóriáját különbözteti meg. Az egyik éppen olyan szükséges, mint a másik, de a kettő között mégis alapvető különbség van. Az első kategória a *have or not to have* (bírnunk vagy nem bírni) jegyében áll, és vonatkozik mindenre, ami tulajdon és tulajdonság, tárgy és birtok, vagyis mindenre, ami az embernek van és lehet. A második a *to be or not to be* (lenni vagy nem lenni) és csak egyetlenegyre vonatkozik, az embernek minden tárgyi jellegtől független egzisztenciális létezésére. Ez a második az ontológiailag primer, az első a biológiailag szükségesszerű. Az első az, hogy legyenek. De ahhoz, hogy legyenek, biológiai bázisra, táplálékra, ruhára, védelemre, biztosítottásra és sok más ezer dologra van szükségem. A két kategória (amit egyébként Gabriel Marcel *être et avoir* szavakkal már régebben megmagyarázott), a normális emberi életben egymást kiegészíti, mert az egzisztenciális létezés az elemi életfeltételekkel

természetszerűen rendelkezik. Mihelyt a társadalomban a legkisebb zavar támad, sajátosságos eltolódás keletkezik, az ember kénytelen életrendjét inkább vagy az ontológiai létezésre vagy inkább a biológiai bázis megteremtésére építeni. A kettő együtt nem megy. A stupid pozitívizmus azt állítja, hogy csupán a biológiai bázis a lényeges, sőt megkísérli az ontológiai létezést letagadni. Ezzel szemben meg nem változtatható tény, hogy az emberiség számtalan esetben dobta el ontológiai létezéséért a biológiai alapokat, sőt minden magasabbrendű emberi élet azon nyugszik, hogy családért és eszméért és hazáért és meggyőződésért az ember szegénységet, üldöztetést, fogságot, halált is hajlandó elviselni. A humánus egyik leglényegesebb jellemvonása, hogy az ontológiai kategóriát magasabbra értékeli, mint a biológiai, sőt, hogy azt, aki az ontológiai kategóriát adja fel a biológiaiért, azt hitvány és immorális embernek tartja.

A közigazgatásban az erőszak és a kizsákmányolás, szól O. Westinghouse,¹ mindig könnyebben volt elviselhető, mint a hazugság. Azt, hogy a hivatal az embert kirabolta és börtönbe hurcolta, sokkal könnyebben el lehetett viselni, mint ha hazudott. Erőszakkal a hivatal hatalomhoz jutott, kizsákmányolással vagyonhoz. Hatalom is, vagyon is a biológiai kategóriába esik, ha a társadalom elemi életfeltétele is, de csak feltétele, nem maga az élet. Abban a pillanatban, amikor a hivatal nemcsak a hatalomra és a vagyonra, hanem az igazságra is szemet vet, az embert nemcsak biológiai, hanem ontológiai életlehetőségétől is meg akarja fosztani. A hazugság ilyen merénylet az ember ontológiai létezése ellen.

A közigazgatás modern fázisa éppen az, hogy az embert nemcsak kifosztja és fegyházba zárja, hanem hogy elméleteket kohol, amelyek szerint ez így az igazság, a jövő, a fejlődés, az emberiség java, jog, szellem, kultúra. A történetből tudjuk, hogy kapzsi és hatalmaskodó, pénzéhes és vérengző uralkodó volt éppen elég. Ez azonban sohasem tudott rendszerré válni és éppen ezért az ember ontológiai igazságát érintetlenül hagyta. Hasonlítsuk össze Dzsingisz kánt, vagy Szulejmánt, vagy egy reneszánsz herceget, vagy XIV. Lajost a modern hivattal. A történeti zsarnoknak elég volt a pénz és a hatalom. A modern hivatalnak az igazság is kell. A vagyon és a hatalom az igazsághoz képest tulajdonképpen absztrakt. Az igazság mindig konkrét. A kizsákmányolás és az erőszak csak az ember bőrre megy. A hazugság a lelkiismeret kérdése. A hivatalból hirdetett mindenkiire kötelező hazugság bevezetésével néhány kínai császár is kísérletezett, és azt a középkor végén az inkvizíció is alkalmazta. Ezekben az esetekben azonban ez még nem volt szisztéma. Ezen kívül régebben az ilyen hazugság mögött még volt a jóhiszeműségnek kicsiny szikrája. Csak amikor a politikai klerikalizmus megerősödött és az idők folyamán a XIX. században adminisztratív klerikalizmussá vált, és amikor elméletírók több diktatórikus hazugság-rendszert részleteiben kidolgoztak, végül amikor a hivatali aktus nyilvánvaló bűncselekmény volta lelepleződött, és nem lehetett többé hazudni, csak tudatosan és rossz lelkiismerettel, akkor mérgesedett el a helyzet annyira, hogy abból a jóhiszeműség minden morzsája eltűnt. Ilyen módon az igazság a közigazgatás hatáskörébe került, és azt, hogy mi az igaz, a hivatal állapította meg.

Minden részlethazugság egyetlenegy alaphazugságra épül. Ez pedig, amint már szó volt róla, hogy a kisebbség terrorját a többség szabad választásának tüntetik fel. Eszerint minden intézkedés a nép akarata. A hazugság ebben a társadalomban nem mint kivételes intézkedés, hanem mint beépített funkció működik. Ezért mondja Camus, hogy régebben csak kegyelem nélkül élünk, most az a kérdés, miképpen élünk igazság nélkül.

O. Westinghouse másik könyve² a modern közigazgatás intern kérdését veti fel. A hivatalnok diktatúra már hosszabb idő óta nehéz helyzetben van. A szerző ezt *question of the absolute punishment*-nek, vagyis az abszolút büntetés kérdésének nevezi. A közigazgatás megrendülésére kiderült, hogy az eddig alkalmazott legszigorúbb büntetések a hivatal magas igényeinek nem felelnek meg. Két ilyen végső büntetést ismerünk, a munkatábor és a kivégzést. Akár az egyik, akár a másik már nem elég súlyos. A kettő együtt, sajnos, nem alkalmazható.

Kísérletek történtek arra vonatkozólag, ha valaki ellen vád merült fel, annak családját is eljárás alá vonták és a személynek a hivatal ellen elkövetett vétkét a rokonokon is megtorolták. Ezért közigazgatási jogszokássá lett, ha valakit elítéltek, a családtagok közül senki sem kaphatott munkát, vagy a rokonokat is internálták. Főbenjáró esetekben a vád alá vont személy szeme láttára megkínózták az illető feleségét és gyermekeit. Mindezek az esetek azonban csupán alkalmi megoldások, amelyek nem lehetnek az adminisztráció véglegesen kodifikált tételei. A modern közigazgatás erőfeszítése arra irányul, hogy az abszolút büntetés terén végleges eredményt érjen el.³

15.

A hivatalnok-dalok bevezetésében Lorenz Teig foglalkozik ugyan a közigazgatási nyelvvel,⁴ ebben a tárgyban azonban a legrészletesebb kutatásokat Arnold Besserholm végezte.⁵ A már említett B. B. Hollowbarde szintén folytat elemzést és a kérdésnek C. Charpente is lényeges fejezetet szentel, úgyhogy a talajt Mr. Thorndyke számára eléggé előkészítették. Lorenz Teig elméletét ismerjük. A hivatal nyelve kifelé érzeleg, valójában bestiális. A hivatalos fogalmazvány úgy tünteti fel, mintha azt az ember érdekében hozták volna, de hivatalilag csak akkor korrekt, ha az embert meggyötri. Ennek a nyelvnek azonnal felismerhető jellege van. A totalitárius tanítások sajátos nyelve, mondja Camus, mindig skolasztikus vagy hivatali (le langage propre aux doctrines totalitaires est toujours scolastique ou administratif).

Besserholm a kérdést egészen másutt fogja meg. Nézete szerint a nyelv ősforrása a műzsai nyelv. Ezért mondják, hogy az emberiség anyanyelve a költészet. Anélkül, amit kitűnő gondolkozók (R. Pannwitz) műzsainak neveztek el, semmiféle magasabb szellemi megnyilatkozás nincs. Tudjuk, hogy az emberiség szentkönyvei, a Thora éppen úgy, mint az Upanishadok, vagy a Taoteking, ilyen nyelven íródtak. Ilyenek a legrégebb metafizikai rendszerek és a legnagyobb törvénykönyvek, mint Mózes vagy Manu, vagy Chamuragga, és ha valaki nagy törvénykönyvet akart szerkeszteni, annak a nyelv különös nemességét kellett alkalmaznia, és mint utolsó kísérlet, erre az esetre a Code Napoleon példa. Semmi sincs távolabb ettől, mint a skolasztika és a hivatal.⁶

A hivatalnok nemcsak a nem műzsai, hanem éppen az ellen-műzsai egzisztencia. Az eddig elmondottakból, a többszörösen és jól megalapozott gondolatokból már régen kitűnik, hogy a hivatal ellene van annak, ami a legközönségesebbnél valamivel magasabb és előkelőbb, tisztább és esztétikusabb. A hivatalos közigazgatási nyelvet külön jellemezni nem kell. Mindenki tudja, hogy ez durva és száraz. A legfontosabb azonban az, hogy mondanivalóját nem tudja kifejezni. A hivatal sohasem tud valamit nevén nevezni. Cirkalmaz és kerülget, rengeteg szót halmoz, tárgyát mellékmondatok seregével igyekszik megfogni, de valahogyan mindig melléje sikerül, és az egzakt megfogalmazás szándékából valami sületlenség derül ki. Ez az otromba ízetlenség a hivatalos fogalmazvány ismertetőjele. Bárgyú kedélytelensége lehangoló és bosszantó. Ha egészséges ember öt percig hivatalos nyelvet hall, ellenállhatatlan kényszert érez, hogy valami jóízű trágárságot kiáltson bele.

Abban a társadalomban, amelyben a hivatalos nyelv elhatalmasodott, de a népből van még ellenállás, kifejlődik a szociális vicc-atmoszféra. A vicc a hivatal hatalma alól felszabadult nyelv. Mindig szabadszájú, derült, élesen kritikus, igényes, objektív, elfogulatlan és humánus. Terror alatt a valódi közvélemény a viccban él. A vicc műzsai foka, természetesen, elég alacsony, vagyis szellemi kvalitása az aktualitás jegyében áll. Mint a szatír. Egy hónap múltán már ostoba. De az elnémult közösségekben az élő dialógust fenntartja és a sivataggá vált kollektivitásban az élő közösség halvány jele.

A hivatal nyelve, amikor a közigazgatás egyeduralmává lesz, a proklamáció, erről a tárgyról Ortega y Gasset Pronunciamento cím alatt nevezetes tanulmányt írt. Ez a kiáltvány. A plakátírozott parancs. A hivatal azt hiszi, hogy vezényszavakkal kell kormányozni. Csak ki kell

mondani, s akkor már nincs egyéb dolga, csak végrehajtani. Ezért a hivatal a társadalmat a maga szerves alakjában nem hagyhatja meg. Amit közösségnek (család-közösségnek) neveznek, az falragaszokkal nem kormányozható. A társadalmat át kell építeni rajokra és szakaszokra és századokra. A parancsnok adja ki az utasítást és a szakasz gépiesen működik. Ezért ahol a közigazgatás az állam bázisa, a nyelv vezényszóvá lett.

16.

A közigazgatás nyelvről szóló beszámoló nem lenne teljes, ha az ember nem említene meg M. C. Exeter tanulmányát,⁷ amelyet a hivatalnok-tudományi kongresszuson ismertett, s amely az évkönyvben meg is jelent. A szerző abból indul ki, hogy a rádió a sajtószolgálat terén új korszakot teremt. A közigazgatás eddig az emberhez csak a betűn s így csak a szemén keresztül jutott el, a szemet azonban le lehet hunyni. A rádió lehetővé tette azt, hogy az embert sokkalta érzékenyebb szervén keresztül közelítse meg, és az ember a fülét nem hunyhatja le. Az egyes államok rádiójának merőben hangjából holtbiztosan megállapítható a hazugságnak az a fokozata, amelyet az állam kormányzata hirdet. Az egyszerűbb és szárazabb, objektívebb és nyugodtabb hang arra vall, hogy az állam bizonyos valóságos tényeket hajlandó komolyabban venni. Ettől a merőben informatív, egy kicsit szürke és monoton, de egzaktságra törekvő hangtól a legkisebb eltérés a pátosz és a retorika, vagy akár a líra felé azt jelzi, hogy az államnak rossz lelkiismerete van. Az érzelmek megjelenése mindig gyanús. A rádióhang minél lelkesültebb, annál többet hazudik. Ezúttal nem szavakról és stílusról beszélünk. Azt már régen és mindnyájan tudjuk, ha egy rádió emberiségéről és kultúráról, békéről és barátságról beszél, az mit jelent. Ez itt most a sajtó rejtett zenéje. A tónus minden egyébnél konkrétabb. Vannak államok, amelyek speaker-nek különös előszeretettel alkalmaznak nőket. A nőknek a közigazgatásban való szerepéről már volt szó, és hallottuk, hogy az elaljasodás bizonyos igen magas valórait csakis nők tudják kielégítően megvalósítani. Nők találékonysága az embernyúzás területén csaknem kimeríthetetlen. Nők lágyabb és muzikálisabb hangja a rádióban bevált. Vannak államok, amelyeknek speaker-női azt a kívánalmat, amelyet a hatalom támaszt, el is érik. Édes hangjuk egyre sűrűbben száll a légen át. Ez a hang hízeleg, a meghatottságtól egy kicsit ingadozik, mintha attól, amit mond, el lenne bűvölve. Mintha nem is tudná elhinni egészen mindazt a tüneményes és ragyogó valóságot, amelyet most elérzékenyülten közöl. Mint a boszorkány, aki a mesében a mézeskalács házikó előtt Jancsit és Juliskát csalogatja andalító szavakkal. Mint az óvónő, aki az apróságokat csitítja, mindjárt megkapják a mézes-vajas kenyeret, és akkor minden jó lesz. A hang remeg és fojtott, megihletve attól, amit mond. Van ennek a hangnak valamilyen kábító illata, valami rafinált bódulata. Banánkrém tejszínnel és malagával. Olyan illedelmes, hogy az ember szeretné leköpní. Csupa áhítat és megrendülés, amikor bemondja, hogy a bűnösök elnyerték méltó büntetésüket. Amikor arról beszél, hogy a minisztertanács felemelte az árakat, csaknem könnyezik. Édeleg, de vigyáz, hogy érzelmei el ne ragadják, és hogy az üdvözült gyönyörtől csuklásba ne fulladjon. Mindezt a vidéki tanítónő vagy a ripacs színinövendék szentimentalizmusával és a megvénült kéjnő kiszámított cinizmusával. Ez a hang közli a legújabb híreket minden ünnepélyes gazságról, énekelve és puhán, mint megnyugtató örömhírt, hogy végre, végre ezt is elértük, jó sok cukorral, részre nem hajló elvetemültséggel, ez az a hang, amely nem tud tárgyilagos lenni s amely túlradó emócióval mondja el az inkvizíció legújabb rémtetteit, kicsit talán a boldogság könnyei között, de tudja, hogy hallgatói neki ezt megbocsátják. Ahol a rádióban ez a hang szól, tudjuk, hogy az államban nincs hajmeresztő rémség, amit ne követnének el. Ez a hang, amely altató tónusával minden borzalmat ki tud mondani és üdvözültségnek tud feltüntetni. A serdülő gyermek egyszerűségével beszél, azzal a bölcsődal-hanggal, amely nem tartalmával győz meg, hanem szimfonikus hangzatával. Elhitei, hogy az élet,

amelyben itt most részeseülünk, már nem is valóság, hanem a költészet egy neme, és ha ez a kormányzat fennmarad, az édenkert valósul meg. A hangban lévő elfogódottság mindenkit meggyőz. Ennek a hangnak nem lehet nem hinni. Ez a hazudozás entuziazmusa. Ez a sodomai hang. Amíg az ember értelmére hivatkoznak, nincs különösebb baj, mert az a galádságon keresztüllát. A szív romlottsága ellen nem lehet védekezni.

17.

Mindazt, ami most következik, szól Mr. Thorndyke könyvének kiemelkedő fejezetében,⁸ nem lehet eléggé egyszerűen mondani. A fejezet címe minden valószínűség szerint allúzió John Keats sorára, ahol a költő a halhatatlan örömről (joy for ever) beszél. A költemény ilyen elmúlhatatlan öröm forrása. Minden művészi alkotás célja, hogy a világnak egy pohárral ebből az örökké tartó örömből nyújtson. Erről beszél Schiller az örömhöz írt ódájában és ezt zengi Beethoven kilencedik szimfóniájának kórusa. Nietzsche azt mondja, hogy minden, amivel találkozunk, az elmúlásba siet, csak az öröm akar örökké élni — will tiefe, tiefe Ewigkeit. Az Upanishadok tanítása, hogy méz ez az élet minden lény számára. Életünkben ez az egyetlen pozitívum. Minden egyebet azonnal elhagynánk, csak azt nem, ami a nyíló virág, a napfényes tenger, a szép leány, a jó ital bor, a gyermek, a barátság, a dal, a festmény, a szeretet, a derű, az édes szőlő. Az öröm bennünk az adúton, a legrejtettebb szentély. Az öröm nem az ész dolga, hanem a szívé. Ezért a régiek számára az emberben a legmélyebb nem az agyvelő volt, hanem a szív. A mézet, a madhu-t nem az ész sóvárogja, hanem az a szív, amely tudja, hogy van aranykor és paradicsom és üdv, ahogy van langyos szél és érett gyümölcs és ének és nevetés. A legnagyobb, amit az ember tehet, hogy örömet szerez, és az egyetlen helyes élet minél több embernek örömet szerezni és minél nagyobbat. Ezért az emberi létezés legmagasabb foka a megváltó, aki az ember számára meghozza az örök üdvösséget, aki a haragvó Istent az emberrel megbékíti, és aki az emberi szívbe a büntetéstől való félelem helyett a szeretet örömét ülteti el. A szíveket felderíteni. A khassidok azt tanítják, a mennyekben lévő imacsarnok kapui aszerint nyílnak vagy záródnak, hogy az ember milyen mélyen imádkozik, de amikor az öröm imája száll fel, a csarnok minden kapuja sarkig kitarul. És az ember bűnbeesett életének legnagyobb átka, hogy maga az élet, amely maga a méz, a madhu, elvesztette tiszta öröm-voltát, hogy keserű és megtört tud lenni, zavaros és erjedt, sötét és mérgezett. Ezért még százszorosabb és ezerszeresebb jó örömet szerezni. És az embernek így és most még sokkalta inkább azért kellene élnie, hogy örömet szerezzen és csak örömet. Mintha nem is lenne rossz és bűn, csak szenvedő, aki már nem tud örömet szerezni sem másnak, sem önmagának, különösen, mióta az istenember az öröm forrását a szenvedés sivatagjában mindenki számára felfakasztotta és mindenki annyit ihat belőle, amennyit kíván. Mintha csak egyetlen vétek lenne, nem örülni és nem örömet szerezni. Egyetlen szentségtörés az élet szakrális örömét megtörni és szenvedést ébreszteni a szívben és a benne lévő mézcseppet megkeseríteni. Életünk szövete lélekszövet, és erre, mint a kristályrácsra nőtt rá testünk miszteriuma, és a test nem egyéb, mint a lélek öröme, de mindaz, ami a testet megérinti, a lelket érinti, és ezért, ami szenvedést ébreszt, az a lélek szentségét sebzi meg.

(Befejező részét a következő számunkban közöljük)

Jegyzetek: 1. Osborne Westinghouse: How to make truth in the modern society? Hogyan csinálják az igazságot a modern társadalomban? (London, Chief and Comp. 1957). — 2. Osborne Westinghouse: Guillotin or Concentration Camp? The great question of the modern government. (Nyaktiló vagy munkatábor. A modern közigazgatás nagy kérdése). London, Chief and Comp. 1959. — 3. T. S. Brooch: The sentimental officer. (Az érzelmes hivatalnok). Kongresszus XIX. kötet. — 4. L. Teig: I. m. 88—96. p. — 5. A. Besserholm: Das Nilpferd in der Konditorei XXX. (Viziló a cukrászdában). The Public Document, Zürich 1956. — 6. L'abus de pouvoír. 163—198. p. — 7. M. C. Exeter: Sweet voice flies through the ether (Édes hang száll a légen át). Kongresszusi évkönyv 1958. — 8. W. C. Thorndyke: I. M. Suffering for ever? (Örök szenvedés?) 580—622 p.

„Hazátlan lettem otthon . . .”

Zakatulunk Debrecen felé, Szolnok után elzúg mellettünk az ellenvonat, az Orient expressz, s e sorok írójának eszébe jut, maga is hányszor utazott ezen a járaton, erdélyi kóborlásaiból hazafelé jövet. Mint kellemes emlékek idéződnek emlékezetébe többórás késések, packázások a vámvizsgálatnál: epizódok azokból az időkől, egy-két-három év előtről, amikor kelet-európai mércével mérve még nagyjából rendben mentek a dolgok. Láthatjuk némi túlzással akár aranykornak is az akkori viszonyokat a mai — s a holnapi, netán holnaputáni — állapotokhoz képest, de fölfedezhetjük bennük a mostani helyzetre utaló baljós jeleket is, különösen így visszatekintve. Van azért, ami még változatlan: ugyanolyan kiszámíthatatlanul késve járnak a vonatok, bemegy Erdélybe és ki is jön onnan az Orient expressz, lásd az előbb elrobogott szerelvényt, az is igaz viszont, hogy Pesten néhányan úgy szállnak le róla mostanában, hogy eldobják a visszaútra szóló jegyet.

Erdélyi menekültek

Nagyapám fülének ismerősen csengene a fogalom, sokat mesélt erről. Az első világháborút egymást meghaladó és fölszámoló forradalmak követték, és egy békétlenséget és további háborút szító béke, amely szétszaggatta Magyarországot, területének kétharmadát a frissen létrebáskodott vagy kamaszos hirtelenséggel öntudatra ébredt környező államoknak juttatta (sőt még az ugyancsak vesztes Ausztriának is jutott egy darab belőle). Erdély teljes egészében Romániához került, magyarok tízezrei menekültek akkor a „vae victis” történelmi igazságtalanságszolgáltatása elől. Sokan hónapokig, s akadtak, akik évekig vagonokban laktak közülük akkor — közel hatvan évvel később ezeket a vagonokat nagyapám hiába keresné. Igaz, nem is jöttek még több tízezen (a hivatalos adatok 1988 júliusában nem egészen haterőről szólnak), nem is veszítettünk most el háborút (a legutóbbit is már negyvenhárom éve), közel sincs úgy kivérezve az ország. De valamit azért most is elvesztettünk — talán a békét?

Néhány háborús évnyi (1940—44) intermezzót leszámítva Erdély két-, két és fél millió lakosa közel hatvan év óta román állampolgár: kisebbségi helyzetet él, de egyre inkább csak tűr, ameddig tűrni képes. Természeténél fogva sem könnyű kisebbségi sorsuknak fokozatos rosszabbodása harminc éve tart: 1957 után kezdődött a magyar iskolarendszer felszámolása a kolozsvári magyar egyetem beolvasztásával a román univerzitásba. Az ezt követő hatósági lépések hosszú meneteléssé summázódtak már, mikor itthon a sajtóban még mindig nem létezett Erdély, csak a testvéri Románia, Sándor György egy „humorzsája” híven jellemezte ezt a helyzetet: „az iskolában megrendezték a népszerű vetélkedőt: ki tud többet a Szovjetunióról — és kevesebbet Csíkszeredáról?”

Évek, évtizedek óta tart a magyarok lassú kivándorlása Erdélyből, elsősorban az alkotó értelmiségieké, akik fokozatosan érezték beszűkülni működési területüket, s remélték, hogy az anyaországból hazajutó műveikkel is őrizhetik, éleszthetik a határ túloldalán is a magyar szellem lángját. Hogy e tekintetben tévedtek, az nyilvánvaló, hosszú évek óta elhívve, rejteketakon jutnak be könyvek, újságok és folyóiratok Erdélybe. De ma, 1988 nyarán már ennél elemibb hiányokat próbálnak kielégíteni a kiutazó turisták, gyógyszer és élelem lapul a hátizsákok mélyén („könyvet már nem viszek” — magyarázza egy lelkes Erdély-járó bölcsészhallgató —, „nem kockáztathatom az orvosságot”). Mára nemcsak a

művészek alkotói szabadsága lett bizonytalan, hanem a leghétköznapiabb emberek fizikai szabadsága is, már nemcsak a kulturális életért aggódhatunk, hanem rokonaink, honfitársaink életéért.

Rémtörténetek

Évek óta rendszeres erdélyi utazásaim során is rengeteg rémtörténetet hallottam már. Három hónap alatt — miközben idehaza több erdélyivel beszélgettem, mint utazgatva odaát — sokat változott a véleményem. Korábban gyakran azt képzeltem, hogy *túloznak*, hogy elvakítja őket a kilátástalanság, a megalázottság, és a keserűség kikezdi olykor az arányérzéküket. Gyakran nem mertem hiteles információnak tekinteni és megírni egy-egy rémesen hangzó esetet. Nem volt igazam: már esztétikai tekintetben sem. Rémtörténetek olyan tömegét hallhattam (hasonlók sorát hallhatja bárki, aki néhányukkal elbeszélget), amelyek nyilvánvalóvá tették, hogy ezek az esetek már nem az *egyedi* kategóriájába tartoznak. Olyan *különös* esetek ezek (az esztétika fogalmaival szólva, magyarul inkább vérlázítónak kellene mondani), amelyekben egyre nyilvánvalóbban az *általános* jelenik meg. Ma már nem keresnék cáfolhatatlan bizonyítékokat, hogy ez vagy az az eset egészen pontosan így történt-e, hiszen nem bíró vagyok, akinek a konkrét tettekről és tettesekről kell ítéletet mondania. A miliót viszont, sajnos, jellemzik ezek az esetek. Hiszen ahol ezerszám bárkivel bármikor történhetnek hasonló dolgok, ott legfeljebb vannak kivételek is: egyesekkel mégsem, vagy mégsem egészen úgy.

— Lehet, hogy tovább kellett volna bírnom — mondja egy hetvenhárom éves, vékony testalkatú, ősz hajú úr, nyugdíjas mérnök, akinek a dédapja is Kolozsvárt élt, „a város szolgálatában, kérem szépen”. Mindennap busszal jártam be a györgyfalui lakótelepről a belvárosba, egy kis olcsó étterembe ebédelni. Egyetlen luxusom, hétköznapjaim szerény szertartása volt ez, pontban délben indultam el mindig otthonról. Ugyanarra a buszra felszállt mindennap ugyanaz a két siheder, hogy ezek mikor dolgoztak vagy mikor jártak iskolába, nem tudom. Két megálló után odajöttek mellém, a képembe kiabálták, hogy „bozgor” vagyok, és arcul köptek. Először fölpattantam, de úgy megszorították a vállam, hogy attól féltem, törik a kulcscsontom. Az útitársak nagyobbik fele röhögött, a többiek zavartan félrenéztek, és mihamar leszálltak. Én vagyok bozgor, hazátlan csavargó, én? Minden őszám idevalósi, míg ezek a csirkefogók románul is alig tudnak, és ők vannak otthon?! Rögtön láttam, be se perelhetem őket, ki tanúskodna mellettem? Az első eset után egy hétig nem mentem ebédelni, és otthon szégyenkeztem a gyávaágom miatt. Aztán újra nekivágtam, ők jöttek megint, leköptek és lebozgoroztak. Reméltem, egyszer csak segít valaki, vagy ők megunják és valahogy vége lesz. De megfutamodni nem akartam, meg lehet ezt érteni? Valahogy reménykedtem az erkölcsi győzelemben. De tévedtem, másfél év után nem bírtam tovább. Nem tudom eldönteni, hogy azért vagyok-e világ ostobája, mert eddig túrtem, vagy azért, mert nem bírtam tovább. Képzeld, ez a dilemmám... Meglepetésemre hamar kaptam útlevelet, és áprilistól itt élek az unokahúgom nyakán a Józsefvárosban, mostanában néha adok szaktanácsot egy gmk-nak, ezért fizetnek valamit. Hazátlan lettem otthon, itt meg kegyelemkenyéren élek. De legalább nem köpnek le naponta.

Egy negyven körüli asszony a zsebkendőjét szorongatva meséli el a lánya szerencsétlenségét. A csinos tizenöt éves lány liceumba járt (az asszony a várost se hajlandó megnevezni, ahonnan jöttek), és visszautasította az egyik osztálytársa udvarlását. A fiú sokáig zaklatta, aztán három társával egy este a parkban meglesték ezt a „büszke” magyar lányt, és véresre verték. „És ha csak verték volna!” — Az anya felzokog, a lány meg kifejezéstelen szemmel kibámul az ablakon.

— Elmesélhetetlen a nyomor meg a kilátástalanság. Elég volt. Ennyi az én történetem — mondja egy negyvennégy éves férfi. Egyedül jött, bal keze gyűrűs ujján arany karikagyűrű. Egyetlen szóval se mond többet.

Gátszakadás

Február közepe óta, mondhatni, tömegesen érkeznek a menekültek — kilencven százalékban magyarok, de románok és németek is — Erdélyből, illetve Romániából. A kivándorlás reménytelenül hosszú és bizonytalan kimenetelű útját egyre kevesebben választják. Jönnek — nemritkán több száz vagy ezer lejért, vagy ki tudja, milyen módokon megszerzett — útlevélllel, kishatárforgalmi átlépővel, és vannak, akik csak úgy nekivágnak a határnak: ez igen-igen kockázatos vállalkozás, mégis sokan megkísérlik. Menekült-áradatról beszélni nyilván túlzás volna, de mégis megdöbbenő, mennyien és milyen megfontolásból, illetve elképzelésekkel indulnak neki.

A tömeges kirajzásnak nyilván több oka van. Egyre romlik a romániai lakosság helyzete minden tekintetben, s ugyanakkor *lebet jönni*: a magyar hatóságok nem toloncolják vissza az itt maradtakat, a határon átszököttet, hanem tartózkodási engedélyt adnak nekik. (Rosszhiszemű vélemények szerint magatartásuk ezirányú megváltozásában hatóságainkat a határokon túli helyzet ismeretén, valamint közismert jószívűségükön túlmenően az a tény is motiválta, hogy egyre több illegálisan már régóta itt tartózkodó „külföldi állampolgárról” — az év elején még ez volt a jellemző hivatalos szóhasználat — szereztek tudomást.) Mindenesetre kinyilvánított, hogy köztörvényes bűnözők kivételével senki menekültet nem utasítanak ki az országból.

Jönnek: elszántan, megfontoltan, „lesz, ami lesz” módon és alapon vagy csak tájékozódni előbb, persze senki se tudhatja biztosan, mikor kaphat megint útlevelet. Jönnek: egy részük menne tovább Nyugatra, közülük néhányan így vagy úgy — legális lehetőség erre nemigen van jelenleg — megy is. Ismerősöm hosszú levélben számol be helyzetéről egy ausztriai menekülttáborból. Erdélyiek is vannak köztük, olyanok is, akiknek otthon kényelmes lakásuk, autójuk, nyaralójuk és jó fizetésük volt. Arról nem szól a levél: mijük volt még? Mondjuk, csengőfrászuk, mindennapi szorongásuk, elcsitíthatatlan lelkiismeretfurdalásuk netán, vagy csak kilátástalanságuk. S mijük nem volt? Talán reményük.

A menekültek döntő többsége persze — s nem is kényszerűségből — Magyarországon marad.

Az első állomás

Váratlanul ért mindenkit az erdélyi menekültek tömeges megjelenése, érkezésükre senki sem volt fölkészülve. Azok sem, akiknek szoros kapcsolataik vannak a határon túli magyarokkal, s már eddig is sokféleképpen támogatták őket.

— Évek óta eleven a kontaktusunk a váradi, szatmári és erdélyi egyházmegyes paptestvérekkel — mondja Debrecenben a Szent Anna templom plébánosa, *Timár Mibály* —, folyamatosan segítjük őket, amivel tudjuk, s rajtuk keresztül a híveiket is például különféle sajtótermékekkel. Minket is meglepett, mikor február elején megjelentek „az első fecskék”. Nekik személyes ismeretségeik voltak itt a városban, évek óta járogattak már át, így viszonylag könnyen és gyorsan jutottak szálláshoz és munkához, csak némi pénzre volt szükségük az első fizetésig.

Később aztán egyre többen érkeztek, akiknek semmijük és senkijük se volt. Több mint egy hónapon át 10—15 embernek adtak szállást a plébánián, előfordult, hogy a szobájában a káplán feküdt az ágyon, s még négy férfi a földre tett matracokon, hálózsákban. Április

végéig közel hétszáz emberrel foglalkoztak, mintegy ötszázezer forint segílyt osztottak szét a rászoruló közt, százhusz menekültet sikerült családoknál (híveknél vagy azok ismeretségi körében) elhelyezniök, százötven főnek találtak helyet munkásszállásokon, és négyszázötven embert segítettek munkaalkalomhoz.

Elismeréssel beszél a hívekről a plébános és a káplán: segítőkésznek mutatkoztak, amikor kellett, megnyíltak a szívek, a pénztárcák és a lakások ajtajai. A plébánián állandó a jövés-menés, aki már megtapasztalta az itteniek jószándékú támogatását, az gyakran visszatér: újabb problémájával, vagy csak azért, hogy beszámoljon helyzetének alakulásáról.

Debrecen, ez a határhoz közeli nagyváros az első állomás sok-sok menekült útján.

Első lépésként természetesen a rendőrségre küldenek mindenkit. Az ideiglenes tartózkodási engedély ugyanis a kulcsa a boldogulásnak: az engedélyt általában hamar megkapják, s ez többnyire rögtön munkavállalásra is jogosít. Debrecenben, és több más plébániáján is az országnak, ahol foglalkoznak a menekültek ügyeivel, rögtön munkaalkalmat is tudnak kínálni (a munkaerőgondokkal küzdő vállalatok hamar fölismerték a munkástoborzás kínáló módját). Persze munkát találni még viszonylag a legkönnyebb, férőhelyet egy munkásszállón vagy albérletben már nehezebb, de ha sikerült is: ez csak szükségmegoldás, átmeneti kerete egy átmeneti életformának. Hogy mikor fognak igazán otthonra lenni valamelyik településen, az országban, új helyzetükben — erre a kérdésre ma még aligha lehet válaszolni.

Isten hozta őket?

Az egyházi segítségnek mindenképpen ebből kell kiindulnia. A keresztény *caritas* követelménye: ruházni a ruhátlanokat, etetni az éhezőket, befogadni a vándorlókat, vigasztalni a szomorúkat. A menekültek helyzetét akár csak nagy vonalakban ismerők is láthatják: van itt bőven feladat. (Jól tudjuk, persze, hogy a feladatok nem pusztán a katolikus egyházra várnak: a testvéregyházak, a különféle társadalmi csoportok és szervezetek, valamint a hatóságok is többnyire elismerésre méltó módon és mértékben kiveszik belőle a részüket.)

Több vidéki és fővárosi plébánia is — hadd ne soroljuk föl őket, hogy egyet is méltatlanul ki ne felejtünk — lelkesen és áldozatosan tevékenykedik a menekültek istápolása terén. Sajnos a plébánosok és káplánok munkálkodása jobbára a szervezésben, intézkedésben és adminisztrálásban merül ki, s idő és energia is kevés jut a menekültekkel való, nagyon is szükséges *lelkipásztori* foglalkozásra.

Többségük igen zaklatott állapotban érkezik, s nemcsak anyagi természetű segítségre szorul. Rengeteg keserűség, megaláztatás, félelem és bizonytalanság halmozódott föl bennük, amiknek a földolgozásában nem volna szabad magukra hagyni őket. A hívők többsége hagyományos vallásosságú környezetből érkezett, s ha őket nem sikerül időben integrálni egy-egy plébániai közösség keretébe, féltő, hogy elkallódnak a mindennapi gyakorlati materializmus sodrában, súlyos anyagi és egyéb gondjaikkal.

Szétszakadt, vagy a szétszakadástól fenyegetett családi életéről beszélnek — vagy hallgatnak éppen — sokan. Családosok érkeznek nagy számban — család nélkül. Nyilván vannak, akik jól megfontoltan cselekedtek így, de meglepően sokan valami megmagyarázhatatlan naivitástól vagy kétségbeesett reménységtől vezetettve, hogy „valahogy majd csak sikerül a családdegyesítés”, mert „sikerülnie kell”. A reális esélye ennek nagyon csekély. A sokéves kényszerű különélésben pedig könnyen megkezdődik a házasságok eróziója, s a jószándék, mely az időleges különválással a közös boldogulást akarta volna előmozdítani, a közös életet kezdi ki. — Lelkipásztorok egybehangzó véleménye, hogy az ilyen esetekben, amikor még lehetséges, a visszatérést kellene tanácsolni.

Roszzabb, mint otthon, nem lehet...

— Elszakadnak a gyökerek... — próbálom magyarázni az asztal túloldalán mogorván gubbasztó harminc év körüli férfinak. Mellette csöndesen üldögél a szelíd arcú feleség és a két kisgyerek.

— Elszakadnak a gyökerek... — mondom, és ő indulatosan félbeszakít.

— Miféle gyökerek? Tíz kilométerre laktam a határtól, túlfelől. Házam volt, Daciám, dolgoztam én, amit csak tudtam. Ott születtem, ott nősültem, ott születtek az én gyerekeim is, de otthon csak az ajtón belül voltam, és mindig akadt, aki kívülről füleljen, melyik tévét nézem... Magyar falu volt az, már így mondom, volt, alig pár román lakott ott, de a tanító az román volt, meg az orvos is. A gyerekek nem azt a nevet viselik, amit én adtam nekik, mert azt nem írták be az anyakönyvbe. Érti? Milyen gyökerek ezek? Most már a falunak is elvették a magyar nevét. És hogy ezzel a névvel megmarad-e, azt se tudja senki. Lehet, hogy hamarosan jön a dózer...

— Hát inkább szöktünk. Tudtam, ütlevelet együtt, ha megsárgulok, se kapunk. Így hát figyeltem hetekig, a traktorral ott szántottam a határ mellett, néha adtam pár korty cukkát a határőröknek, és lestem, hogyan járnak, hogyan váltják egymást. Végre kifigyeltem. Gondoltam, lesz, ami lesz, egyszer meg kell halni. Éjjel beraktam a traktorba a legfontosabbakat, aztán szántottam egész délelőtt, nevetgéltem a határőrökkel, délben az asszony kiballagott a gyerekekkel a temetőbe, ott gyorsan beugrottak a traktorba és töfögtünk. Átértünk, és még utánunk se lőttek, pedig sokszor lőnek a határon mostanában. Hát itt vagyunk. Inkább ereszték új gyökeret Balmazújvárosban, mint egy román agráripári centrumban. Balmazon legalább tud magyarul a tanító...

Elszakadnak a gyökerek — akár az ember, akár a buldózer szakítja el őket.

Magyarországon nem teljesen egyértelmű az erdélyi menekültek fogadtatása. Sokan az anyaország legelemibb kötelességének tekintik a fölkarolásukat, de vannak, aki elsősorban gondjai(n)k szaporítóit látják bennük. Új munkaerők, mikor munkanélküliség várható; lakást remélik, mikor egyre nagyobb a lakáshiány; segílyt igénylők, mikor az ittenieknek se jut. — Erről beszélgetünk egy hórihorgas, ötven körüli lakatossal. Tizennégy éves fiával érkezett, s róla is kiderül, hogy alig múlt negyven...

— Maguk itt nem tudják, mi a fejadag. Nem tudják, mi az, órákig sorba állni, s az ember mégse kapja meg a fejadagot. Húst akkor láttam odaát, mikor a nagyvezér falusi látogatását mutatta a tévé. Tejet, nem tudom, mikor ittam, de a kőlyök se nagyon. Mióta elhatároztuk, hogy jövünk, mindig azt énekeltük, hogy „oda megyünk lakni, ahol tejet kapni”. Lehet, hogy lerománoznak minket, ki tudja, de rosszabb, mint otthon, nem lehet...

Tanulság?

Pár mondatosra zanzásított sorsdarabokat, beszélgetéstöredékeket találok még a papírjaim között, melyekkel tovább cifrázhatnám az eddigieket, de több nem lenne, csak hosszabb velük ez a riport. Valami tanulság után keresgélek a noteszokban és az emlékezetemben. De nem találok igazán kívánatos tanulságot. Viszont eszembe jut a már korábban említett bölcsészhallgató, aki az idén már tizenhatszor járt odaát. A saját és mások e célra szánt pénzén utazik, megy és jön, viszi hátizsákjában a legszükségesebb élelmet és gyógyszert, néha azért persze könyvet is. Ő is tudja, én is tudom, s nyilván akiknek nem kellene, azok is tudják, hogy nincs egyedül ezzel a vállalkozásával. Éppen ezért jelent valami segítséget, amit többedmagával, de nem elég sokadmagával csinál. „Megoldani ezzel persze nem tudjuk az ottaniak szörnyű problémáit, de talán segítünk nekik egy kicsit abban, hogy maradjanak, hogy kicsit bírják még a nyomást. Én azért megyek, hogy segítsek nekik ott kitartani.”

A Vigilia beszélgetése

Az orosz kereszténységről

Nem szándékunk, hogy ez a beszélgetés olyan kerek egész és „jubileumi” legyen, mint Oroszország kereszténnyé válásának ezeréves évfordulója. A magyar sajtó részletesen beszámolt az ünnepségsorozatról. Ezért úgy döntöttünk, hogy ezúttal olyan — szovjet tudósokkal és egyházi személyekkel készült — interjúkból közlünk részleteket, amelyeknek témája az orosz egyház élete. Idézünk az ez év januárjában e tárgykörről tartott moszkvai történetészkonferencia anyagából is. *Az interjúban megszólaló személyek:* J. Ekonomcev — teológus, Filaret — kijevi és galíciai metropolita, K. Harcov — a Szovjet Vallásügyi Tanács elnöke, Innokentyij (Pavlov) — teológus, szerzetespap, V. Vsz. Ivanov — nyelvész, kultúrtörténész, D. Sz. Lihacsov — irodalomtörténész, kultúrtörténész, A. Nyezsniy — író. *Az interjúk forrásai* Ogonyok, 1988. 10., 21., 22., 25., Nauka i Zsizny, 1988. 6., Szociologicseskije iszledovanyija, 1987. 4. (kivonatos fordítását lásd VALÓSÁG, 1987. 12.).

„A nép, amely sötétségben járt...” (Iz 9, 2)

V. Vsz. Ivanov: A szláv pogányságról meglévő jelenlegi ismereteink (melyek főként a Kijevi Rusz területén élő keleti szláv törzsekre vonatkoznak) arra engednek következtetni, hogy Vlagyimir uralkodása idejére kialakult egyfajta pantheon, melynek tagjai a főbb pogány istenségek: Perun, Dazsgybog, Velesz. A keleti szlávok elképzelései szerint valamennyien meghatározott, a közösség számára fontos funkciót töltöttek be. A kereszténység felvételével együtt járt ezen istenségek trónfosztása, bálványszobraiknak ledöntése. Ugyanakkor az ősi pogány hiedelmek és szertartások emlékét a földműves parasztság évszázadokon át őrizte.

D. Sz. Lihacsov: A parasztok (szmerdi) mindjárt a térítés elején kresztyjanyinná, vagyis keresztényekké váltak (hrisztyianyin). (A „kresztyjanyin” szó a megkeresztelt szláv ember neve lett, s azt jelenti: keresztény. Csak a XIV. századtól datálható a mai orosz nyelvben meglévő „paraszt” jelentése. A mai orosz nyelvben a „hrisztyianyin” szó jelöli a keresztényt. A fordító megjegyzése.) A legrégebbi krónikákban csak egyszer fordul elő, hogy a „szmergy” szót használják a „paraszt” jelentésben. Ez arra utal, hogy a földműves környezetben nagyon gyorsan terjedt a kereszténység. Karddal ezt nem lehetett volna elérni, csak a pogányság révén, amely — krisztianizálódva — felfoghatóvá tette a kereszténységet. A parasztok pogányságuk folytatását látták benne. Ugyanakkor új horizontok nyíltak meg előttük, s ők készek voltak ezek befogadására. A pogányság nem negatív érték, a kereszténység felvételével nem értékelődik le, hanem — mint meghatározott kulturális érték — egy másfajta világtértelezés magaslatára emelkedik.

V. Vsz. Ivanov: Helytelen volna azt gondolni, hogy 988 után a pogányság megszűnt, illetve haláltusáját vívta. Valójában a pogányságnak az új valláshoz fűződő viszonya sokkal bonyolultabb volt; hosszú időn át létezett az úgynevezett kettős hit. A múlt század végén, e

század elején Oroszország határvidékein, különösen északon még megvoltak a pogányság nyilvánvaló nyomai. Teljes meggyőződéssel állíthatjuk, hogy hosszú, több évszázados folyamatra volt szükség ahhoz, hogy az ősi, pogány elképzelések helyébe új, keresztény eszmék lépjenek.

D. Sz. Libacsov: Szeretnék szólni az úgynevezett kettős hitről. Úgy gondolom, hogy ez íróasztal mellett született mítosz. Kettős hit nem létezhetett, mert nem lehet az, hogy az ember egyszerre legyen keresztény is, és higgyen pogány istenekben is. Ez lehetetlenség (...) Mivel a pogány isteneknek nem volt központi szentélye, Vlagyimir viszonylag békés úton megszabadulhatott tőlük. A fabálványokat vízbe dobták, megsiratták és el is felejtették. Nem hasították ketté, nem égették el; nagy tiszteletadással hordozták körbe; később ugyanígy teszik majd vízre a megfakult ikonokat, s bizzák sorsukat a folyóra. Az ősi istenek eltávoztak. Ám a pogányság mind a mai napig tovább él a földművesek szokásaiban, a mindennapi erkölcs megnyilvánulásaiban.

„A Szent Háromság látása által győzessék le e világ gyűlöletes széthúzása”

D. Sz. Libacsov: A monostorok* figyelemre méltó szerepet játszottak Oroszország kereszténnyé válásában. Az új területeket a monostorok hódították meg, legfőbb tevékenységük az írás, mint Isten előtt legkedvesebb cselekedet volt. Ezért a keresztény kultúra északi irányba történő terjedésekor először monostorok alakulnak: Jaroszlavban, Vologdában, Valaamban, Szolovkiban. A monostorok mellett óriási méretű könyvmásoló műhelyeket találunk. Fontos szerepük volt a tatárjárás idején is. A mongol tatárok, akik meghódították a Rusz államot, sokistenhívők voltak. Batu kán vallási téren türelmes volt. Amikor az iszlám leigázta a mongol tatárokat, Dmitrij Donszkoj és Mamaj kán között szent háború tört ki. Mamaj hadjárata nem csupán egy újabb hadjárat volt, hanem az iszlám üzent hadat a Rusznak. Dmitrij fejedelem ekkor a kereszténység támogatására szorult. Csodatévő Radonyecki Szevgyijhez** fordul segítségért. Szevgyij Assisi Szent Ferenc orosz mása: ugyanúgy viszonyul a természethez, a madarakhoz, a vadállatokhoz. Az általa képviselt s a néppel szoros kapcsolatot tartó kereszténység eszménye a szegénység. Ferenc másfél évszázaddal korábban tevékenykedett, ténylegesen is alamizsnából élt. Szevgyij nem koldult, egyszerű paraszti munkát végzett. Egy paraszt szemében Radonyecki Szevgyij nagyobb tekintély volt, mint a metropolita.

A fejedelmek közt állandó belviszály és harc dúlt a nagyfejedelmi cím elnyeréséért. Az egyház egységes volt. Ezért lett Rubljov Szent Háromság ikonjának fő mondanivalója az egység, melyre oly nagy szükség volt megosztottságunk idején. Róla írja Bölcs Jepifányij, hogy ezt a képet „atyjának, a csodatévő Szevgyijnek dicséretére” festette, „hogy a Szent Háromság látása által győzessék le e világ gyűlöletes széthúzása” (Soproni András fordítása). Dmitrij Donszkoj sem a területi egység helyreállítását kezdi meg, hanem a nemzeti-erkölcsi egység megteremtését. Épp ezért tekinthető kiemelkedő személyiségnek az orosz sereg élére került moszkvai fejedelem. Moszkva nem azért került fölénybe, mert a kereskedelmi utak szempontjából kedvező fekvéssel rendelkezett, hanem azért, mert ebben az igen nehéz helyzetben Oroszország egyesítésének eszméje mellett szállt síkra. Moszkva szellemi győzelmet aratott; a minden oroszok pátriárchája pedig Kijevből Moszkvába tette át székhelyét, s így Moszkva lett a vallási egyesítés szimbóluma.

* A monostor önálló gazdasági egység, eltérően a kolostortól. (A pannonhalmi monostort véletlenül sem mondjuk kolostornak.) Az orosz *monasztír* a görög *monasztérion* szóból ered. (A fordító megjegyzése)

** A legnagyobb hatású orosz középkori szerzetes, a ma is meglévő zagorszki Szent Háromság Főmonostor alapítója.

D. Sz. Libacsov: A XVII. századi egyházszakadás bizonyos szempontból elkerülhetetlen volt, de másképp is végződhetett volna. Ukrajnának és Belorussziának is Moszkva lett a központja, ezért az orosz ortodox egyháznak egységes szertartásokra volt szüksége. A szakadás kezdeményezője Nikon pátriárcha volt, ő volt az, aki az ősi kétujjas keresztvetést fölcserélte a háromujjas keresztvetéssel. Ekkorra már a görögök szertartásai, régi orosz kifejezéssel élve, „el pogányosodtak”, sok változtatást vezettek be a liturgiába, Oroszországban viszont megőrizték az ősi szokásokat. Elképzelhető lett volna egy kompromisszumos megoldás is, de Nikon Ukrajna álláspontját fogadta el azért, hogy Belorussziával együtt Oroszországhoz csatolhassa. Ukrajnában pedig a görögöktől eredő háromujjas keresztvetés volt szokásban. Most már világos, hogy sok esetben az ő-szertartásúaknak** volt igazuk, ezért — amint ez közismert — Nikon követőinek néhány dokumentumot meg kellett hamisítaniuk. Nikon és Alekszej cár, I. Péter apja, a szertartások uniformizálását rendkívül kegyetlen módszerekkel hajtotta végre, ami tovább mélyítette az orosz egyházszakadást.

J. Ekonomcev: ... az utóbbi időben gyökeresen megváltozott az orosz ortodox egyház és az ő-szertartásúak viszonya, akiknek létszáma igen jelentős. Emlékeztetek arra, hogy az 1971-es zsinaton az orosz ortodox egyház a régi szertartásra vonatkozó minden előző korlátozást feloldott.

„Eskü alatt vallom ezen Egyházi kollégium legfelsőbb bírójának ... a mi uralkodónkat”***

D. Sz. Libacsov: I. Péter szerepét igen fontosnak tartom. Ő maga szerette az ortodox istentiszteletet, énekelt a kórusban és semmi esetre sem volt ateista. A péteri reformok (a patriarchátus eltörlése, az államegyházi rendszer kiépítése stb.) Nikon reformjainak a folytatásai voltak, és az egyház tekintélyének hihetetlen mértékű hanyatlásához vezettek. Ha a gyóntatót megfosztják a gyónási titoktartás jogától, ha a papnak állami rendelet írja elő a besúgást, akkor miféle tekintélye lehet még az egyháznak? (...) Az egyház tekintélyét garantálja az államtól való függetlensége. Az egyház és az állam összefonódott, s az állam valamennyi bűne az egyházat is terhelte. A monarchia és az ortodoxia Miklós-féle azonosítása végzetes csapást mért az akkori ortodoxiára, vagy legalábbis alapjaiban megingatta. Az egyházat el kell választani az államtól. Ezer esztendővel ezelőtt a kereszténység államvallás lett Orosz földön, egyesítette a Rusz államot, majd ezt követően Oroszországot, Belorussziát és Ukrajnát. Ebben volt ereje, ugyanakkor ez volt a gyengéje is: az államnak alárendelt egyház elveszítette lelki szabadságát, a lelkiismereti szabadságot. A későbbi fejlemények eleve el voltak rendelve, amikor a forradalom után a hívőt önkéntelenül is a monarchistával azonosították. Pedig a kereszténység nem — burzsoá vagy szocialista — ideológia. A kereszténység a mindennapi élet etikai-viselkedési normáival párosult világnézet.

Innokentyj: I. Péter reformjaival kezdődött el az orosz kultúra szétválása egyházi és világi kultúrára, miközben az utóbbi visszafordíthatatlanul a másik fölé kerekedett. Az ősi Rusz kultúrája lényegében egyházi kultúra volt, a világi kultúra nem volt jelentős. A

* Raszkol — szakadás; Dosztojevszkij regényhősének neve (Raszkolnyikov) ebből a szóból ered. (A fordító megjegyzése)

** A nikoni reformok ellenzőinek összefoglaló neve. Később több ágra szakadtak.

*** Részlet az I. Péter cár által felállított Szent Szinódus tagjai hivatalos esküjének szövegéből. Ezt az — egyház számára sérelmes — sort csak 1901-ben törölték. (A fordító megjegyzése)

szétválás után az egyszerű nép — melynek oktatásával Péter uralkodása alatt és után hosszú ideig nem törődtek a világi szervek — maradt a vallásosság hordozója. A társadalom felsőbb rétegeiben, ahol már érlelődött az új orosz kultúra (itt született meg a későbbi orosz intelligencia), egyre több szekularizációs törekvés jelentkezett. S csupán a XIX. század második felében kezdték felismerni azt a veszélyt, melyet sokáig észre sem vettek: a népből a műveltség iránti — eddig sem túl nagy — igény gyakorlatilag kiveszett. Világossá vált, hogy ez a helyzet az ország számára végzetes lehet. Intézkedéseket hoztak a helyzet javítására, létrehozták a népiskolákat, s a sokkal jelentősebb egyházközségi iskolák hálózatát. A XIX. század végén ebből a — kifejezetten a népoktatást szolgáló egyházközségi iskolatípusból körülbelül negyvenkétezer működött, nem számítva a tulajdonképeni papi szemináriumokat.

De ennyi erőfeszítés ellenére sem sikerült megadni a népnek a műveltség alapjait, mivel a nép akkor már az elemi iskolázottságot is úri passzióknak tartotta. Végeredményben a nép vallásos maradt, de vallásossága gyermekig, nem tudatos vallásosság volt.

D. Sz. Libacsov: A XIX. században a nemesi oktatást fölvaltotta a szemináriumi, a nemesi kultúrát a nem nemesi származású Dobroljubov és Csernyisevszkij kultúrája. A nem nemesi származású értelmiség volt az ateizmus legfőbb terjesztője, mivel az ő oktatási bázisuk, bármilyen ellentmondásosnak is tűnik, a szeminárium volt. Az itt folyó képzés elvette a kedvüket az elavultnak látszó egyházi dogmáktól. Amikor az ember túl közléről szemléli a kultusz szent tárgyait, akkor odavész a szentség varázsa. Az egyház túlságosan hétköznapivá, túl egyszerűvé vált számukra.

„Tudatformáló erő-e a bezárt templom lakatja?”

A. Nyezsnij: Köztudott, hogy 1918-ban, a forradalom után a szovjethatalom dekrétumot adott ki az egyház és az állam szétválasztásáról. A dekrétum a lelkiismereti szabadság marxi—lenini értelmezéséből indult ki, melynek alapja a szabad hitvallás és az ateista meggyőződés dialektikus egysége. Lenin 1905-ben ezt az elvet így fogalmazta meg: „Az államnak ne legyen köze a valláshoz, a vallási közösségek pedig ne fonódjanak össze az államhatalommal. Mindenkinek jogában áll szabadon dönteni afelől, hogy higgyen-e valamilyen vallásban vagy ne higgyen, azaz ateista legyen... Megengedhetetlen, hogy vallási hovatartozás alapján korlátozzák az állampolgárok jogait. A hivatalos úrlapokból feltétlenül törölni kell azokat a kérdéseket, amelyek az állampolgárok vallási hovatartozását firtatják.” Eddig a lelkiismereti és vallásszabadságot hirdető lenini elvek. De egy 1940-ben kiadott vallássalenes könyvben már más elveket találunk: „Az osztályellenség még nincs véglegesen legyőzve. Egyik utolsó védőbástyája a vallási szervezet, mely reakciós, a szocializmussal ellentétes eszméket hirdet. A fészkekükből előzőtt szervezetek és szerzetesnők, a különböző felekezetekhez tartozó papok ezrei, akik nemrégiben a fölkelés zászlaját lobogtatták, még nem békültek meg azzal a gondolattal, hogy ügyük végleg elbukott.”

Mély szakadék tátong a lenini dekrétum demokratikus jellege és eközött a fenyegető agresszivitás között. Az elmúlt időben sok szó esett a sztálini idők törvénytelenégeiről. (...) Szenvedett a nép, de a hívők és papok ugyanúgy áldozatul estek, mint a katonák és az értelmiség képviselői. (...) Évtizedek során belénk nevelték, hogy megvessük és lenézzük mindazt, ami az egyházzal kapcsolatos. Tudatunkat mindmáig az a parancs uralja, hogy el kell felejteni az önkény áldozatúul esett papokat. Mintha azt súgna egy undok hang: „Na nézd már a csuhást!” És ez a csuhás Pável Florenszkij atya, akire Oroszországnak büszkén kell tekintenie. (...) A mai problémák gyökerei a múltban keresendők. S lelkiismeretünk csak akkor szabadul meg a nyomasztó tehertől, ha a terror áldozataivá vált egyházi emberekről nyíltan, őszintén mindent elmondunk.

K. Harcsov: Az orosz ortodox egyház drámáját, azt hiszem, tökéletesen kifejezi Tyihon pátriárcha sorsa. Sajnos az ő ténykedését nálunk egyoldalúan mutatják be, ezt állítják: szovjetellenes volt. Ami igaz, az igaz, valóban sokat ártott a szovjethatalomnak. 1918 januárjában kiátkozta a szovjethatalmat és hadat üzent neki. A breszti békekötéssel kapcsolatban pedig felhívást intézett a hívőkhöz: „Valóban ez az a béke, amelyért az egyház imádkozik, s amelyre a nép áhítozik?”

A. Nyezsnyij: A breszti békét, amint ez közismert, sokan a párt vezetői közül sem fogadták el.

K. Harcsov: Az igaz, hogy Tyihon ezzel az állásfoglalásával nincs egyedül. 1922-ben a fiatal szovjet államot éhínség fenyegette, s a kormány arra kényszerült, hogy az egyházi műkincsek egy részét kisajátítsa. A pátriárcha erre felhívással válaszolt, melyet nem lehetett másként értelmezni, csak úgy, mint fegyveres harcra szólító felhívást.

Ez Tyihon személyiségének egyik vonása. De van másik is. Idézzük csak fel a Legfelsőbb Bíróságnak benyújtott levele egy részletét (1923. június): ...Ezennel kijelentem a Legfelsőbb Bíróságnak, hogy máától kezdve a szovjethatalomnak ellensége nem vagyok. Véglegesen elhatárolom magamat mind a külföldi, mind a belföldi monarchikus fehérgárdista ellenforradalmi erőktől.”

A. Nyezsnyij: Több helyről hallani, hogy Tyihon pátriárchának ehhez a levélhez semmi köze sincs. Kényszerítették, hogy írja alá — ennyi az egész.

K. Harcsov: Van ilyen vélemény is, tudok róla. (...)

A. Nyezsnyij: 1927-ben a hírhedt szolovki lágerbe száműzött orosz klérus nyilatkozatot tett közzé, melyben kijelenti, hogy az egyháznak „nem célja a főnálló rend megdöntése, és nem kíván részt venni az erre irányuló cselekményekben. Az egyház senkit sem szólít fegyverbe, politikai harcra; aláveti magát minden polgári jellegű törvénynek és rendeletnek, de szeretné teljes mértékben megőrizni lelki szabadságát és függetlenségét, melyet az Alkotmány biztosít számára, és nem kíván az állam kiszolgálója lenni.” Mindez mégsem mentette meg az orosz egyházat az üldözéstől.* (...)

K. Harcsov: Az 1929-es törvény aprólékosan szabályozta az egyház tevékenységét, s így teljesen megfosztotta önállóságától. De vajon tudatformáló erő-e a bezárt templom lakatja? Ha bezárunk, esetleg fölrobbantunk egy templomot, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy leszámoltunk a tömegek vallásosságával.

Csak a háborús évek kemény valósága bírta rá Sztálint arra, hogy változtasson az egyház iránti magatartásán. 1943 szeptemberében újra megnyíltak az egyházi intézmények, folyóiratot indítottak, zsinatot tartottak és pátriárchát választottak. Mindezt úgy is tekinthetjük, hogy Sztálin csöndben beismerte roppant politikai baklövését. Erre minden bizonnyal rendkívül nehezen szánta rá magát.

Innokentyij: (...) A 30-as éveket elsősorban az intézményes vallásosság elleni harc jellemezte, melynek következtében 1939-re hazánk egyes vidékein alig vagy egyáltalán nem maradt működő templom. Leningrádban ez idő tájt öt templom működött. Igaz, a honvédő háború alatt újraéledt az egyházi élet, s ez a háború utáni években bizonyos mértékig megszilárdította az intézményes ortodox vallásosságot (...)

* 1918 és 1930 között legalább háromszáz püspököt, negyvenezer papot, több tízezer szerzetest küldtek a halálba. (M. Bordeaux, 1983 közlése.)

A. Nyezsniy: A háború után úgy látszott, hogy az egyház számára a nehéz idők elmúltak.

K. Harcsov: 1953-ban körülbelül tizenötezer ortodox templom működött, a háború előtt tízezer.

A. Nyezsniy: Ma pedig?

K. Harcsov: 1986-os adatok szerint hatezerhétszáz kilencvennégy.

Innokentyij: A hatvanas évek elején a helyzet jelentős mértékben romlott. Az önkényes intézkedések következtében — melyek akkoriban az ideológiai munkát jellemezték — az orosz ortodox egyház templomainak felét elveszítette. Ezek az intézkedések leginkább Ukrajna és Belorusszia keleti területeit sújtották. (...) A 60-as évek vallásellenes kampánya a Szovjetunió nyugati körzeteinek nem okozott olyan mérvű veszteséget, mint számos más vidéknek.

K. Harcsov: Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a vallás, az egyház, a hívők és az állam között beállt változásokat nem kizárólag Hruscsov személyével magyarázom. Gondolja csak meg: rövid idő alatt felszámoltuk a háború következményeit, könnyebb lett az élet, a világűrbe repültünk (vö. a Gagarinnak tulajdonított mondás: „A világűrt megjártam, istent sehol nem láttam.” A fordító megjegyzése.). Az embereknek az volt az érzése, hogy szinte mindenre képesek vagyunk. Ezért gondolták, hogy már a kommunizmus küszöbén vagyunk. S mivel a kommunizmusban nem lesz szükség se egyházra, se hívőkre, ezért rövid idő alatt le kell számolni a vallással. (1962-ből való Hruscsov híres mondata: Hűsz év múlva bemutatam a tévében az utolsó hívőt! A fordító megjegyzése.) (...) A templomokat bezárták, a hívők megmaradtak. Ezeknek az adminisztratív túlkapásoknak a következményeit — bezárni, mindenáron bezárni — ma is érezzük. (...) Újra és újra csak azt mondom: semmi esetre sem szabad hatalmi pozícióból föllépni az egyházzal szemben. Ideje végre megérteni: az egyház és az állam szétválasztása egyáltalán nem jelenti a társadalomtól való elválasztást. A hívők a mi államunk polgárai, szovjet emberek, akik a szovjet korszakban nőttek fel és nevelkedtek. A hívők szervezetét, az egyházat nem lehet elszakítani a társadalmi folyamatoktól, a politikától, attól, hogy részt vegyenek a belső problémák megoldásában. (...) Hazánkban hívők milliói élnek, körülbelül hetvenmillió ember. S bár a lakosság többségét materialista világnézetű emberek alkotják, egyelőre nem beszélhetünk a vallástól való tömeges elfordulásról.

Azt hiszem, véget ér az az időszak, amikor egy új vallási közösség bejegyzését még úgy értelmezték, mint meghátrálást, ideológiai vereséget, a hívőknek tett engedményt. A közelmúlt öröksége ez, a sztálinizmusé, amelytől végleg elhatároljuk magunkat.

„Szeretni az embert”

Filaret: ... Ki tagadná, hogy a hívő ember fél a gyárban, üzemben, intézményekben nyíltan megvallani hitét? Miért van ez így? Hiszen a szovjet törvények semmiféle követelményt nem támasztanak hívő emberekkel szemben. Ugyanakkor ha valakiről kiderül, hogy hívő, az egyházhoz tartozó ember, akkor vagy igyekeznek tőle megszabadulni, hogy el ne vegye a kollektíva jó hírét, vagy pedig elkezdik aktív átnevelését, hogy megtagadja hitét. Sajnos az ideológiai munkások többsége nem érti meg, hogy mennyire sértő és megalázó az efféle beavatkozás az ember leghűségesebb érzéseibe. Más dolog az, ha felolvasásokkal, könyvterjesztéssel végez valaki nevelőmunkát. De ha a hívő embert mások szemé láttára „megdolgozzák”; amikor meggyalázzák azt, ami számára szent ... Miféle tiszteletről lehet itt szó? (...)

Az a mi bajunk, hogy nálunk hosszú időn át (nemcsak az elmúlt évekre, évtizedekre

gondolok) leértékelték a lelkiismeretet. Elaltatták, megvetették, és azt gondolták, hogy a lelkiismeret szava nem olyan fontos, mint az emelvényről elhangzó szó. Ám valójában az történt, hogy az emelvényen gyakran olyanok emelkedtek szólásra, akiknek a lelkiismerete nem volt tiszta, mert letargikus álomba merült. Hál' istennek, ma sokak lelkiismerete ébredszik. (...) Ma az egyháznak nincs joga ahhoz, hogy betegekkel, öregekkel, elesettekkel foglalkozzék, mert ez a tevékenység ellentmond jelenlegi törvényeinknek. Ugyanakkor az egyház szinte valamennyi szocialista országban tart fenn kórházakat, aggok otthonát, fogyatékos gyermekek intézetét. Ezeket az intézményeket az egyház nemcsak fenntartja, hanem olyan munkatársakat biztosít, akiket belső igény készítet arra, hogy másokkal jól tegyenek pusztán könyörületből.

(...) Ha az ember nem tud, vagy nem akar tudni mások bajairól, a szíve megkeményedik. De ha betegséggel találkozik, emberi fájdalommal, akkor emberségesebbé, jobbá lesz, mert fölébred benne a részvét és a szeretet mások iránt. (...) Ezen a területen sokkal szorosabb együttműködést is kialakíthatunk az állami, társadalmi szervezetekkel. Hiszen az átalakítás sikerét jelentős mértékben meghatározza a társadalom erkölcsi szintjének emelése (...).

A kereszténység felvételének ezeréves évfordulója jó alkalom arra, hogy föltámasszuk emlékezetünkben és lelkünkben mindazt a jóságot és szentséget, amely őseink sajátja volt ...

(Válogatta, összeállította és fordította: Hidász Ferenc)

Interjú Pityirim metropolitával

— *Igaz, hogy növekszik a Szovjetunióban a hívők száma?*

— Úgy tudjuk, a szám állandó, 50 millió gyakorló híve van az ortodox egyháznak, 50 millióan vannak a muzulmánok, 7–10 millióan a protestáns, katolikus, zsidó és más vallások követői. A 283 milliós lakosságból körülbelül 100 millió a gyakorló hívő.

— *Mivel magyarázza, hogy az ateizmus iskoláiban nevelkedett fiatalok körében fokozódik a vallás iránti érdeklődés?*

— Ez azzal magyarázható, hogy növekszik az érdeklődés a hagyományos kultúrák és értékeik iránt. A vallást nem szabad kizárólag intézményes vonatkozásaiban szemlélni. Manapság, különösen a fiataloknál, mind nagyobb az érdeklődés az emberi személyiség lényege iránt, a fiatalokat foglalkoztatja a szubjektum szerepe.

— *Úgy gondolja, hogy Gorbacsov új irányvonalának egyik célja lehet a vallásszabadság?*

— Általános demokratizálás van folyamatban, ez lehetőséget ad különféle nézetek hangoztatására. A keretek fokozatosan bővülnek, így új növekedési lehetőségek nyílnak az egyház számára is. Ebben a folyamatban a vallásszabadság is teret kaphat. Gorbacsov realista, igyekszik jobb lehetőségeket kínálni, hogy gazdasági téren jobban működjenek a

társadalom. Gorbacsov marxista kommunista, de egyszersmind realista. A tényleges szükségletekből indul ki a társadalom fejlődésének minden elemét tekintve.

— *És a tényleges szükségletek sorában elismeri a vallási szükségletet?*

— Igen. Elismeri, hogy a népben van érdeklődés a vallás iránt. Emlékeztetnem kell arra, hogy az ateizmus kérdése nem új dolog Oroszországban, ez nem a szovjetek forradalma nyomán vetődött fel először. Az ateizmus itt 200 éves múltra tekint vissza. Az orosz társadalom tulajdonképpen már Nagy Péter uralkodása alatt eltávolodott a vallástól, amiért a nyugati felvilágosodást terheli a felelősség. És azt sem feledhetjük, hogy az orosz forradalmárok között sokan teológusok voltak, akik elutasították az egyházat, de a hitet nem.

— *Úgy véli, Gorbacsov azt a folyamatot alapozza meg, melynek során a szovjet állam ateista államból átalakulhat világi állammá?*

— Kétségtől ebből reménykedem. A folyamat ütemét azonban nem ismerhetjük előre. Szívesebben tartom magam a realizmushoz, semmint hogy a tudományos-fantasztikum világába kalandozzak. Veszélyes dolog lenne, ha valaki, aki felelős tisztséget tölt be az egyházban, ábrándokat táplálna.

— *Melyek a legfeltűnőbb jelei a vallás területén a liberalizálódásnak?*

— Ma nyíltabban lehet vitatkozni a vallás kérdéséről.

— *Felbukkan-e a láthatáron az orosz egyház reformjának lehetősége?*

— Az orosz egyház nagyon hagyományos jellegű. Pillanatnyilag még egy szertartásrendi reform is lehetetlennek tűnik számomra.

— *Miként válaszol arra a belföldön is hallható bírálatra, hogy önök túlzott engedelmességgel viszonyulnak a Kremlhez?*

— Sztálin idején a kölcsönös megértés nehézségének szakaszát éltük át. Hruscsov idejében volt egy igen nehéz, bár rövid időszak, amikor bezárták a templomokat. Hruscsov leváltása után visszatért a nyugalom.

— *Miként lehetséges, hogy ön kedvezőtlenül ítéli meg Hruscsovot, jóllehet ő volt a sztálintalanítás egyik főszereplője?*

— Nagyon jó képességű, de műveletlen ember volt. Sok hibát követett el; néhány döntése a történelem iránti érzéketlenségről tanúskodik. Voluntarista módon akarta felépíteni a kommunizmust, mindössze tíz év alatt, ahogyan az őskommunisták elképzelték. Nem értette meg a nemzeti kérdést, ezen belül az egyház szerepét sem.

— *Véleménye szerint a Nyugatnak és a nyugati vallásos tényezőknek is támogatniuk kellene Gorbacsovot?*

— Ez az egész világ érdeke. Mindenkinél tudnia kell, hogy az összefogás az egyetlen lehetséges módja a haladásnak. A Nyugat egyszer már túl sokat kockáztatott, amikor nem értette meg az orosz forradalmat és sorompókat állított fel, számunkra és az önk számára is ártalmas módon. Van egy fizikai törvényszerűség, amely szerint a statikus állapot rosszabb következményekhez vezethet, mint a mozgás...

(*Panorama*, 1987. 11., 2. — rövidítve)

Haladók vagy konzervatívok?

Berkeinkben is fel-felbukkan az a nézet, hogy a dinamikus hatvanas évek után langyos, unalmas, neokonzervatív hetvenes-nyolcvanas évek következtek: az elvesztett illúziók, a kijózanodás és az elfásulás korszaka. Melyik minősítés igaz? Mi a mérce, ki a mérce? A korszakok megítélésén túl egy másik, alapvetőbb kérdés is fölvetődik ezeken a beszélgetéseken: milyen legyen maga a keresztény ember? A hagyományok mellett mindhalálig kitartó? Fontolva haladó? Radikális reformer? Állandóan megújuló? Kinek van igaza: Lefébre érseknek-e vagy a szektáknak?

— Konzervatív az, aki nem haladó, márpedig a haladás a keresztény ember feladatai közé tartozik. Teilhard de Chardin szerint a fáradtakkal és élvhajászokkal szemben a tűzesszívűek azok, akiknek az élet haladás és fölfedezés.

— Számomra azt jelenti a krisztusi úton haladás, hogy konzervatíván megmaradok a krisztusi úton, nem térek le róla.

— Hűek maradunk — de egy két évezredes forradalmi újításhoz! A hűség nem konzervativizmus. Az a konzervatív, aki fél az újtól, akinek a biztonság fontosabb, mint a remény, aki kényelmi szempontokat helyez előtérbe, aki a krisztusi utat kitaposott, kényelmes útnak véli.

— Én az értékörzést tartom fontosnak. Ez is konzervativizmus: nem engedjük meghamisítani, felhígítani az értékeket.

— Szerintem van arany középut, ezen jár az egyház. Az egyik szélsőség a hebehurgya újítás, a forradalom, az anarchia, a másik a tunyaság, a neokonzervativizmus, a helybenjárás.

— Az emberek nagy része, legalábbis Európában, csalódott, mind a marxizmusban, mind a liberalizmusban, mind a kereszténységben. A reálisan gondolkodó keresztény mellőzve a modern bálványokat, visszanyúl az ősforráshoz. Ezt aztán lehet konzervativizmusnak is nevezni, de akár avantgarde-nak is. Az a lényeg, hogy fogódzópontra lert egy olyan világban, amelyet Camus áttekinthetetlennek élt meg.

— Én bizony érzek egyházunkban valami felvilágosodás-ellenes hangulatot, pedig nekem úgy tűnt, hogy a zsinat éppen megkeresztelte a felvilágosodást, kibékítette az észet és a hitet, a haladást és az örök értékeket. Manapság mintha szaporodnának az ilyen jelszavak, mint: „Ne kritizáld, hanem szeresd az egyházat.”

— Nem látok ellentétet a mondat két fele között. Megújítani, de még szeretni sem lehet kritika nélkül. Kérdés, hogy egy keresztény értelmiségi szeretheti-e igazán egyházát anélkül, hogy érte aggódva felelősen és kritikusan ne vizsgálná?

— Nem lehet az, hogy konzervatív és haladó nem más, mint kétféle alkat, kétféle magatartás, amely jól kiegészítheti egymást? És talán éppen egyházunkban kellene jól megférniük egymással. Egyikünk kritizál, másikunk visszafogja, az egyik újít, a másik a hagyományt őrzi.

— Minden intézmény megöregszik, még a krisztusi intézmény is elveszítheti dinamikáját. De az egyház mindig fiatal, vagy mindig újra megfiatalodhat, mert nemcsak evilági dimenziója van.

— Ez csak akkor lehet így, ha a Tanítóhivatal mellett létrejön egy Újítóhivatal is...

— Megújuló lelkek kellene, akik a megújító Lélek partnerei!

Ki a haladó és ki a maradi? Az élet növekedéssel és fejlődéssel jár, az ember álmokkal, vágyakkal, tervekkel születik. A mindenkori van-t túllépve szertelen mohósággal törekszik a lehetségesre, gyakran a lehetetlenre is. A változtatás azonban önmagában még lehet fölösleges vagy rossz is. Vannak értelmetlen és öncélú, haszonlesésből irányított változtatások, mint az öltözködési divaté: lényegtelen, hogy jobb-e, szebb-e, szükséges-e — csak más legyen, mint a tavalyi. Vannak hűtlenségből, kalandvágyból, zabolátlan indulatoktól fűtött változtatások is: cserélni régi hazát, hitet, házastársat, barátot — saját énünk egyik (jobbik) részét is megtagadva vele.

Egyéni életünk növekedésére, de a történelmi fejlődésre is igaz: akkor emberi és előbbre vivő, ha hagyomány és újítás, megőrzés és változtatás arányban áll egymással. Egy-egy intézményen, történelmi-társadalmi közösségen belül dülhatnak konzervatívok és progresszívek csatái — a közösségnek, az embernek, a fejlődésnek mégis az válik javára, ha ez az egyensúly újra és újra helyreáll.

Az egyház sajátos szempontok alapján értékeli a hagyományőrzést és az újnak a keresését. Konzervativizmus és progresszió egészen eredeti módon simul vagy feszül itt össze. Az egyház történetében is megkülönböztethetünk haladó és maradi korszakokat, személyeket, irányzatokat, a lényeg mégis máshol rejlik.

1. A keresztyén ember a végtelen, tökéletes Isten teremtményének, sőt szeretett gyermekének, a tökéletes szeretet tökéletességre hívott partnerének tudja magát. Kicsinységében is nagyságának titkát hordozza. Mindenkinél elszántabban törekszik a tökéletességre — nemcsak apró alakítgatásokra, hanem a végső, teljes, bennünk is beteljesülő tökéletességre. Ez az abszolút többre vágyás teszi elégedetlenné nemcsak az önmagában és maga körül tapasztalt rosszal, hanem minden kevéssel, elégtelennel szemben is. Küzd a jobbért, többért önmagában, az egyházban és a társadalomban — bár tudja, hogy mindez teljessé csak a történelem végén lehet. A forradalmi lendület, a „szent megmemeledés” így türelemmel, a bűn lehetőségének tudomásulvételével párosul: a búza együtt nő a konkollyal, a jó a rosszal, az új a régivel.

2. A keresztyén ember nem csupán „a holnap hőse”, hanem a tegnapé is. Nemcsak a szebb holnapnak, nem is csupán az abszolút jövőnek az embere, hanem a múlté, egy megtörtént, felülmúlhatatlan eseményé: a megtestesülésé, Isten és ember eggyé válásáé. Az egyház ezért ragaszkodik annyira a kezdetekhez, a hagyományhoz, mert a legnagyobb újdonságot, az emberi, isteni újjászületését hordozza. A keresztyén ember ezért érzi magát mindig fiatalnak. Alexandriai Kelemen szavaival: „El nem múló fiatalságot őrzünk. Hiszen aki az örökkévalóságban részesült, az a változhatatlanhoz lett hasonlónak. A gyermekkor ezért jelenti nekünk az élet tavaszát, mert az igazság bennünk mindig fiatal.” Az egyház örök fiatalsága Isten életéből fakad. Szükség van mindig új teológiákra, születnek mindig új lelkeségi irányzatok, új szentek, új törekvések — de mellettük ott élnek a régiek is, a szentek isteni közösségében.

3. Emberi perspektíváink nem érnek fel Isten horizontjához. Ezért lehetségesek feszülések és harcok a régít és az újat védelmezők között, a teológiában, az egyházkezelésben, akár még lelkeségi irányzatokban is. Krisztus tanítványai olyanok, mint a házigazda, aki kamrájából régít és újat hoz elő (Mt 13, 52). De az újítás nem szakadhat el a hagyománytól, ha keresztyén akar maradni; a hagyománynak viszont folytonosan meg kell újulnia a Lélekben. Az egyház folytonosan öregedő hagyományában hordozza örök fiatalságát, „új életben jár és új lélekben”. „Alakuljatok át gondolkodástok megújulásával” — int Szent Pál, de hozzáteszi: „Ne szabjátok magatokat e világhoz.” Az egyház nem törtét előre a történelemben, mint más hatalmak, pártok, intézmények. Nem a struktúrák, hanem a szív megváltoztatását tartja a legfontosabbnak, nem az újítást, hanem a megtérést, nem az emberit, hanem az istenit. Mert az emberi fejlődés igazi mozgatója Isten tökéletessége. Minden igazi újdonság az örök tökéletességben rejtőzik: „A trónon ülő így szól: íme, én újjáalkotok mindent.” (Jel 21, 5).

BERKI FERIZ

Jegyzetek az orosz kereszténység millenniumáról

Nem az orosz ortodoxiáról van csupán szó ebben az írásban, hanem az orosz kereszténységről. Arról, amely most ezer éve, tehát még az 1054. évi nagy egyházszakadás előtt született meg az orosz földön, és amelyből — jóllehet az ortodoxia mindmáig megtartotta a maga prioritását és számbeli túlsúlyát — több más keresztény hajtás is nőtt ki. Az ünnepségek sorozatát a konstantinápolyi patriarchátus, az európai ortodoxia anyaegyháza nyitotta meg a február végén Konstantinápolyban rendezett nagyszabású ortodoxközi ünnepséggel, s a sorozat a júniusi moszkvai ünnepségekkel zárult. A nem ortodox egyházak megemlékezéseit a külföldön élő ukrán görög katolikusok július 8—10. között Rómában rendezett jubileumi ünnepsége zárta, amelyen részt vett *II. János Pál* pápa is. Az ökumenikus megemlékezések közül külön megemlítjük a Budapesten május 15-én tartott ortodox főpapi liturgiát, amelyet a moszkvai patriarchátus küldötteként *Varlaam* volhyni és roveni érsek celebrált, valamint a május 17-én rendezett ökumenikus ünnepi gyűlést. Mindkettőn részt vettek az összes hazai egyházak és vallási közösségek reprezentánsai. Ki kell emelnünk azt az örvendetes tényt, hogy az ünnepi gyűlésen a hazai keresztény ökumené a legmagasabb szinten képviseltette magát.

Hasonlóan magas szintű küldöttség képviselte a magyarországi egyházakat és vallási közösségeket a *moszkvai jubileumi ünnepségeken* is június 4—12. között. A zagorszki Szent Háromság Lavrában június 6—9. között tartott *Helyi zsinaton* 270 küldött vett részt. A moszkvai patriarchátus az ünnepségek egész időtartamára Moszkva egyik legnagyobb szállodáját bérelte ki a zsinati tagok és a vendégek részére.

A jubileumra a lehető legalkalmasabb szovjet belpolitikai légkörben került sor. Érezhető volt ez nemcsak a jubileumi ünnepségeken, hanem a Helyi zsinaton is.

Az októberi szocialista forradalom óta az orosz ortodox egyház helyzetének alakulása a szovjet államban nem volt mindig egyenletes. Az állam és az egyház viszonyában lényeges javulás 1943-ban következett be, amikor az orosz ortodox egyház hazafias magatartása láttán az állam számos, korábban bezárt templomot visszaadott az egyháznak, hozzájárult az új patriarcha megválasztásához, teológiai akadémiák és papnevelő szemináriumok újbóli megnyitásához, az egyházi sajtó újraindításához. A kapcsolatok normális fejlődését egy időre megakasztotta Hruscsov és Brezsnyev politikája. Azóta tucatjával alakultak új egyházközségek, az egyház további templomokat kapott vissza, és három történelmi nevezetességű kolostort vehetett újra birtokába, köztük a moszkvai *Danilov kolostort*, amelyben most folyamatban van a patriarchátus egyházigazgatási központjának a kialakítása. Negyedikként éppen a Helyi zsinat idején szolgáltatta vissza az állam a legrégebb orosz egyházi intézmény, a *kijevi barlangkolostor* jelentős részét.

Ebben a rendkívül kedvező légkörben kezdődtek meg az orosz kereszténység millenniumi ünnepségei június 4-én, a moszkvai Úrjelenése patriarchai katedrálisban tartott főpapi virrasztó estihajnali istentisztelettel, majd másnap, vasárnap, június 5-én folytatódtak ugyanabban a templomban főpapi szent liturgiával.

Az orosz ortodox egyház Helyi zsinata a zagorszki Szent Háromság Lavrában *Pimen*, Moszkva és egész Oroszország patriarchájának elnöklété alatt június 6-tól 9-ig tartott.

A Helyi zsinaton *kilenc referátum* hangzott el, s azok mindegyikét nyílt és élénk vita követte. Mind a referensek, mind a felszólalók több kérdésben éles bírálatot mondtak egyik-másik jelenségről, állapotról.

Elsőként *Filaret* kijevi és galíciai metropolita, Ukrajna exarchája ismertette az orosz ortodox egyház történetét kezdettől fogva napjainkig: a sokszor küzdelmes, megpróbáltatásokkal teli múltját és reményt keltő jelenét. Megemlékezett a középkori és újkori orosz szentekről és más lelki nagyságokról, akik mindig a legjobbak tűntek fel, hogy kivessék egyházukat nehéz helyzetéből. Szólt arról, hogy az orosz kereszténység millenniumának megünneplésére a szovjet társadalom demokratikus megújulása idejében kerül sor, s ez optimizmussal tölti el az orosz ortodox hívő tömegeket.

Ezt követően a Helyi zsinat — a *Juvenálj* kruticai és kolomnai metropolita által felolvasott szinódusi előterjesztés alapján — *kilenc újabb orosz szentet* kanonizált. Rövid, de igen szép és megragadó szertartással sorolta a szentek közé: *Dmitrij Donszkaj* moszkvai nagyfejedelmet (1350—1389), akinek vezérlete alatt győzték le 1380-ban az orosz hadak a mongol—tatár sereget a kulikovói ütközetben; *Andrej Rubljov* szentéletű ikonfestőt (1360—XVI. század első feléig); *Maxim Grek* görög származású teológust és filozófust (1470—1556), a szent szövegek szlávra fordítóját, az orosz nép felvilágosítóját; *Makárij* moszkvai metropolitát (1482—1563), az orosz egyházi könyvek összegyűjtőjét, helyi zsinatok kezdeményezőjét; *Paiszj Velicskovszkijt* (1722—1794), a moldvai Neamt kolostor archimandritáját, a sztareci hagyomány felújítóját orosz földön; *Szentpétervári Xéniát* (1732—XIX. század kezdetéig), a „Krisztusért balgatógok” ősi aszkézis folytatóját; *Ignatij Brjancsaninov* teológust (1807—1867), a lelki józanság és az önmegtágadás hirdetőjét; *Amvroszj Grenkov* optynai sztarecet (1812—1891), akihez gyakran folyamodtak lelki tanácsokért az orosz szellemi élet nagyjai (Dosztojevskij, Szolovjov, Tolsztoj és mások); és *Feofán Govorov* szentpétervári teológiai rektort (1815—1894), aki későbbi életét a visenyi remetelakban töltötte.

Talán a legizgalmasabb *Vladimir* rosztovi és novocserkaszki metropolita, a patriarchátus ügyvezetőjének referátuma volt. Ebben áttekintette nemcsak a közelmúlt és a jelen eseményeit, hanem — a korábbi gyakorlatól eltérő módon — több érdekes *statisztikai adatot* is közölt az orosz ortodox egyház életéből. Ezek közül a legmeglepőbb az volt, hogy az 1971. évi Helyi zsinat óta eltelt 17 év leforgása alatt az orosz ortodox egyházban több mint *30 millió kereszteleés* volt, ami hozzávetőlegesen évi egy és háromnegyed milliót jelent. Ez azért több mint meglepő, mivel a hivatalos statisztika szerint az orosz ortodox egyházban 1966—1986 között a kereszteleések száma évi egymillióról háromnegyed millióra csökkent. (Fáklya 1988/10. sz.) Minthogy a hazai egyházi sajtó is ismételtlen közölt részletes statisztikai adatokat az orosz ortodox egyház szervezetéről, lelkesíri állományáról, itt csak jelzésszerűen említem meg, hogy a 76 egyházmegyében közel hétezer egyházközség működik. Ennek megfelelően az egyházban 74 főpap (metropolita, érsek és püspök), közel hétezer pap és mintegy hétszáz diakonus teljesít szolgálatot. A jelenleg működő 21 kolostorban közel 1200 szerzetes és apáca él. A teológiai és papnevelő tanintézetekben hétezer kispap tanul.

Vladimir metropolita nyíltan kijelentette azt is, hogy a patriarchátus központi ügyvezetése korszerűsítésre szorul. Szélesíteni kell a katekizációs munkát és az egyházi tájékoztató szolgálatot. Az utóbbihoz növelni kell az egyházi kiadványok példányszámát. Az egyházközségekben a lelkipásztoroknak meg kellene osztaniuk a pasztorális és karitatív feladatokat az arra alkalmas világiakkal. Szükség van további otthonokra a kiérdemesült, idős papok számára. Centralizálni kell az egyházi épületek karbantartási munkálatainak irányítását. Végül, kedvezőbb feltételeket kell teremteni az ikonfestők és restaurátorok képzéséhez, főleg a kolostorokban. A metropolita kifejezte meggyőződését, hogy az országban kialakult új légkör, és különösképpen a megünneplott millennium új lendületet ad majd a vázolt időszeri feladatok megoldásának és az egyházi élet további kibontakoztatásának.

Filaret minszki és belorusszjai metropolita, a patriarchátus külügyi osztályának elnöke rövidített formában ismertette a nyomtatásban is megjelent és szétosztott referátumát az orosz ortodox egyház ortodoxközi és interkonfesszionális kapcsolatairól. A metropolita utalt arra, hogy ezeket a kapcsolatokat az orosz ortodox egyház az *alkotó nyíltság*, a „glasznoszty” jegyében fejleszti tovább, ami kétségkívül növeli az iránta való bizalmat és testvéri érzületet más egyházak részéről. Ezeket a kapcsolatokat mindig igyekszik felhasználni az általános emberi érdekek: a világbéke és a környezetvédelem, a teremtés megmentése közös ügyének vállalására és szolgálatára. Meggyőződése szerint a keresztény egyházak szerepe a népek közötti bizalom építésében mindinkább bővül és fokozódik majd, mindaddig, „amíg meg nem valósulnak az igazságosság, a testvériség, a szabadság és a kölcsönös szeretet eszményei a közös Mennyei Atya gyermekei között”.

Alekszj leningrádi és novgorodi metropolita — az Európai Egyházak Konferenciájának elnöke —, referátumában ismertette az orosz ortodox egyház békeszolgálatát, amelyet az apostoli hagyományból reá háruló kötelességének nevezett.

Pitirim volokolamszki és jurjevi metropolita, a patriarchátus kiadói osztályának vezetője áttekintést adott a kiadói osztály egyre inkább szerteágazó tevékenységéről, amely nem pusztán a nyomtatásban megjelenő kiadványokra terjed ki, hanem fotó-, film-, diapozitív-, videokazetta-készítéssel, valamint hanglezeggyártásra is. Ő is hangsúlyozta azonban, hogy elégedettségére még nincs ok, különösen a kiadványok példányszáma tekintetében.

Alekszander dmitrovi érsek, a Moszkvai Teológiai Akadémia és Szeminárium rektora, az oktatási bizottság elnöke a teológiai és lelkeszképzés helyzetét elemezte. Az 1971. évi Helyi zsinat óta a két akadémián és három szemináriumban közel 11 ezer papjelölt szerzett képesítést, s ezen felül az akadémiákon 487 teológus szerzett kandidátusi, 20 magiszteri és 9 doktori fokozatot. A hittudományi képzés további fejlesztése érdekében szükség lenne azonban *további szemináriumok* megnyitására. Kötelezni kellene a megyéspüspököket, hogy a szemináriumokba küldendő papjelöltek közül alaposabb előkészítésben részesítsék. A teológiai oktatás és továbbképzés színvonalának további emelését szolgálhatná egy közös hittudományi központ létesítése, külön akadémiái folyóiratok kiadása és szorosabb kapcsolatok kiépítése, közös konferenciák rendezése a teológiai tanintézetek között.

Alekszander érsek elképzeléseit támasztotta alá *Kirill* szmolenszki és vjazmai érsek hozzászólása. *Kirill* érsek azt a gondolatot fejtette ki, hogy a szemináriumok oktatási profilját a gyakorlati lelkészi munkára való felkészítés jegyében kellene kialakítani, az akadémiákat viszont úgy, hogy elméleti, tudományos-kutató teológiai munkára készítsék fel a hallgatókat.

A Helyi zsinat fő eseménye az orosz ortodox egyház új *szervezeti szabályzatának* megvitatása és jóváhagyása volt. A tervezetet *Kirill* érsek terjesztette a zsinat elé. Az új tervezet egyrészt az ősi kánonok, másrészt az 1917–18. évi Helyi zsinat határozata alapján készült. A társadalmi átalakítás szellemében kidolgozás alatt álló új állami kultusztörvény megszavazása esetén lehetőség nyílik az új szervezeti szabályzat esetleges további módosítására is. Osztatlan lelkesedést váltott ki a szervezeti szabályzatnak az a tétele, mely szerint a moszkvai patriarchátus és annak valamennyi intézménye polgári jogképességgel rendelkezik. A Helyi zsinat az új szervezeti szabályzatot egyhangúlag elfogadta, s ezzel az törvényerőre emelkedett.

A reformátumok meghallgatása, megvitatása és tudomásulvétele után, a Helyi zsinat *19 határozatot* hozott és *10 dokumentumot* fogadott el. Az utóbbiak között van egyebek között egy-egy üzenet az ó-szertartásúakhoz, az emigráns orosz ortodox szakadárokhöz, a világ összes keresztényeihez és az ENSZ harmadik rendkívüli leszerelési közgyűléséhez. Egyház- és nemzetközi jelentőségű az utolsó dokumentum: *Az orosz ortodox egyház Helyi zsinatának nyilatkozata a jelenkor életbevágó problémáiról*. Szó esik ebben az atomfegyverek betiltásáról, a világűr katonai célokra való felhasználásának kizárásáról, a természetvédelemről, a helyi háborúkról, az éhínségről, a faji megkülönböztetésről, a gazdasági és társadalmi igazságtalanságokról, a fejlődő országok eladósodásáról, az irástudatlanságról, a kábítószerfelvezetről, az alkoholizmusról stb. A Helyi zsinat állásfoglalását az említett problémák megoldását illetően — érzésem szerint — a következő kulcsmondat határozza meg: „Elfogadva az új politikai gondolkodás alapelveit, mi is megerősítjük az általános emberi *erkölcsi értékek elsőbbségét* a nemzeti és nemzetközi élet valamennyi szférájában, s ebből kiindulva azt a következtetést vonjuk le, hogy nukleáris korunkban nem szabad lennie olyan politikának, amely önös érdekeken és erőszakon alapszik”.

A Helyi zsinat június 10-én, a moszkvai *Nagyszínházban* rendezett ünnepi gyűléssel zárult, amelyen az egyháziakon kívül számos magas állású politikai személyiség is megjelent, köztük *Raisza Makszimovna Gorbacsova*. Ugyanaznap este felejthetetlen díszhangverseny volt a Nagyszínházban hét kórus és öt zenekar részvételével.

A moszkvai ünnepségeket a június 12-én, vasárnap tartott szabadtéri főpapi szent liturgia zárta le, amelyre a moszkvai Danilov kolostor falai között került sor az orosz Szent Szinódus tagjainak és valamennyi jelenlevő ortodox küldöttség vezetőinek részvételével, a rangidős egyházfő, *Ignátiosz* antióchiai patriarcha vezetésével, az összes egyházi delegációk, valamint többezres hívő tömeg jelenlétében.

Az ünnepségek június 13–16. között tovább folytatódtak egyidejűleg *Kijevben, Leníngrádban és Vladimírban*, majd ezt követően az orosz ortodox egyház valamennyi egyházmegyéjének püspöki székhelyein.

Befejezésül — az Athénban megjelenő O Efimeriosz című egyházi folyóirat nyomán — utalok egy nyugatnémet lap tudósítására az orosz kereszténység millenniumi ünnepségeiről. Az orosz ortodox egyháznak — írja a lap — nincs joga propagandát kifejteni. Helyesen jegyezte azonban meg egy orosz

pap, hogy az orosz ortodox egyház propagandája éppen abban rejlik, hogy nem fejt ki propagandát. Erejének egyedüli forrása az általa őrzött hagyomány és a hagyomány hordozóinak az a meggyőződése, hogy azt senki nem teheti tönkre. Az orosz ortodox egyház jelenlegi helyzete arról tanúskodik az egész keresztény világ előtt, hogy valamely egyház ügyének sikere vagy sikertelensége nem azon múlik, hogy a világi környezete azt az egyházat hivatalosan mennyiben ismeri el. Mert az egyház ügyének sikere vagy sikertelensége attól függ, hogy Jézus Krisztus él-e a hívek szívében.

Alekszander Nyezsniy

„Moszkva nekünk nem parancsol...”

Kirov városának pravoszláv hívei, élve alkotmányos jogukkal, ragaszkodnak ahhoz, hogy hivatalosan is alapíthassanak egy második vallásközösséget. Ki és miért akadályozza őket ebben?

Jurij Karacsarov, a kirovi megyei pártbizottság titkára érvelésükre, miszerint nincs semmiféle törvényes alapjuk megtagadni a második kirovi vallásközösség bejegyzését, makacsul azt hajtogatta: „Haszontalan!” S amikor az alkotmányra és a törvényre hivatkoztunk, Jurij Grigorjevicsből kirobant: „Ez az utasítás! Önök lázítják a hívőket!”

1962-ig Kirovban két pravoszláv vallásközösség és a Fjodorov meg a Szerafimov templom működött. Összhangban az akkori hivatalos állásponttal, vagyis azzal, hogy a már közelgő kommunizmusba hívők nélkül, vagy legalábbis nagyon kevés hívővel kell „beérkezni”, 1962-ben a Fjodorov-templomot bezárták, közössége feloszlott. A templomot lebontották. Úgy tervezték, hogy a helyén emlékművet állítanak a város hatszáz éves évfordulójára. Ez a nemes gondolat egyelőre egy otromba betontáblában testesül meg, mely alatt tokocska nyugszik, benne üzenet az utókorak. Őszintébb és erkölcsösebb lett volna egy cédulát elásni a parton, egyetlen szóval: „Bocsássatok meg!” Hiszen nem tudtuk megmenteni a vjatkai vidéken sem a Fjodorov-templomot, sem a 17. században épült és elképesztő pompájú székesegyházat, sem azt a csodálatos templomot, melyet a múlt században emeltek, sem az orosz építészet sok más gyönyörű alkotását... És nem az üzenetért lesz hálás nekünk az utókor, hanem azért az őszinte és buzgó tevékenységért, mellyel megpróbáljuk megőrizni a történelmi és régészeti emlékeket a pusztítástól, a tavakat és folyókat a szennyezéstől, az erdőket a felesleges irtástól.

Huszonöt évvel ezelőtt egy éjszaka a Fjodorov-templom eltűnt a föld színéről, s azóta a hívők a most már egyetlen működő Szerafimov-templomot látogatják. És alighanem ugyanattól a naptól kezdve próbálkoznak, hogy visszaszerezzék, amit elvettek tőlük: egy második vallásközösséget. Ez év február 15-én a vallásközösség alapítói egy minden tekintetben kidolgozott kérvényt és listát nyújtottak be a kerületi, városi és megyei végrehajtó bizottságoknak; július 15-én pedig táviratot küldtek panaszuokról a Szovjetunió legfőbb ügyészének. Szám szerint ez volt a kirovi hívők negyvenkettedik beadványa Moszkvába.

Vajon ez a fajta kitarás tetszik-e a városi és megyei hatalmaknak? Tetszik-e nekik az a levél, amelyet a Moszkovszkije Novosztyi szerkesztőségébe juttattak el, kétezer aláírással? No és beadványuk az SZKP KB főtítkárához, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökéhez? Ne is folytassuk tovább: persze hogy nem tetszik! „Megterhelik a szovjet postát” — tett szemrehányást a hívőknek A. Salaginov, a kirovi megyei vallásügyi tanács megbízottja.

Ó, mennyire megértem a megbízott őszinte fájdalmát szovjet postánk miatt, mely kénytelen továbbítani a fővárosba minden ideológiailag maradi és káros ostobaságot! Hogy visszakívánhatja ő azt az időt, amikor az égető szociális problémák kedvelt megoldási módszere a tiltás, hatalmi vétő volt, amikor a nép véleménye csak díszlet volt néhány főszereplő színházában, amikor a megye „Olümposza” magát egészen egyszerűen a törvény fölé helyezte...

Kirovban több mint négyszázezer lakos él; templom pedig csak egy van. (Az összehasonlítás végett: Moszkvában negyvennégy pravoszláv templom működik, Kosztromban háromszázezer lakosra hat jut.) A hívők és a helyi hatóságok között nem csöndesedik a heves vita. A hívők egy emberként hangoztatják, hogy a templom, különösen télen, ünnep- és szabadnapokon zsúfolásig telve van. „A kezünket sem tudjuk felemelni, hogy keresztet vethessünk” — panaszkodott Jekatyerina Noszkova

varrónó. Valentyina Csarusina, a kirovi városi végrehajtó bizottság titkára más képet rajzolt. „Vallási ünnepeken nagyobb a tömeg, mint hétköznapokon. Én egy zsúfolt napon voltam, most nem emlékszem, milyen vallási ünnep volt, de túlzás azt állítani, hogy nem lehet ki-be jönni! Én például bementem.”

Nem maradt más hátra: mi is meglátogattuk a templomot. A Szentséges Szűzanya képmása Kazany városában való megjelenésének ünnepe volt, és bár ezt a vjátkai vidéken nem különösebben tartják, hétköznap reggel a templom mégis tömve volt, és nem tűnt olyan egyszerűnek bemenni, kijönni. A szerény Szarafimov-templomban több gyertyát adnak el, mint a hatalmas és jelentős Jelohov-templomban, a moszkvai Pátriarka-székesegyházban; bevételük majdnem egyforma, annak ellenére, hogy a ceremónia többet hoz a fővárosban, mint a vidéki központban.

Sajnos nem is olyan ritka eset, hogy valamelyik hívó elájul a fullasztó melegtől; vagy a zsúfoltságban és tolongásban szerzett töréssel kórházba kell szállítani elsősegélyre. Néha a megboldogultak is sokáig fekszenek a ravatalon, várva a gyászszertartást, azt, hogy mikor ér véget utolsó földi sorbanállásuk. De felfigyelni milderre, és átérezni az emberek fájdalmát csak az képes, akiben eleven az erkölcsi érzék, melyet még nem békített össze tévesen felfogott szolgálati kötelességével. Ezeket szem előtt tartva hiába keressük Valentyina Csarusina tevékenységében az elfogulatlanságot a hívők szükségleteivel, lényeges és jogos kéréseivel szemben. Ha ő, a városi végrehajtó bizottság titkára tigrisként tud harcolni azért, hogy — már elnézést — a toalett okvetlenül a Szarafimov-templom főbejárata mellett legyen; ha ő amennyire csak tudta, ellenezte a harangszót, „kispolgári csökevénynek” nyilvánítva azt; ha ő szándékosan összekuszálja a második vallásközösségre vonatkozó kérdéseket, akkor hogyan ne vegyük észre mindebben a „vallási érzés megsértését”, amitől Lenin is óva intett a vallási előítéletekkel szemben folytatott harcban?

A peresztrojka legmélyebb gondolata, ha úgy tetszik, az, hogy csak akkor tudjuk kivezetni az ország gazdaságát a jelenlegi krízis előtti helyzetből, ha a törvénytisztelet és az emberi jogok feltétlen tiszteletben tartása — többek között a lelkiismereti szabadság joga — abszolút normája lesz életünknek. Megszegte-e a törvényt a kerületi vagy megyei hatóság; megsértette-e a jogszabályt az egyház — a feltételezett kihágásokat a megbízottnak kellett ellenőriznie. De A. Salaginov legnagyobb baja sajnos az, hogy hét éve teszi a dolgát, és hét éve — ahogy ez lenni szokott — csak elrontja azt. Egész mentalitásával elutasítja az egyházat, számára a hívők létezése kellemetlen, a papok egyenesen visszataszítóak. Noha hivatali kötelessége lenne támogatni Vjatszka Poljana városa hívőinek sokéves és teljesen megalapozott kérését egy vallásközösség alapításáról; ehelyett akadályozza annak megvalósulását. Ő lenne köteles törvény elé idézni és rendreutasítani Malmüzs város végrehajtó bizottságának titkárát, L. Pecsatkit, ki egészen belefeledkezik a hívők és papjuk, Alekszej Szuhin üldözésébe; ehelyett hozzá hasonlóan élvezettel követi nyomon az eseményeket. Meg kellett volna magyaráznia a városi és megyei végrehajtó bizottságoknak, hogy a második vallásközösség alapítását semmiféle törvényes alapon nem lehet elutasítani; de ő inkább a helyi hatóság álláspontját fogadja el. A döntéshozók észjárásának ismeretében nem meglepő a határozat: „A pravoszláv egyház új közösségének alapítása teljesen felesleges...”

Mellőzöm a további események szomorú részleteit: hogyan próbálták a hívők a VB határozatának másolatát megszerezni, hogyan járkáltak hivatalról hivatalra, hogyan utaztak Moszkvába is az igazságért. Mellőzöm a levelek és táviratok ismertetését, melyek A. Salaginov elmés megjegyzése szerint „megterhelik a szovjet postát”; nem beszélek Tatjana Uljanceva, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa képviselőjének, a „Vörös Szerszámkészítő” üzem fiatal dolgozójának közömbös válaszárol sem. Vízont Kirov város ügyvéze, Pável Ozsegin magatartása mellett nem mehetek el szóltanul. Ozsegin a következő tartalmú levelet látta el aláírásával: „A városi VB határozata nem mond ellent a fennálló jogszabályoknak...” Bárhonnán is nézzük, a városi végrehajtó bizottság határozata törvényellenes, és az ügyész, a törvény öreként ezt még meg is erősíti! Valójában mi vezérelte Ozsegin választadás közben? A törvény? Az bizony nem. A párt városi bizottsága és a városi végrehajtó bizottság, no meg a saját belső, hogy úgy mondjam, meggyőződése, mely a következőképpen hangzott a szájából: „Miért adjunk alkalmat a hívőknek, hogy terjeszthessék eszméiket? Úgy gondolom, hogy teljesen felesleges még egy templom a városban.”

Törvény, emberi jog, kötelesség — mindez az uralkodó szempont áldozatul eshet. Mindent el lehet torzítani és minden eltorzulhat a szolgálalkü alárendeltségben. Mégis milyen cél vezérelheti a kirovi hatóságokat, ha már az ajtót is becsapják a hívők jogos kérései előtt? Mi lehet a célja a kirovi hatalomnak, amikor a vallásközösség alapítását ezzel a lestüjtő érveléssel akadályozza meg: na de hát hol fognak imádkozni? Hiszen az Uzpenszkij-székesegyházat múzeummá alakították át!

A Trifonov-kolostor 17. században épült Uszpenszkij-székesegyházában található a megyei archívum. Őrzője kíséretében bementünk. Szomorú látvány tárult elénk! Felemeltük a fejünket, és az ég kék darabkái láttuk; a falakról peregték a palehszkiji mesterek freskói. „Védősisakban járok — mondta Korcsevszkaja. — Potyognak a téglák. Annyira bánt — sóhajtott. — Tíz-tizenöt év, és az egész elpusztul.”

A Trifonov-kolostorbéli múzeumot a tervek szerint 1970-ben kellett volna megnyitni. Most 1990-ről beszélnek, de számításba véve a kirovi restauráló műhelyek lehetőségeit, a munkálatok befejezése nagyon messze van. . . . Még lehangolóbb képet nyújt a másik építészeti műemlék, a Preobrazsenszkij-kolostor. A Szentháromság—Makarjev templomba egy parányi könyvtárat és egy klubot gyömöszöltek be; a klub évente pár alkalommal táncestet rendez. Az összeomlásban lévő Konsztantyin-templomban a városi mentőszolgálat javítógarázsa van. A Trifonov-kolostorban egymás szomszédságában kaphatna helyet a múzeum is, a templom is — ahogy ez a Szentháromság—Szergijev lavrában, vagy a Kirov megyei Szlobodszkij városában látható.

Az állam és egyház viszonyát szabályozó törvényekben tükröződő lenini normák például megtiltják, hogy nyilvántartsák az állampolgárok vallásos meggyőződését. Ehhez képest Karacsarov a következőket mondja a megyei pártaktíva emelvényéről (a kirovi Pravdában publikált beszámoló alapján idézem): „Mindenütt személyi nyilvántartást kell vezetni azokról az újoncokról, akik vallásos családban nevelkedtek . . .” Lenin viszont hangsúlyozza: „Egy hivatalnoknak sincsen joga arra, hogy bárkit is a hitéről kérdezzen: ez a lelkiismeret dolga, amelybe senki se merjen beleavatkozni.” Egy másik jelentésben, melyet szintén közölt a megyei lap, egy visszatérő felhívással lehetett találkozni: ismerni kell a hívők pontos lakcímét, és helyi illetőség szerint nyilván kell tartani őket.

Emlékeztettem Karacsarovot arra, hogy „Az állam lehetővé tette, hogy a Danyilov-kolostort átadják az orosz pravoszláv egyháznak.” „Szóval Moszkva így!” — felelt nyersen, és rideg válaszának megvolt a maga értelme. Maguk ott, Moszkvában, intézhetnek, amit akarnak; de ha mi itt, Kirovban azt mondjuk: „nem”, akkor ki is tartunk mellette. (*Moszkovszkije Novosztji, 1987. 0.8.16.; rövidítve*)

(Vig Mónika fordítása)

BALLA D. KÁROLY

Felszakadt stigmák

Pilinszky halálára

*Agyam roncsstelepén
kényszerű jel:
egy mélyre fulladt fájdalom
érezhetővé győtri önmagát.*

*(Csukott tenyered zárójelei közül
kiszorul
a beavatatlan külvilág —
— imádkozol)*

*A torkomba feszített bangszálak
végre megremegnek
egy torz börgés katarziséban —
zokogok.*

*(Stigmáid felszakadnak
bogy a kiérdemelt kín megóvjon
a kintalan lemondástól —
— megbalsz)*

*Sebeid ékét
bordom magamon.*

A láthatatlan írás

1921-ben, alig három esztendővel az erdélyi magyarság történelmi sorsának minden addiginál vésztérheesebb fordulata után, egy vékony versesfüzet jelent meg Kolozsvárott. Címe *Falusi elégia*, költője Áprily Lajos, akinek verseit akkor már sokan ismerték és számon tartották, s az erdélyi magyar irodalmi folyóiratok olvasói közül sokan azt is tudták, hogy a tavaszi sejtelmeket sugalló költői név mögött egy fiatal enyedi tanár: Jékely Lajos rejtőzködik. Mit hozott ez a kis verseskötet? Kisvárosi hangulatokat, képeket a havasok örök nyugalmaról és a zúgó vadvizekről, amelyek nem törődnek azzal, hogy a városházán ki az úr, és milyen nyelven osztogatja parancsait. De mindenekelőtt fájdalmas melankóliát, amely minden közvetlen kijelentésnél jobban tanúsította, hogy a költő körül minden megváltozott, hogy a lélek kétségbeesésbe és gyászba merült. Hogy valami egész széttörtött, egy ország elveszett, egy történelmi korszak véget ért.

Áprily Lajos az erdélyi magyarság fájdalomáról, csalódottságáról és kezdődő megpróbáltatásairól tett vallomást. Egy nagy múltú emberi közösség nevében beszélt, noha többnyire csak arról adott számot, hogy ő neki milyen személyes veszteségeket kellett elszenvednie, s milyen szorongató félelmekkel kell megküzdenie. Szavaiban mégis az egész erdélyi magyar kisebbség ismert a saját tapasztalataira és fájdalmaira. Áprily így vált — Reményik Sándor és Tompa László mellett — az erdélyi magyarság legnépszerűbb költőjévé és hivatott szellemi követévé.

Az erdélyi magyarság elveszítette azt az országot, amely korábban életének és munkájának természetes kerete volt, de nem akarta elveszíteni szülőföldjét, kultúráját és történelmi hagyományait. Az Erdélyi Helikon nevezetes szerkesztőjét, Kuncz Aladárt szeretném idézni, aki egyik írásában a következőket állapította meg: „Az erdélyi magyarság előtt gyászos lánggal gyulladt ki a szörnyű *mi lesz?* és választ senki sem tudott rá adni. És ekkor sajátságos titokzatossággal mély és ösztönszerű érzés támadt fel az erdélyi lélekben: ha minden el is veszett, megmaradt az ősi föld. (...) Misztikus erő sugárzik a szülőföldről, amelyet nyilvánvalóan csak nagy válságainkban érzünk. Ilyenkor jövünk rá, hogy milyen bensőséges közösségben élünk a földdel, ahol születünk, s ahová a sorsunk köt.” A szülőföld ugyanis nemcsak havasokat és vadvizeket jelent, hanem ennek a földnek a történetét is jelenti, s a szülőföld iránt tanúsított ragaszkodás egyszersmind hűség a múlthoz és hűség ahhoz a néphez, amelyet magát is szülőhazájához köti munkája, sorsa, történelmi emlékezete. Áprily verse, a Marosszentimrén írott *Nyár* maga is a táj és a történelem szerves egységéről beszél: „Mi már a tengert nem látjuk soha. (...) De ez a nagy folyó, látod, tied, (...) s ez a hömpölygő dallam, lásd, enyém — És este kinyitom az ablakom — és a históriát hallgatom: egyetlen transzylvan hősköltemény.”

Ezt a „transzylvan hőskölteményt” írták mindig tovább Áprily Lajos versei. Akkor is, miután kényszerűségeknek engedve Budapesten telepedett le, s mint költő, mint nemzedékeket felnevelő nagyszerű tanár és mint a Protestáns Szemle szerkesztője már ebben a hazában közvetítette Erdély üzenetét és panaszát. A „transzylvan” hűség adta meg az Áprily által is képviselt „erdélyi gondolat” igazi értelmét. Ez keltette reményét annak, hogy az erdélyi magyarság az idegen hatalom súlya alatt is meg tudja őrizni anyanyelvét és kultúráját, azt a közös arculatot és lelkeséget, amelyet kiformált a történelem. És reményt adott arra is, hogy a magyar kisebbség egyetértésre tud majd jutni a másik két erdélyi néppel, s így Erdély nem marad az egymás ellen hadakozó nemzetek és kultúrák küzdőtere, ellenkezőleg, a közép-európai megbékélés történelmi műhelye lesz.

Szép és merész hitek lobbantak lángra a transzylván gondolat és költészet érintésére, ezért is fájdalmas igazán, hogy a történelem azóta is mindig csak megcáfolni képes e régi hiteket. Áprily Lajos fájdalma és félelme szomorúan idősebbé vált megint, egykori szavaiból így lett mára mentő, a jelenhez szóló üzenet. Nem tudom, Erdélyben megünnepelték-e születésének centenáriumát, avagy róla is hallgatni kell, miként Kós Károlyról néhány esztendővel ezelőtt. Azt a „transzylvan hőskölteményt”, amely tolla nyomán létrejött, mégsem lehet elnémitani. A hűségnek és a megmaradásnak ez a „hőskölteménye” és „láthatatlan írása” mindig új életre támad. *(Bevezetés egy Áprily-est elé. Elhangzott az Egyetemi Színpadon 1987. november 28-án.)*

Egyháztörténet

Az ezeréves orosz kereszténység

Alceste Santini: Ezeréves az orosz egyház.
Beszélgetés Pimennel,
minden oroszok pátriárkájával

Santini, olasz kommunista újságíró az orosz egyház millenniuma alkalmából kötetben adta ki az orosz ortodox egyházzfővel készített beszélgetéseit. A beszélgetésfüzér az orosz ortodox egyház jelenének és múltjának csaknem valamennyi fontos kérdését érinti. Pimen és tájékozott beszélgetőtársa áttekinti az egyház történetét a kereszténység felvételétől napjainkig, az 1917 utáni évtizedek főbb korszakait, szó esik a század nagy egyházi személyiségeiről, az orosz ortodox egyház teológiájáról, liturgiájáról, felépítéséről és lelkiségéről. Külön fejezetben foglalkoznak az ökumenikus párbeszéd kérdéseivel, továbbá az „első és harmadik Róma”, azaz a római katolikus egyház és az orosz ortodox egyház viszonyával. Pimen részletekbe menően szól a teológiai és értelmezési különbségekről és az eltérő egyházpolitikai álláspontokról. Szóba kerül — némileg egyoldali megvilágításban — az ún. unitusok (görög katolikusok) kérdése is.

A kötet igen érdekfeszítő és haszonnal forgatható olvasmány. Az egyházzfő megnyilatkozásaiból egy markáns keresztény személyiség képe rajzolódik ki, ami vélhetően nem marad hatástalan — kiadója és terjesztése folytán főként — nem keresztény olvasóira sem. (*Kossuth*)

Az 1000 éves orosz kereszténység

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa megbízásából összeállított kötetben tanulmányok olvashatók az orosz ortodox egyház történetéről, teológiájáról és lelkiségéről (Imrényi Tibor), az orosz ortodox egyház kultúrateremtő erejéről (Foltin Brúnó), Magyarország és a keleti kereszténység viszonyáról (Makkai László), az orosz ortodox egyház missziójáról és magyarországi kapcsolatairól (Berki Feriz), továbbá az ökumenikus mozgalomban játszott szerepéről

(Tóth Károly), valamint a Szovjetunióban élő más vallási közösségekről (Kiss Emil).

A gyűjtemény fontos és máshol alig fellelhető ismereteket tartalmaz az orosz, és általában az ortodox kereszténységről és a Szovjetunióban élő vallásokról és egyházakról. Csak azt kell sajnálatosnak tartanunk, hogy — különösen az utóbb említett tanulmányban — alig esik szó a milliós nagyságrendű katolikus keresztényekről. Nem növeli a kötet értékét „A Nagy Forradalom és az egyház” című tanulmány (Selmeci János) több megállapítása sem; így pl. Tyihon pátriárkáról — akiről egyébként Pimen nagyrabecsüléssel és hosszasan szól az előbbi könyvben — az olvasható, hogy „a haladásnak csak a polgári demokrácia fokáig jutott el”; továbbá, hogy a sztálini korszak egyházüldözése ellen fellépő egyházférfiak „magatartása nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy a személyi kultusz idején több ártatlan lelkész és püspököt is elítéltek”...

A gazdagon illusztrált kötetet a *Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya* adta ki.

T. J. A.

Pavel Florenszkij: Az ikonosztáz

Az *ikon*t, a művészi alkotás sajátos példázatát írja le Florenszkij könyve. Az ikonon *keresztül* mutatja, láttatja be az eredendőség, az egész ábrázolására törekvő kép kísérletét: „Ha a világ a Teremtőtől eredő művészi alkotás, a művészi alkotásban pedig az ember isteni hasonlatossága jelenik meg, akkor egészen természetes, hogy a lényege szerinti teremtés és annak hasonlatosságára való teremtés között is megpróbálunk fölfedezni valamiféle párhuzamot.” Mi hát az ikon valójában, és kik azok, akik „megteremtik”? Florenszkij könyvének bevezetésében először a *látbató* és *látbatatlan*, illetve a köztük lévő, az elválasztó *batár* fogalmát tárgyalja, a láthatatlan tartomány „testet öltését” — magát a művészi alkotást. A realizálódott *álomképet*, melyet egyszerűsággal a dionüszoszi (felfelé vivő, mennyei) és az apollói (visszajutó, földi) kategóriáknak is megfeleltet. Majd az *arc*, *alak*, *jelenség* fogalmán keresztül vizsgálja az Istenhez való hasonlatosság viszonyát, a szellemi lényeg megjelenítését, amelynek közvetítője a templomban elhelyezett, „a két világot elválasztó oltárfal: az ikonosztáz”. „Az ikonosztáz: *látomás* — mondja Florenszkij. Az ikonosztáz: angelophania — szentek és angyalok megjelenése, mennyei bizonyágok, minde nélkülött pedig az Isten anyja és a testet öltött

Krisztus bizonyosságának megjelenése: bizonyosság arról, ami a testen túl van”.

Mi tehát az ikon? „Az ikon: a látomás körvonala”, az a közvetítő *ablak*, amelyen keresztül a szemlélő átlát, túljut „az érzéki felfogható vászon szintjén” egy alapvetően szellemi realitásba. Olyan realitásba, amelynek alapja az *emlékeztetés*, amely a képektől az *Ősképekig* vezet, „azaz szellemi látomást hív elő a tudatban”. Nemcsak az ikonon ábrázolt személyeket teszi láthatóvá, tehát nemcsak ablak, hanem *ajtó* is, melyen keresztül az imádkozók elé „léptek le” a szentek. Mintha ez az *Ősjelenés*, *Ősképek-ikon* a kollektív tudatot, a közös, minden emberre jellemző tapasztalatot, az *archetípust* tudatosítaná a szentek alakjában.

„Minden ikon alapja — valamiféle jelenés” — hangsúlyozza újra és újra Florenszkij. Keletkezés szerinti felosztásában (az ikon mint bibliai portré, hagyomány alapján festett, jelenésen alapuló) a látomásra vezet vissza az ikonfestés alapját és hozzáfűzi: „Természetesen nem művelheti más, csak a szentatyák.” Nem véletlen, hogy az ikonfestő az egyház követelményeinek, „élet-szabályoknak” van alárendelve.

„Az ikon az örökkévalóság képét tárja elénk; lehetőséget teremt arra, hogy átlépjük az időt; megláthatjuk az eljövendő örök élet képét, még ha nem is egészen tisztán, csak -tükör által, homályosan.” Nem véletlen az ikonfestés hagyományának aranyozása, aranyalapja sem, amely maga a „tisztá keveretlen fény”, nem ábrázol semmit, nem utal „semmire”. „Az ikonfestő tehát a tiszta fényből konstruál” — írja magától értetődően Florenszkij, mintha az emanációból bontaná ki, hántaná le végtelen türelemmel a felesleges rétegeket a festő, a kép elkészültéig.

Különösen keményen szól ez a könyv ebben a kép-töredékeit múzeumok csendjébe gyűjtő kulturális hagyományban, mely egyre nagyobb vásznnal próbálja eltakarni hiányait. Florenszkij egy kettévált világról tudósít, ahol az ikon — mint közvetítő sziget-létünk és az azt körülvevő, mögöttes ismeretlen között — próbálja megteremteni a kapcsolatot. A nem hívő számára csak festett fatábla, lezárt fal; a hívő számára pedig megnyílt előtti ablak, melyen keresztül átsugárzik a szent alakjában testet öltött fény. (Corvina)

Kelényi Béla

Kiállítás

Orosz egyházművészet Magyarországon

Egyetemes keresztény történetiségünk korszakos eseményére emlékezünk *Orosz Egyházművészet Magyarországon* című kiállításunkkal: a kereszténység felvételének orosz földön való millenniumára. Az évforduló az orosz ortodox egyház és az ősi orosz föld népének nagy megújódásos ünnepe, közös ünnepe az egyetemes kereszténységnek, azonbelül különösképp az ortodoxia világának.

E napokban Magyarországon is megemlékezünk az orosz föld megkeresztelkedésének ezredéves fordulójáról. Itt, Esztergomban, a kiállítás megnyitásával kezdődik az évfordulós megemlékezések sora, s folytatódik majd Szentendrén, és fővárosunkban, Budapesten.

Különösképp okunk van arra, hogy magyar földön is köszöntsük az ortodoxia e kivételes jubileumát. Ez a föld egyrészt a nyugati és keleti kereszténység történelmi találkozásának is színtere volt, még Konstantin-Cirill és Metód térítése óta a pannóniai szlávok között, a 860-as években, amikor a magyarság is évszázadokon át nyomot hagyóan fogadhatta magáéva a még egységes egyház keleti, bizánci szellemiségű arculatát. Másrészt e földön az ortodoxia jelenléte több mint egy évezreden át folyamatos. Ez évben emlékezünk a magyar államalapító I. Szent István király elhunytának 950-ik évfordulójára is. Hadd utaljunk az alkalomhoz illően arra, hogy országlása alatt számos keleti szertartású monostor állt, nem messze innen, Visegrádon, vagy Dunapentelén, s az ő nevéhez fűződik a vespéremi keleti szertartású apácamonostor meg-alapítása is.

Az Árpád-házi királyok óta a magyar uralkodó családok dinasztikus kapcsolata — főleg házasságkötések révén — a bizánci császárokkal, a kijevi fejedelmekkel és szerb királyokkal és despotákkal egyben a keleti kereszténység világával való meghitt viszonyt, az ortodoxia toleráns tiszteletét is jelentette magyar földön.

A keleti kereszténység ősi művészeti emlékeinek számos becses, nagy értékű darabja maradt fenn hazánkban. A magyar királyok fejét évszázadokon át, a legújabb időkig, részben bizánci korona ékítette, mint az uralkodók földi hatalmának legfőbb jele! Sok évszázados bizánci műkincset őriz e székesegyház kincstára is: a világszerte ismert Szaurotékát. Úgy hiszem, megalapozottnak tekinthetjük, hogy a középkor óta a magyarországi ortodoxia léteben és folytonosságában mindinkább alapvető és életető szerepet kapott az ortodox szlávok jelenléte. Különösen fontos szerepük volt már sok évszázada az orosz egyházművészet megjelenésében Magyarországon.

E kiállításon, amelyet a magyarországi szerb ortodox egyház műkincseiből és a Keresztény Múzeum gazdag gyűjteményéből állítottunk össze, legrégebbi kiállított darabjaink 16. századiak. A történelem viharzása e tájon sajnálatosan sok nagy értékű régi műkincs pusztulását is magával hozta.

Amit kiállításunkon láthatnak, annak magyarországi megléte történeti eredetű, s a diaszporában élő hazai pravoszlávia — elsősorban a görögkeleti szerbek — jelenlétéhez és hitéletéhez kötődik. Különösen a török hódoltság idején a magyarországi szerbek segítségért is, oltalomért is Oroszországhoz fordultak hitük fenntartásában, s az orosz földhöz közös szláv nemzetiségük is vonzotta. Így 1600-ban a Tolna megyei Grábóc kolostorának szerzetese „moszkvai földre” megy, s onnan könyveket, miseruhákat, templomi ékességeket hoz Magyarországra. Az orosz egyházművészet kincseinek egy része így jutott hozzánk.

Különösen a török hódoltság idején és a XVIII. században feltűnő sok orosz egyházi könyv jelenléte. Kiállításunkon ezekből számosat láthatnak — 16. és 17. századi moszkvai, kijevei és Ivovi nyomdák szép termékeit — köztük az első teljes orosz nyomtatott Biblia két példányát is, melyet 1581-ben a moszkvai orosz „ősnomdász”, Ivan Fedorov nyomott Osztrogban. A példányok a győri szerb templomból, illetőleg a szentendrei székesegyházból valók, s az egyedüli regisztrált darabok Magyarországon. A nagyközönség e kiállításon láthatja őket először, miként számos más műkincset is.

A 17. és 18. századi ikonjaink is zömükben így kerültek Magyarországra: Budára és Pestre, Szentendrére, Székesfehérvárra, Egerbe, Szegedre, Ráckevére, de még a legeldugottabb baranyai falusi templomokba is. Közél három évszázadon át az esztergomi szerb ortodox templom becses

kincse volt a kiállított egyik *Vlagyimir Istennya*-ikon.

Az 1740-es években Magyarországon dolgozott a kijevei lavra-barlangkolostor ikonfestőinek egy ukrán csoportja, s tőlük való a szentendrei „Preobrazsenszka” — az Úr színeváltozása — templom, és a régi Szent Miklós „Hopovacska” templom ma Hercegszántón lévő ikonosztászionja. Ezeket kiállításunkon — mint nagy egységek, képfalak szerves elemeit — természetesen nem tudjuk bemutatni.

A kiállítás mintegy százötven darabja antológiaszerű válogatás, s az orosz ikonfestészet mellett bepillantást enged a pazar fémművességbe is (melynek némely darabja az orosz cári udvar műhelyeiből való), s néhány textiliát is bemutat.

Figyelemre méltó a grafikai, könyvművészeti anyag, így Gavril szerzetes Csernyigovi Istennya-rézmetszete 1725-ből, melynek eredeti dűca egykor a ráckevei templomba jutott. Az orosz és ukrán művészettörténet még nem ismeri.

Hadd utaljak arra, hogy a Keresztény Múzeum értékes orosz ikonjai — melyeket most újból megcsodálhatnak kiállításunkon — Ipolyi Arnold (1823—1886) besztekercebányai, majd nagyváradi püspök gyűjteményéből, hagyatékából valók, s 1867-ben Kölnben, a híres Ramboux-gyűjtemény árverésén vásárolta őket. E kicsiny, de értékes orosz ikongyűjtemény számunkra rendkívül becses, mert ama megbecsülést is jelzi, melyet a tudós és művészetpártoló katolikus magyar főpap az ortodox egyházművészet iránt tanúsított, s figyelemre méltó, hogy ez az ikonegyüttes volt nálunk az első ortodox műkincs-gyűjtemény is, mielőtt még a világ közfigyelme jelentősebben a keleti egyház művészeti kincsei és hagyománya felé fordult volna.

A Főszékesegyházi Kincstár új kiállítótermében az esztergomi Keresztény Múzeum és a magyarországi, szentendrei Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény e kiállítással köszönti az orosz ortodox egyház nagy ünnepét, a keresztény egyetemesség jegyében is.

Engedjék meg, hogy az Egyesült Nemzetek tudományos és művelődésügyi szervezete, az UNESCO mellett létesült Szláv Kultúrák Tanulmányozására hivatott Nemzetközi Társaság nevében is köszönetet mondjak e kiállítás megrendezésének lehetőségéért. *(Elhangzott 1988. május 14-én az esztergomi főszékesegyházi kincstárban a kiállítás megnyitásán.)*

Vujicsics D. Sztóján

Film

Elvesztettük álmainkat

Az ideai hazai filmszemle uralkodó műfaja a dokumentumfilm volt — hangoztatta a napi kritika is. Az alkotókat, akárcsak korábban, a közelebbi múlt és a társadalom jelenkori gondjai foglalkoztatták. A dokumentumfilmek elsősorú sikerét a nyíltszíni tapsok és a kiosztott díjak egyaránt tanúsíthatják. A hatásvizsgálattal foglalkozó szociológusok feladatkörébe tartozik, hogy a sikerek titkait feltárják. Ezek a vizsgálatok bizonyára tanulságos elemeket hozhatnak felszínre a mai magyar társadalom közérzetében lerakódott, lefojtott sérelmek és bántalmak, a dúlt zavarok s az igazság kimondását követelő igény mélyvilágából.

Aligha vitatható: a filmszociográfia a hazai filmművészetben kivételes rangra emelkedett. Abban, hogy művészi rangot tudott szerezni magának, a középnyemzedékbeli Gulyás-testvéreknek igen nagy a szerepük. Másfél évtizede múlt már annak, hogy a falusi—városi valóság hajdani és jelenbeli kritikus fordulót, érdeesebb pontjait, feszültségeit és ellentmondásait a megszállottak eltökéltségével kutatják, filmezik. A középkori elmaradottságból fakadó misztikus babonákkal terhelt penészleki faludráma feldolgozása óta újabb és újabb, nem kevésbé megrázó filmek sorakoznak mögöttük. A magyar dokumentumfilm, a művészi magyar filmszociográfia úttörőit és elkötelezett alkotóit jutalmazta most a vastaps és a zsűri első díja. Minden tekintetben megérdemelten.

A film megformálásában és felépítésében, akárcsak a korábbiak esetében, igen egyszerű, keresetlen eszközökkel dolgoztak. Hétköznapi emberek hétköznapi nyelven, természetes fogalmakkal mondják el a velük és a rajtuk megesegetteket. A pergő filmkockák annak rendje-módja szerint követik a pergő idő egymásra torlódo eseményeit. Fölvonulnak az áldozatok, majd működésbe lépnek az ördögi machinációk. Aztán lépésről lépésre meglevenednek előtűnk az áldozatul ejtett, ártatlanul meghurcolt emberek kálváriáinak egyes stációi. A kíméletlen elhurcoltatás, a Hortobágyra való megérkezés, a deportáltak embertelen mindennapjai, a megaláztatások s a nyomasztó embertelenségben is jelenvaló, szóhoz jutó emberség. Aztán a megsza-

badulás pillanatai következnek, ami akkor nem azt jelentette, hogy a szabadulót egyenrangú állampolgárként kezelték volna. A megbélyegzettség hátrányaival éveken át viaskodtak, míg nem, sokakkal együtt, az újabb meghurcoltatások korszaka köszöntött rájuk is 56 után.

Csak árnul a mai néző: akiket a diktatúra forgószele felkapott és elsodort, a társadalom igen különböző rendű-rangú csoportjaiból valók. Nincstelen zsellérek, kis- és nagyparasztok, kisiparosok és szakmunkások, tisztviselők és kiskereskedők, értelmiségiek, gyárosok és arisztokraták, magyarok és nem magyarok, keresztények és zsidók, párttagok és pártönkívüliek, hívők és hitetlenek — az önkény gáttalan érvényesülése, elszabadult erői láthatóan nem kímélték a társadalom egyetlen osztályát, rétegét és csoportját sem. Az ötvenes évek elejét idéző filmdráma óhatatlanul II. József uralkodását juttatja eszünkbe. Az ötvenes évek megpróbáltatásait átélve, rá gondolt az akkor félreállított Németh László is. A császárról írt dráma valójában a szerző saját korát idézi. A felvilágosult népboldogító, ez a doktrinér teoretikus önkényesen keresztülhajszolt reformrendeleteivel a társadalom valóságos adottságait éppúgy negligálta, mint az ötvenes évek önkényurái. II. József tízéves uralkodása elegendő volt ahhoz, hogy ne maradjon a társadalomnak egyetlen olyan csoportja vagy rétege, szinte egyetlen tagja sem (tartoztak akár a főurak és a nemesek, akár a polgárok és jobbágyok rendjébe), akit a népboldogító császár önkényes intézkedései ne sértettek volna. A társadalomboldogítóknak sikerült a társadalom egészét maga ellen fordítania, az ellenállás egységes táborába terelnie az ellentétes érdekű csoportokat, osztályokat.

A párhuzamosság a két korszak között könnyen kimutatható. Azzal a különbséggel mégis, hogy az ötvenes évek doktrinér teoretikusai sokkal könyörtelenebb eszközökkel próbáltak erőszakot tenni gazdaságon és társadalmon. A „fordulat évét” követően csakugyan totálisnak nevezhető megrázkódtatások szakadtak az országra. Az önkényesen szított háborús hisztéria, az öncélúan hajszolt osztályharc, a durva és kíméletlen gazdaságpolitika százezreket forgatott ki százasod környezetükből. Százezrekre ment az internáltak, az oktanul börtönökbe zártak, a városokból és az „elleneséges” határok mentéről kitelepített-deportált honpolgárok száma. Az önkényuralom rettenetes éve, a félelem és bizonytalanság légköre újabb rémdrámákkal terhelte meg a sérült ország társadalmát. Joggal hangoztatja a film egyik hatalombéli szereplője: „Azt is mondhatnám, hogy tulaj-

donképpen velünk szemben akkor, tehát az ötvenes évek elején egy nemzeti ellenállás bontakozott ki.” A nemzeti szuverenitást és törvényességet, a hagyományokat és demokratizmust erőszakosan kiiktató, a gazdasági-társadalmi-szellemi viszonyokat igen radikális-voluntáris módon fölforgató évek alatt súlyos sérülési göcök keletkeztek. Az ilyen módon kibontakozó nemzeti ellenállás azután szükségképpen sodorta bele az országot abba a mindmáig egyetlen fegyveres konfliktusba, abba a felkelésbe, amelyet a második világháború óta Európa átélt.

Megdöbentő, ahogy az akkori főhatalom egyik jelentős (egy-két évvel később pedig fontos) kulcsfigurája ennyi idő elmúltával is kimért hűvösséggel képes osztályozni, rendszerezni a tobzódó terror fokozatait, az áldozatok egyes kategóriáit. Poroszos pontossággal sorolja: a megtorlásnak — mondja a pártközpont akkori osztályvezetője — „tulajdonképpen három alapfokozata van... Az egyik az a kitelepítési típus”, amikor a városokból „rendőrségi ügyekkel összefüggő politikai problémák miatt kitiltanak embereket”. A másik „a deportálás”. „A legnagyobb méretű volt a jugoszláv határszérlől való” deportálás, amit „az indokolt, hogy igen közelinek tartottuk a harmadik világháború előjátékaként esetleg bekövetkező jugoszlávok elleni háborút”. „A harmadik fok... az az internálás.” A különbség az, hogy „a második esetben a család együtt ment a családfővel, a harmadik esetben pedig egy börtönbüntetéshez nagyon hasonló állapot jött létre”. Így osztályoz közel négy évtized múltán Hegedűs András. Mintha valamely filozófiai-szociológiai problémakör vagy az állatvilág egyes alfajait csoportosítaná! Pontosan, szakszerűen, kimérten. Nem kevésbé megrázóak és ellenszenvesek a gépezet alacsonyabb fokán állók, a helyi végrehajtók: az állami gazdaság akkori főkönyvelője, a fölbomlott lelkületű, velejéig romlott, hazudozó táborparancsnok, a kárpó meg a többiek. Reagálásuk „látószögük” alig különbözik attól, mint ahogy a hóhér szemléli a maga áldozatát.

A leginkább megdöbentő mégis az a történelmi tabló, amely körvonalaiiban a tűnődő lelkületű, a megbocsátó és megbékélt szereplők által elbeszélte életutakból táru föl előttünk. Elgondolni is iszonyatos: századunk kellős közepén másfél évtized leforgása alatt három nagy, egymást váltó — és kiváltó — terrorhullám söpört végig az országon. Az első a háború utolsó hónapjaiban, 1944/45-ben szakadt a megszállt korabeli Magyarországra. A német Gestapo és a hazai szélsőjobboldal, a csatlósok rémuralma idején a zsidóság deportálása, az országban átvon-

uló háború borzalmai, az újra elcsatolt kisebbségi magyarokra mért megtorlások néhány hónap alatt a poklok kínjait zúdították az országra. Ahogyan erről, a rémület földjéről Kanadáig futott magyar zsidó házaspár megrázó filmbeli vallomása is tanúskodik.

Alig oszlott fel a száz- és százazreket sanyargató internáló- és foglytáborok fullasztó köde, egy boldogabb világot ígérő eszme nevében ismét terrorhullám tarolta végig a hazai mezőket. Most erre összpontosít Gulyás Gyula és Gulyás János újabb filmje: a nemzeti ellenállást gerjesztő sztálinista önkényuralomra. Négy-öt év telt el a háború óta, a társadalom fel sem dolgozhatta még a veszteségek fölötti fájdalmak érzetét, máris újabb megpróbáltatások érték a családokat. Alighogy kiürültek a régiiek, megnyíltak az új internálótáborok és megteltek a börtönök cellái. Aztán újabb három-négy év múlva, az 56-os felkelést követően ismét százazreket sújtott az okatlan meghurcoltatás. És mint a zsidó házaspár meg a film más szereplőinek sorsa tanúsítja: számtalanszor ugyanazokra sújtott le a kíméletlen megtorlás.

Megismételném: másfél évtized alatt száz- és százazrekre, együttvéve milliókra sújtott le a valóban kíméletlen terror, a gyűlölet ostroma. Szinte nem érti az ember: honnan és miből tudott ennyiszor megújulni a gyűlölet-özön, honnan és miből merítette tartalékait? A másik oldalról nézve: honnan és miből merítettek erőt a túlélők? Hogyan és miként tudta túlélni a borzalmak egymást váltogató csapásait ez az ország, ez a nép? Nem csoda-e, hogy élünk? Hiszen másfél-két évtizeden át, egészen a hatvanas évek közepéig itt a Duna — Tisza táján valóságos „szenvedés-folyam” mosott magának újabb és újabb medret. Szakadékból szakadéka taszítatva, csapást csapásra szenvedve bukdácsolunk át a történelem éles fordulóján. Nincs egyetlen lélek e hazában s túl a haza határain, akit a megpróbáltatások — közvetve vagy közvetlenül — ne sújtottak volna.

Mára vajon begyógyultak-e a sebek? Kiapadtak-e a gyűlölet forrásai? Elmúltak-e a megtorlásra sandító erők esélyei? Elfogytak-e a társadalmi méretű terror tartalékai? A régi sebek talán begyógyultak, csakhát valamit végképp elvesztettünk. Igen: az álmainkat. Mindnyájunk nevében mondja, mindnyájunk nevében mondhatja a tisztaszívű tanár, Bertók Gy. Balázs: „Mert azóta nem tudok szépet mondani, mert ha álmodom is, akkor mindig futok, mindig üldöznek, valahol lapulok, valami nyomaszt...”

Valami nagyon-nagyon nyomaszt bennünket.

Für Lajos

1988
ANNÉE LIII.

vigilia

OCTOBRE—OKTOBER
OCTOBER

Revue mensuelle — Monatsschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

---

RÉSUMÉ

Ce numéro est consacré à la chrétienté russe ancienne de mille ans. L'essai de Eszter Ojtozi et László Karancsy présente l'histoire de l'Église russe millénaire. Endre Török nous guide dans l'âge d'or des philosophes chrétiens russes. Tibor Imrényi écrit sur la spiritualité orthodoxe. Nous vous proposons des extraits de l'oeuvre maîtresse de la littérature de spiritualité russe, du Journal du Pèlerin, ainsi que du recueil patristique tant connu des chrétiens russes, de Filokália. L'étude de Ádám Somorjai examine le rapport du peuple hongrois et de l'orthodoxie à travers la vie et l'activité de Saint Cyrille et Methode et de Saint Étienne. István Baán présente l'histoire d'un couvent orthodoxe hongrois. L'entretien de Vigilia est composé de la presse russe: des personnages considérables parlent sur l'histoire de l'Église orthodoxe, de sa situation actuelle. Nous continuons l'essai satirique de Béla Hamvas sur le système d'état bureaucratique. Tamás Kipke a fait un reportage sur le sort des réfugiés de Transsylvanie. Dans la partie littéraire nous publions le récit de József Gerlei et les poèmes de Márton Kalász.

INHALT

Unsere Nummer wurde als Erinnerung an das tausendjährige russische Christentum zusammengestellt. Der Essay von Eszter Ojtozi und László Karancsy behandelt die Geschichte der tausendjährigen Kirche. Endre Török bearbeitete in seinem Beitrag die Blütezeit der Russischen Religionsphilosophie. Tibor Imrényi schrieb über die Geistigkeit der Orthodoxie. Wir bringen Auszüge aus einer Perle der russischen geistigen Literatur, aus den „Erzählungen des Pilgers“, sowie aus einer, unter den russischen Christen sehr verbreiteten patristischen Sammlung, betitelt Filokalia. Eine Studie von Ádám Somorjai untersucht das Verhältnis zwischen Cyrill, Method und König Stephan dem Heiligen und dadurch die Kontakte zwischen der Orthodoxie und dem Ungartum. István Baán erzählt die Geschichte eines orthodoxen Klosters in Ungarn. Das Vigilia-Gespräch wurde aus Gesprächen, geführt mit prominenten Experten der russischen Kirche, zusammengestellt. Eine weitere Folge des satirischen „Essays“ von Béla Hamvas über Funktionierung des bürokratischen Systems. Tamás Kipke berichtet von Erfahrungen gesammelt im Kreise der Flüchtlinge die aus Siebenbürgen nach Ungarn gekommen sind. Im Literaturteil Gedichte von Márton Kalász und eine Erzählung von József Gerlei.

CONTENTS

This number has been compiled with the aim of commemorating the establishment of Russian Christianity, a thousand years ago. A study by Eszter Ojtozi and László Karancsy is devoted to the history of this thousand-year old Church. Endre Török studies the golden age of the Russian philosophy of religion. In another article, Tibor Imrényi writes about orthodox spirituality. We also publish selections from The Narrations of a Pilgrim, a gem of Russian spiritual literature, as well as from Filokalia, a patristic collection widely popular among Russian Christians. In a study, Ádám Somorjai, examines the relations of King Stephen with Cirill and Method and also the contacts between orthodoxy and the Hungarians. In his writing, István Baán relates the history of a Hungarian orthodoxy monastery. In our interview column, we bring several conversations with outstanding Russian experts on church affairs. We also continue, in this number, the ironical „dissertation“ by Béla Hamvas, about the functioning of a bureaucratic system. In a report, Tamás Kipke relates his experiences gained among Transylvanian refugees. In our literary part, we publish poems by Márton Kalász and some prose by József Gerlei.

A Vigilia kiadásában hamarosan megjelenik

Az orosz vallásbölcselet virágkora I–II.

Válogatta, az előszót írta és az egyes szerzőket
bemutatja:
Török Endre

A kétkötetes gyűjtemény tartalmából:

Lev Tolsztoj:	Mi a vallás és mi is a lényege?
Vlagyimir Szolovjov:	Az Istenemberségről Az Antikrisztus története Három emlékbeszéd Dosztojevszkijről
Jevgenyij Trubeckoj:	Katasztrofális korok és az „utolsó napok”
Lev Szesztov:	Vakmerőség és alázatosság
Pavel Florenszkij:	Az igazság oszlopa és alapja
Szergij Bulgakov:	Az Isteni Sophia
Szemjon Frank:	Jó hír
Nyikolaj Bergyajev:	A személy Az úr, a szolga és a szabad

A két kötet összesen kb. 700 oldal
Tervezett ára kb. 160,— Ft

Megrendelhető a Vigilia kiadóhivatalánál